

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
BATI VE CAĞDAŞ SANATLAR PROGRAMI

BİZANS SANATINDA MELEK TASVİRLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Işıl ÖZALAN
20096240

Danışman

Doç Dr. Gülgün KÖROĞLU

İstanbul - 2010

Işıl ÖZALAN SARIOĞLU tarafından hazırlanan **Bizans Sanatında Melek Tasvirleri** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 22 / 06 / 2010

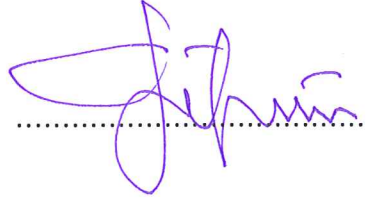
(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Banu MAHİR

.....

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Gülgün KÖROĞLU (Danışman)

.....

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Nalan TÜRKMEN (M.Ü.Öğr.Üy.)

.....

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ -----	III
KISALTMALAR -----	IV
RESİM LİSTESİ -----	V
ÖZET -----	VIII
SUMMARY -----	IX
	 <u>Sayfa No</u>
1- GİRİŞ -----	1
1.1. Tezin Konusu, Amacı, Kapsamı, Yöntemi	2
2- BİZANS TASVİR SANATININ GENEL ÖZELLİKLERİ (TEKNİKLER, DÖNEM ÖZELLİKLERİ, FİGÜRLER VE KONULAR) -----	5
2.1. Çok Tanrılı Dinlerde Kanatlı Varlıklar -----	11
2.1.1. Batı Uygarlıkları -----	12
2.1.2. Doğu Uygarlıkları -----	15
2.2. Tek Tanrılı Dinlerde Melek İnancı -----	19
2.2.1. Musevi İnancı -----	19
2.2.2. İslam İnancı -----	29
2.2.3. Hıristiyan İnancı -----	35
3 – HİRİSTİYAN TASVİR SANATINDA MELEKLER	45
3.1. Baş Melek Tasvirleri -----	51
3.2. Grup Halinde Melek Tasvirleri / Melekler Ordusu -----	53
3.3. İoannes Prodromos'un Başmelek Olarak Tasviri -----	55
3.4. Meryem ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler -----	55
3.5. İsa ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler -----	61
3.6. Eski Ahit Peygamberleri ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler -----	70
3.7. Havariler ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler -----	76
3.8. Azizler ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler -----	77
3.9. Soylular ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler -----	78
4 – DEĞERLENDİRME -----	79
4 – SONUÇ -----	83
5 – KAYNAKLAR -----	86
6 – RESİMLER -----	89
7 – ÖZGEÇMİŞ -----	121

ÖNSÖZ

Bizans İmparatorluğu 1100 yıl boyunca varlığını sürdürmüş ve var olduğu sürece sınırlarını genişletmiştir. Genişleyen topraklarla birlikte birçok kültürü de içinde barındıran bu imparatorluğun sanatına yansıyan bu çeşitlilik geniş bir yelpaze oluşturmuştur.

Hıristiyan dinsel sanatının en önemli özelliği; kutsal kitap ve inanç ile ilişkili kutsal kişilerin, konuların ve sembolik anlamları olduğu kabul edilen figürlerin hem dini görselleştirerek canlandırması, hem de bu dinsel figürlerin taşıdıkları kutsallığın tasvir aracılığıyla buldukları mekana ve izleyiciye ulaşmasıdır. Bizans sanatında tasvirler dini görselleştirip yaymak ve özellikle de ilk yıllarda okuma yazma bilmeyen kesimleri bu sayede Hıristiyanlığı ve öncüsü kabul edilen Musevi inancından haberdar etmektir. Bizans tasvir sanatında özellikle İsa, Meryem, havariler, İsa'nın öncüsü kabul edilen peygamberler, yaşamlarını inançlarını yaymak için feda etmiş aziz ve azizeler ile bunların ibret verici yaşamlarından sahneler ve ruhani varlıklar kutsal yapılarda, ikonalarda ve kutsal kitaplarda, fildişi, cam, dokuma, madeni kutu, kitap kapağı, tören haçı ve hatta takılar üzerinde çeşitli tekniklerde yoğun olarak işlenmiştir.

Bu tezin konusunu oluşturan, Bizans sanatında melek tasvirleri'nin kökenini bulabilmek için öncelikle çok tanrılı inanç kapsamında doğu ve batı dünyası ayrı ayrı ele alınmıştır. Daha sonra tek tanrılı inançta melekler hem kutsal kitaplar, hem de tasvir sanatına yansıyan görünüşleriyle incelenmeye çalışılmaktadır.

Özellikle tanrı, kutsal kişiler ve hatta insanlar arasında aracı olan melekler Tanrı'dan haber getirme, kutsal kişilerin yüceltilmesi ve mahşer gününde çok önemli bir yere sahip olan kanatlı ruhani varlıklardır. Bu varlıklar dinsel kompozisyonlar için çok büyük önem taşımaktadır.

Öncelikle beni bu konuda çalışmaya yönlendiren, tezin tüm aşamasında bilgisini, tecrübesini, yardımını ve sabrını benden esirgemeyen çok değerli hocam Doç Dr. Gülgün KÖROĞLU'na çok teşekkür ederim.

Tezin ilk aşamasında kütüphanesini bana açan ve yol gösteren Fener Rum Patrikanesi çalışanlarına da müteşekkirim.

Tezin yazımında ve düzenlenmesinde yardımcı olan arkadaşım Zehra KARAKURT ile çok sevgili kızı Begüm KARAKURT' a da teşekkür ederim.

Tez yazım sürecim boyunca benden her türlü desteğini esirgemeyen, aileme özellikle ağabeyim F. Alpay ÖZALAN'a yanımda oldukları için çok minnettarım.

İstanbul 2010

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen metin
BL	British Library
BN	Bibliothèque Nationale (Paris)
CBL	Chester Beatty Library (Dublin)
H	Hazine
SK	Süleymaniye Kütüphanesi
S	Sayfa
TSM	Topkapı Sarayı Müzesi
Res	Resim

RESİM LİSTESİ

S.No		Sayfa
1.	İsa'nın Evrende Hükümlanlığı, 12. yüzyıl Monreal Katedrali, Sicilya (Sanat Dünyamız Sayı:69-70, s. 154)	89
2.	Meryem ve Çocuk İsa İkonası, 12. yüzyıl, Bizans Müzesi, Yunanistan(Sanat Dünyamız Sayı:69-70, s. 155)	89
3.	İsa'nın Yüceltilmesi, 6. yüzyıl, St. Vitale Bazilikası, İtalya (La Basilica di San Vitale a Ravenna)	90
4.	Kanatlı Varlıklar (Nike), 1. yüzyıl, Pompei, İtalya, Foto Işıl Özalan	90
5.	Hermes Roma Dönemi, Vatikan (Bedrettin Cömert,Mitoloji ve İkonografi, s.161, res.: 18)	91
6.	Aşk Çocuğu, Eros, Roma Dönemi , Afyon Müzesi (Phygia Kültür Rehberi,s.483)	91
7.	Psyche Betimli Lahit Parçası, Roma Dönemi, Arkeoloji Müzesi (Foto Işıl Özalan)	92
8.	Hurma Dalı Tutan Nike Kabartması, 6. yüzyıl, Balat Kapısı (foto Işıl Özalan)	92
9.	Tyke, Roma Dönemi, Afyon Müzesi (Phygia Kültür Rehberi, s.485)	93
10.	Direğe Bağlı Odysseus ve Sirenler, İ. Ö. 5. yüzyıl(Bedrettin Cömert Mitoloji ve İkonografi, s.181, res.: 52)	93
11.	Nike, Bizans Sikkesi, 6. yüzyıl, Atina (Byzantium Faith and Power, res.: 10)	94
12.	Kanatlı Hayvansal Figür, İ. Ö. 9. yüzyıl, Louvre Müzesi (Sabatino Moscati, Mezopotamya Sanatını Tanıyalım, s.39)	94
13.	Doğaüstü Amblemler (İnsan Başlı Tanrı), İ.Ö. 8. yüzyıl, Louvre Müzesi (Sabatino Moscati,Mezopotamya Sanatını Tanıyalım, s.45)	95
14.	Grifonlar, 2. 3. yüzyıl, Antalya Arkeoloji Müzesi (Perge Buluntusu)	95
15.	Evrenin Yaratılışı (Serafimler), 12. 13. yüzyıl, San Marco Kilisesi (Western Cultural History, res.: 13)	96
16.	Kerubim, 8. yüzyıl, Bizans Müzesi, Atina (Sakkos, En.No:754)	96
17.	Başmelek Mikhail, 6. yüzyıl, British Museum, London (res.: 49)	97
18.	Adem'e Meleklerin Secdesi ve Hizmeti, 16. yüzyıl sonu (Kisasül Enbiya, Hamidiye 980 SK, Metin And, Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.93)	98
19.	Hz. Muhammed'in Hasta Yatağında Cebrail ile Konuşması, 16. yüzyıl sonu, Nebi, TSM, H. 1223 (Metin And,Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.144)	98
20.	İsrafil'in Sür'u Üflemesi, Ahval, 16. yüzyıl sonu, Ahval-ı Kıyamet, SK. Hafid Efendi, Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.250	99
21.	Adem ile Havva'nın Cennetten Kovulması, 17. yüzyıl başı, Falname, TSM, H. 1703 (Metin And,Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.96)	99
22.	Hz. Muhammed'in Doğacağı Gece, 16. yüzyıl Sonu, Siyer-i Nebi,	100

	TSM, H.1221 (Metin And,Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.122)	
23.	H. Muhammed'in Doğumu Sonrası Sırtına Peygamberlik Mührü Vurulması, 16. yüzyıl sonu Siyer-i Nebi, TSM. H. 1221 (Metin And,Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası,s.126)	100
24.	Mirac, 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl Başı, Ahval-i Kıyamet, SK. Hafid Efendi 139 (Metin And, Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.201)	101
25.	Adem ile Havva'nın Cennetten Kovulması, 16. yüzyıl sonu, Hadikatü's Süeda Biblioteque Nationel, Paris (Metin And,Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.95)	101
26.	Mikhail, 5. yüzyıl sonu, Alahan Manastırı (Les Fortifications de. Daura-Europos, res.: 1)	102
26a.	Mikhael, 5. yüzyıl sonu (26 nolu resimden ayrıntı Mikhail'in Şeytanı ezmesi), Alahan Manastırı (Les Fortifications de. Daura-Europos, res.: 2)	102
27.	Honoz Mucizesi, 12. yüzyıl (Popular İmagery, res.: 66)	103
28.	Cebrail, 11.yüzyıl, Karanlık Kilise, Göreme (Kapadokya Kayalardaki Şiirsellik, res.: 39)	103
29.	Başmelek Cebrail, 12. yüzyıl (Fiesole, Museo Bandini, res.: 162)	104
30.	Serafim, 9. yüzyıl, Ayasofya Müzesi (Foto Işıl Özalan)	104
31.	Davut'un Dansı ve Kerubim, 12 yüzyıl (Krallar Kitabı, Biblioteca Apostolica Vatikan, res.: 46)	105
32.	İsa'nın Yüceltilmesi, 11.,12. yüzyıl, Sarıgülzel Lahiti, Arkeoloji Müzesi (Subtle Bodies,res.:3)	105
33.	Başmelek Mikhail'in Madalyon Portresi, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.: 44)	106
34.	Melek ve Bir Ruh, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.: 29)	106
35.	Melekler Ordusu (Şeytan Mahşerde), 14. yüzyıl, Floransa Vaftizhanesi, (Christian Iconagraphy, res.:8)	107
36.	Meryem'e Eşlik Eden Melekler, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi, (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.:33)	107
37.	İşaya'nın Kehaneti ve Meleğin Kudüs Önlerinde Asurluları Kılıçtan Geçirmesi, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.: 42)	108
38.	Vaftızci Yahya, 15.yüzyıl ikinci yarısı, (Şinasi Bağeğmez, İkonalar, res.:53)	108
39.	Anna'ya Müjde, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (R. Outsterhout,Sanatsal Açıdan Kariye Camii, resim 16)	109
40.	Meryem'in Tapınağa Takdimi ve Meryem'in Melek Tarafından Beslenmesi, 11. yüzyıl, sonu, Daphne Manastır Kilisesi (Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries, res.: 23)	109
41.	Haberci Melek,12.yüzyıl , Katherina Manastırı, Mısır (Western Cultural History, res.: 26)	110
42.	Meryem'e Müjde, 11. yüzyıl, Daphne Manastırı, Yunanistan (Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries, res.: 29)	110

43.	Meryem ve Çocuk İsa, 13. yüzyıl, Tretyakov Galerisi, Moskova(Tayfun Akkaya, Ortodoks İkonalarına Genel Bir Bakış, res.: 9)	111
44.	Meryem'in Ölümü, 11. yüzyıl, Bayerische, Münih (Staatsbibliothek, res.: 119)	111
45.	Meryem'e Secde, 10. yüzyıl (The Wernher Collection, res.: 123)	112
46.	Meryem'in Göğe Yükselmesi, 11.yüzyıl (Coptic Müzesi, Kahire, Coptic Church of Saint Menas, res.: 130)	112
47.	İsa'nın Doğumu ve İlk Banyosu, 11. yüzyıl, Tokalı Kilisesi, Göreme (Açık Hava Müzesi,Kayalardaki Şiirsellik,res.:81)	113
48.	İsa'nın Çölde Denenmesi, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Engin Akyürek, Sanatsal Açıdan Kariye Camii, res.: 47)	113
49.	Son Yargı, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (R.Outsterhout, Sanatsal Açıdan Kariye Camii, res.: 77)	114
50.	Gökyüzü Rulosu, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (R.Outsterhout Sanatsal Açıdan Kariye Camii, res.: 78)	114
51.	İsa'nın Yüceltilmesi, 12. 13. yüzyıl, San Marco Kilisesi (Sanat Dünyamız Sayı:69-70, s.151)	115
52.	İsa ve Melekler, 11. yüzyıl (1017-37), Sviata Sofia Katedrali, Kiev (Sanat Dünyamız Sayı:69-70, s. 154)	115
53.	İsa'nın Çarmıha Gerilmesi (İsa'ya Üzülen Melekler), 10. yüzyıl , The Britsh Museum,(e.988)	116
54.	Tanrı İsa'ya Hürmet, 11. yüzyıl, Dahlem Ehemals Staatliche Museum	116
55.	İbrahim'in Konukseverliği, 6. yüzyıl, St. VitaleBazilikası (Subtle Bodies, res.: 7)	117
56.	İbrahim'in oğlunu kurban etmesi, St. Vitale Bazilikası, (Subtle Bodies, res.: 7)	117
57.	İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban edişi(Elinde bıçak olan İbrahim peygamber) Bedrettin Cömert, Mitoloji ve İkonografi,res.:60)	118
58.	Yakub'un Melekle Güreşmesi, 12. yüzyıl, Monreale Katedrali, Sicilya, (Thomas F. Mathews, Byzantium from Antiquity to The Renaissance, res.: 5)	118
59.	Yakub'un Rüyası, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.:36)	119
60.	Musa ve Yanan Çalı, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.: 39)	119
61.	Koruyucu Melekler, 6. yüzyıl, Hagia Theodara Kilisesi (Subtle Bodies, s.51)	120
62.	Koruyucu Melekler, 13. yüzyıl, Hagia Theodara Kilisesi, (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel res.: 57b)	120

ÖZET

Bu tezde Bizans sanatındaki melek tasvirleri ele alınmıştır. Bizans İmparatorluğunun kuruluşundan yıkılışına kadar (330-1453) tasvir edilen melek figürlerinin farklı görünüşleri ve konular içinde betimlenişleri, bölgesel farklılıklar, etkileşimler ve kronolojik olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Yapılan incelemede, bu kanatlı figürlerin fiziksel özellikleri tanımlanmaya çalışılmış ve bu ruhani varlıkların köklerini aldığı, mitoloji ve pagan kültürler, tek tanrılı dinlerle karşılıklı etkileşimlere de değinilerek incelenmeye çalışılmaktadır.

Bizans Sanatı'nın amacı Hıristiyanlığı okuma yazma bilmeyenlere de öğretmektir. Sanat bu anlamda dine hizmet etmiştir. Bu nedenle Hıristiyanlığın üzerine oturduğu Eski Ahit konuları da incelenmiş ve sembolik anlamları olan figür ve meleklerle yer verilmiştir.

Melek figürlerinin tasvirleri 2-3. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış ve günümüze kadar Hıristiyanlığın yayıldığı her yerde var olmuştur. Başlıca görevleri habercilik olan melekler Tanrı'dan mesaj getiren varlıklar olarak tasavvur edilmiştir. Hıristiyan inatça çok sayıda melek ve düşmüş melekler olan kabul edilen şeytan ve diğer kötü ruhlar da vardır. 1100 yıl boyunca, Bizans sanatında melek figürleri, farklı teknik ve konular bağlamında, sanatçıların en çok ilgi gösterdiği temalardan biri olmuştur. İlk olarak katakomplarda resmedilmişlerdir. Fresk, duvar resmi, mozaik tekniğinde dini yapılarda, el yazmalarında, dokuma, litürjik madeni eşyalar ve takılar üzerinde tasvir edilen melek figürleri, kompozisyonlarda tek tek ya da kalabalık şekilde gösterilmişlerdir.

Anahtar kelimeler: İsa, Meryem, Melek, Mikhael, Gabriel, Uriel, Raphael, Şeytan.

SUMMARY

In this thesis, the depictions of angels in Byzantine art are discussed. The angel figures, issues and techniques are available from the beginning (330) until the fall (1453) of Byzantine Empire. In examining the figures of angels, tried to examine the physical characteristics of these winged figures and mentioned to mythology and pagan culture which give resource to this imaginary but real assets.

The purpose of Byzantine Art is teaching Christianity to non- illiterate. In this sense, religion has served the art. Therefore upon Christianity, the old testament subjects were examined and the religious issues and angels taken their places in this period. Other than that, all angels and winged assets in Islam culture are also discussed.

The depictions of angel figures started to be seen from second and third century, existed throughout all the Christian era. The angels whose duties are communication and they were thought as the assets which bring messages from God. There are large numbers of angels and fallen angels (devils). In the context of the different techniques and subjects, the angel figures in Byzantine art have been favorite theme of the artists during 11th century. Firstly, they were drew in catacombs, and used until 15th century . They were made with fresco, mosaic techniques for religious structures, manuscripts and hardware to inform people, and also about aesthetic purposes. In the compositions, they have been single or crowded, and they undertook the task of glorification of holy people.

Key Word: Christ, Mary, Angel, Mikhael, Gabriel, Uriel, Raphael, Demon.

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu, Amacı, Kapsamı, Yöntemi

Araştırmanın amacı Bizans tasvir sanatında yoğun olarak kullanılan melek figürlerinin Bizans sanat tarihi içindeki gelişimlerine ışık tutmak ve melek figürünün Bizans sanat tarihindeki yerini belirlemektir.

Ana başlık altında Bizans tasvir sanatının genel özellikleri (teknikler, dönem özellikleri, figürler ve konular); çok tanrılı dinlerde kanatlı varlıklar, tek tanrılı dinlerde melek inancı ele alınmış ve meleklerin kaynağına inilmeye çalışılmıştır.

Melek tasvirlerinin Bizans tasvir sanatında hangi konularla işlendiği belirtilmiş ve bu tasvirler örneklerle birlikte açıklanmıştır.

Değerlendirme kısmında Bizans tasvir sanatındaki meleklerin yeri ve önemi genel özellikleriyle açıklanmıştır. Meleklerin çok tanrılı dinlerde ve tek tanrılı dinlerdeki karşılaştırılması yapılarak melek figürünün tasvir sanatındaki önemi üzerinde durulmuştur.

Araştırma süresince Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Araştırma Enstitüsü TDV İslam Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Arkeoloji Müzesi, Ayasofya Müzesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Kütüphanesine gidilmiştir.

Azra ERHAT- Mitoloji Sözlüğü, Kitab-ı Mukaddes, J.D. Douglas&Meril Tenny-The New International Dictionary of The Bible Printed in the United Status of America, Bedrettin CÖMERT-Mitaloji ve İkonografi, Şefik CAN-Klasik Yunan Mitolojisi, Şinasi BAŞEĞMEZ-İkonolar, Engin AKYÜREK-Bizans'ta Sanat ve Ritüel, Tayfun AKKAYA-Ortodoks İkonolarına Genel Bir Bakış, Metin AND-Minyatürlerle Osmanlı İslam Mitologyası, S. ALULU, K. ERDİTİ, E.ASOYOŞ, T.BASMACI, F.ENDER, B.HALEVA, D.MAYA, N.PARDO, S.YENEROCAK, Yahudilikte Kavram ve Değerler – Dinsel Bayramlar – Dinsel Kavramlar – Dinsel Gereçler, Mircea ELIADE, I. COULIANO- Dinler Tarihi Sözlüğü, İncil, Ebru PARMAN-Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) Bölgesindeki Bizans Taş Eserleri, The Oxfort Dictionary of Byzantium, A.GRABAR-Byzantine Painting gibi eserler başlıca kaynak olarak değerlendirilmiştir.

1.2.Geç Roma ve Bizans İmparatorluğu Dönemlerinin Siyasi, Dinsel

Tarihi ve Kültürü:

Akdeniz'in çevresindeki tüm topraklara hâkim Roma İmparatorluğu'nda inançlara fazla karışılmamıştır. Roma Panteonu'nda Yunan tanrılarının Romalılaştırılmış tanrı ve tanrıçalarının yanı sıra Mısır'ın başlıca tanrıları, İran'dan gelen Mitras, Anadolu menşeyli ana tanrıça inancı (Sybill) da kabul görmüştü. Ancak bu tanrı bolluğu içinde halkı bir arada tutmak zorlaşıyordu.

Kudüs'te "0" tarihinde Hz. İsa'nın doğumuyla başladığı kabul edilen Hıristiyanlık 12 Havari ve Aziz Petrus ve Pavlus tarafından kısa bir sürede üç kıtaya yayıldı. Başlangıçta Musevi tarikatı olarak görülen ve Romalılarca Yeni dini önemsenmeyen İsa'nın yeni dini olan Hıristiyanlığı yok saymaya imkân olmamıştır. Kısa sürede özellikle Romalıların barbar kabul ettikleri halklar ve toplumun alt tabakalarını oluşturan zanaâtkar, fakir halk ve esirler arasında yayılmıştır. Hıristiyanlar 311 yılına kadar takip edilmiş ve yakalananlara işkence yapılmıştır. 4. yüzyıldan itibaren toplumda ciddi siyasi sorunlar başlamıştır. Özellikle Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu için en önemli problemlerden biri olmuştur. Galerius ve Diokletionus bu konuda aynı yolu izlemiş 311 yılında bir ferman yayınlanarak Hıristiyanların düzeni bozmadan dini toplantı yapmalarına ve mahkûmların affedilmesine izin vermişlerdir. İki yıl sonra Roma İmparatorluğu'nu ele geçiren Büyük Constantin, Licinius'la 313'te Milano'da bir araya gelerek İmparatorluğun sorunlarını konuşmuş "Milano Emirnamesi" adında bir ferman yayınlanmıştır. Bundan sonra Hıristiyanların serbestçe tapınabilecekleri ve daha önce ellerinden alınmış olan ev ve kiliselerini hiç tazminat ödemediği söylenmiştir. Roma İmparatorluğu Büyük Constantin'in doğuda kendi adını verdiği Konstantinopolis'i 11 Mayıs 330'da başkent yapmasıyla ortaya çıkmıştır.¹ Kısa sürede büyüyen bu devlet sınırlarını Atlas Okyanusu'ndan Basra Körfezine kadar genişletmiştir. Döneminin en büyük ve en önemli devleti olan Roma İmparatorluğu'nu İtalya'daki başkenti olan Roma gibi tek bir merkezden yönetmenin zorluğu çeşitli Roma imparatorları tarafından anlaşılmış ve Roma'dan başka ikinci

¹ J.Haldon, **Bizans Tarih Atlası**, İstanbul, 2007, sf.55

bir başkent arayışına girilmiştir. İmparatorluğu taht ortağı olarak paylaştığı diğer üç imparatoru yok ettikten sonra tek başına ele geçiren İmparator Constantin 325'te Doğu'daki ikinci başkent olarak önce Çanakkale'yi düşünmüş daha sonra Asya ve Avrupa'nın birleştiği yer olan bu döneme kadar çok önemli bir kent olmayan Byzantium'u seçmiştir. Byzantium, imparatorluğun ikinci başkenti olarak beş yıl boyunca hazırlanmıştır. Surları batıya alınarak genişletilen Meydanlara anıtlar, kitabeler, sanat eserleri yerleştirilerek şehir süslenmiş buraya Roma'dan soylu aileler getirilerek yerleştirilmiştir. Şehre Constantinopolis adı verilerek 11 Mayıs 330'da törenlerle kentin açılışı yapılmıştır. Ayrıca bu yeni başkentte Hıristiyanlık serbest din ilan edilerek burada ilk kiliseler inşa edilmeye başlanmıştır. Bizanslıların devlet dili 7.yüzyıla kadar Latince'dir. Halk ise Grekçeyi tercih etmiştir. Bizans Uygarlığı Akdeniz'in doğusundan alınan devlet ve hukuk sistemiyle yönetilmiştir. Anadolu, Sasani ve Akdeniz uygarlıkları ile beslenen bu devletin Doğu sanatının etkileri Bizans sanatına yansımıştır. Köken Roma olmakla birlikte, Hıristiyanlık bu devletin yaşamın ve sanatın her dalına yön vermiştir.

Bunun amacı Bizans İmparatorluğu'ndaki huzuru sağlamaktır. Bizans İmparatorluğu tarihteki ilk Hıristiyan imparatorluktur. Bizans egemenliğindeki topraklarda mahalli üslupların, başka kökenli sanat üsluplarıyla birleşmesinden değişik ekoller ortaya çıkmıştır. Mimariye bağlı resim, küçük el sanatları (altın-gümüş-bronz işçiliği) ikon ve el yazmaları gibi farklı dallarda bu üsluplar görülmüştür. Günümüzde bu ürünlerin pek çoğu üretildikleri yerde değil, Avrupa ve Amerika'nın müzelerinde bulunmaktadır. Bizans Uygarlığı, Ortaçağ içinde çok önemli bir güçtür. Uzun bir süre Bizans dünya devleti durumunda olmuş ve çevresindeki devletlerin üzerindeki etkisi yoğun olmuştur. En yoğun etkileri Rusya ve Balkanlar üzerinde görülür. Ayrıca kendisi de hiçbir zaman içine kapalı bir topluluk olmamıştır. Çeşitli dönemlerde en çok ilişkide bulunduğu siyasi güçlerle o dönem sanatı karşılaştırıldığında, karşılıklı etkilerin olduğu gözlemlenmiştir. Bin yılı aşkın bir süreye yayıldığından; dıştan gelen kavimler, İkonoklazma ve Latin işgali gibi çeşitli krizler Bizans yönetimini ve sanatını etkilemiştir.²

² Louis Safran, **Heaven on Earth Art and The Church in Byzantium**, Pennsylvania, 1998, sf.123

Bizans İmparatorluğu topraklarının en geniş olduğu 6. yüzyılda (I.Iustinianos döneminde) Anadolu'nun tümüne, Balkanlar, Yunanistan, İtalya'nın bazı bölgelerine, Suriye, Filistin, Mısır ile Kuzey Afrika ve İspanya'ya da bir süre egemen olmuştur. Ancak batıdan Slavlar ve Avarlar; doğudan Persler, Araplar ve daha sonra Anadolu'dan Türklerin saldırıları sonucu Bizanslılar çekilmek zorunda kalmışlar ve koca İmparatorluk birkaç yerleşim merkezinden oluşan küçük bir güç haline dönüşmüştür.

Bizans İmparatorluğu Türklerin Anadolu'da toprak elde ettiği 12. yüzyıldan itibaren sürekli toprak kaybına uğramış ve gün geçtikçe zayıflamıştır. 1453 yılında Fatih Sultan Mehmed'in şehri ele geçirmesiyle de yıkılmıştır. Fakat Bizans üslubu mimari, resim ve küçük sanatlarda Avrupa'da özellikle de Rus, Gürcü, Bulgar, Roma ve Yunan toplumlarında yaşamaya devam etmiştir.

Son Bizans döneminde toprakları sadece başkent ve çevresiyle sınırlıyken bile özellikle felsefe ve resim alanında Helenistik dönemin yeniden irdelenmesi ile oldukça yüksek bir seviye yakalanmıştır. Bu durum Bizans'ın umudunu kaybetmediğinin ve kentlerin Tanrı tarafından hâlâ korunduğuna inandıklarının bir göstergesidir.

Bizans sanatı deyişi, 19.yüzyıl tarihçileri tarafından Bizans adı verilen fakat gerçekte kendini Roma İmparatorluğu olarak adlandıran büyük imparatorluğun doğudaki bölümünün, 330 yılı ile 1453 yılları arasındaki döneminin yaşadığı süre içinde ortaya koyduğu sanatı tanımlamak için kullanılır.

4. yüzyıldan 15.yüzyıla kadar sürmüş olan Bizans İmparatorluğu kendisini varlığının son gününe kadar Roma imparatorluğunun devamcısı olarak görmüştür. Bu nedenle Bizans imparatorları unvanlarını daima Romalıların hükümdarı olarak kullanmışlardır. Komşuları onlara Romalılar demişse de modern tarihçiler bu imparatorluğu Roma İmparatorluğu'ndan ayrı bir devlet olarak kabul etmişlerdir. Başkentleri Byzantion'dan dolayı bu devlete Bizans İmparatorluğu denmiştir. Bizans İmparatorluğu gerçekte Doğu Roma İmparatorluğu olarak da bilinir. Halkına da Romalı adının değişime uğramış hali olan Rum denilmektedir.³

³ Encyclopedia of Early Christianity 2. Edition Garland Publishing, New York-London, 1998 sf:77

2. BİZANS TASVİR SANATININ GENEL ÖZELLİKLERİ (TEKNİKLER, DÖNEM ÖZELLİKLERİ, FİGÜRLER VE KONULAR)

Bizans Resim Sanatının Uygulanışında Kullanılan Teknikler:

Bizans tasvir sanatında resim tekniği olarak fresko ve mozaik teknikleri kullanılmıştır. Mozaikler freskolara göre daha sağlam ve kalıcıdır. Döşeme mozaikleri 4. yüzyıldan itibaren yapılmıştır; duvar ve tavan mozaikleri ise daha erken dönemlere kadar tarihlenmektedir. Genellikle mitolojik ve dinsel konuları işleyen mozaiklere özel konutlarda da yer verilmiştir.

Bizans tasvirlerinde figürler çok çeşitlidir. Hıristiyan sanatındaki mozaiklerin karakteri antikçağ döneminin mozaiklerinden farklıdır. Antikçağdaki özgürlük, anlatımdaki rahatlık, karmaşık geometrik dekorlar, kompozisyondaki ustalık, Hıristiyan sanatında yerini kutsallığa bırakmıştır. Dinsel ikonografiye yanıt veren bir alana yönelen dönemin mozaiklerinde anlatım ikinci plana atılmış ışık oyunları başlamıştır. Antikçağdaki beyaz zemin terk edilerek altın yaldız zemin tercih edilmiştir. Ayrıca duvar ve tavan kaplaması haline getirilen mozaikler aracılığıyla anlatımla Hıristiyanlığı öğretmek amaçlanmıştır.

Mozaik başlangıçta pagan sanattan etkilenmiştir. Sonraki dönemde ise, Yunan ve Roma sanatları üzerine temellenmiştir. Zaman geçtikçe daha soyut bir yaklaşım mozaiklerin tasarımlarına yansımıştır. 843 ile 1204 tarihleri arasında mozaik sanatı doruğa çıkmıştır. Teknik gelişme ve renkler daha uyumludur. Üslup hep klasik döneme yaslansa da kutsal figürlerde sert bir ikonografik düzen taşır. Renklerdeki zenginlik desendeki yumuşaklık kompozisyona çok büyük katkıda bulunur.

Bunun dışında doğu etkileri de hâkimdir. İstanbul'daki Büyük Saray'ın mozaiklerinde yer alan beyaz zemin üzerindeki balık pulu biçimindeki hayvan tasvirleri Antakya mozaiklerinin Helenistik etkilerini yansıtırlar.

Sicilya'daki Monrael Katedrali mozaiklerinde görülen İsa'nın ihtişamı, antikçağın üzerine temellendirilmiştir. Burada Bizanslı sanatçılar İsa'nın evrendeki hükümranlığını tasvir etmişlerdir.(Res.1) Buradaki mozaiklerde Meryem Ana ve Çocuk İsa bir tahta tasvir edilmiştir. Tahtın çevresinde iki baş melek ile iki sıra aziz figürü yer almaktadır. Figürler gerçek olmayan bir dünyada ciddi ağırbaşlı duruşlara

sahiptir. Figürlerin bakışları inananlara doğru çevrilmiştir. Yüzlerde bir dinginlik ve belli belirsiz bir hüznün vardır Bu kutsal figürler altın yaldızlı zemin üzerinde görkemli bir şekilde parıldamaktadır.

Bizans İmparatorluğu, ilk Hıristiyan devlet olması, yaşama ve sanata hâkim güç olarak imparatorluk erkinin ve dinin egemen oluşu, çok tanrılı/pagan Roma İmparatorluğu'ndan ayrı, daha doğulu bir karakter göstermektedir. Bu sanat bin yılı aşkın bir süre Akdeniz ve çevresindeki geniş topraklara hâkim bir güç olarak Ortaçağ tarih ve sanatını belirlemiştir. İçe dönük ve geleneksel olan Bizans Sanatı geniş topraklarındaki farklı yerel kültürlerle ve çağdaşı komşu kültürlerle karşılıklı etkileşimler yaşamıştır. Romalı karakteri 6. yüzyılda yerini Doğu ve Anadolu etkili bir Helenistik kültüre bırakmıştır. Bu etkileşimlere rağmen Bizanslıların estetik anlayışları Yunan ve Roma'nın estetik anlayışından uzaktır. Roma ve Yunan'da beden, beden olduğu için yüceltilmiştir. Hıristiyan inancında bu bedenler kutsal olduğu için yüceltilip, ruhani özellikleriyle görkemli bir biçimde dondurulmuşlardır. İzleyici esere katılmak zorundadır. Yer ve zaman gerçekçidir. Sanatçı kendine özgü, bireysel değil genel ve anonim çalışır. Buradaki estetik amaç algılanmış olan doğruları yeniden üretmek değil var olanı yorumlamaktır. Ancak Bizans sanatı Antikçağ'a dayanan köklerinden hiçbir zaman bütünüyle uzaklaşmamıştır. Tek tek figürlerin çoğu ve bütün olarak kompozisyonların bazıları doğrudan doğruya klasik modellerden türetilmiştir. Dönem dönem de klasik biçimler, bilinçli olarak yeniden canlandırılmıştır. I. İustinianos dönemine gelindiğinde, bir yandan soyut bir biçim geliştirilirken bir yandan da daha doğalcı klasik tarzlar uygulanmaya devam etmiştir. Mimarının yanı sıra küçük sanatlar alanında da muhteşem örnekler yaratılmış, çok sayıda Bizans küçük el sanatı örneği ticaretin varlığını kanıtlarcasına İskandinavya'dan Çin'e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı ele geçirmiştir.

Bizans sanatının en önemli alanlarından birini oluşturan tasvir sanatı örneklerini, anıtsal resim sanatı adı altında yapıların içlerinde örtü ve duvarlarını kaplayan mozaik ve fresko tekniğindeki (günümüze ulaşan) resimlerde bulmak mümkündür. Ayrıca taşınabilir resimler olarak tanımlanan çeşitli ölçülerdeki ikonalar ile fildişi oymalar, altın ve gümüş yapıtlar, tezhipli el yazmaları ve mineli eserler tasvirlerle bezenmiş olarak zenginlik ve şatafat biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu şatafat ve zenginlik erken dönemde daha yoğun biçimde görülürken, orta

ve geç dönemde daha doğal biçimde tezahür etmektedir. Sanata karşı daha titiz bir yaklaşım benimsenmiş ve biçimsel açıdan ikonalara daha çok yaslanılmıştır. İkonalar Hıristiyanlık da çok önemli bir yere sahiptir. İkona dar anlamıyla “Doğu Ortodoks dünyasında taşınabilen, çeşitli ebattaki ahşap panolar üzerine dini konulu tasvir yapılan eşyalardır.

İkonalar Ortodoks dünyasında kilise, manastır, saray, aziz türbeleri, dükkân, okul, evler, askeriye, kütüphane gibi yapılarda yer almış ve hatta dindarların üslerinde bile taşınmıştır. Hıristiyanlık Suriye-Filistin-Mısır bölgesinde ortaya çıkmış ve buradan yavaş yavaş Roma’ya, Roma İmparatorluğu’nun hâkim olduğu topraklara, Bizans’a ve Anadolu’ya yayılmıştır. Bu nedenle Mısır Roma toplumlarının Hıristiyanlığa etkisi çok fazla olmuştur. Özellikle ikonalarda bu etki açıkça gözlemlenir.

İkona, tahta üzerine boya ile yapılmış, yaklaşık bin beş yüz yıldan beri var olan ve halkın gözünde kutsal olan resimlerdir. Bu resimler kilisede mihrabın önünde yükselen “İkonastasis’e” belirli bir düzene göre asılırlar. Ortodoks Hıristiyanlığında büyük önemi olan ibadetin vazgeçilmez unsuru taşınabilir nitelikteki ikonalar olmuşlardır. İkonalara; kilise dışında evlerde ve diğer yerlerde de rastlamak mümkündür. Evlerde müsait bir köşede ya da dolap içlerinde rastlanırken, saraylarda imparator ve ailesine ait özel dairelerde korunmuştur. Sarayda yaşayan imparatorun ailesi bu odada ibadetlerini ikonalara karşı yerine getirmiştir. Her türlü dinsel içerikli resme, büyük önem verilip ve kutsal kabul edilmiştir. Konuları itibarıyla dinsel resimler de şu konular görülür;

- Eski Ahit (Tevrat ve Zebur) konulu figür ve sahneler,
- İncil’de anlatılan Hz. İsa’nın yaşamıyla ilgili figür ve sahneler
- Meryem’in hayatını anlatan sahneler
- Aziz ve azizelerle ilgili öğretici sahneler
- Melek tasvirleri
- Haç, bitkisel, geometrik ve sembolik anlamlar içeren tasvirleri

Bizans sanatında modelle imge tek bir bütün oluşturur. İsa'nın tanrısallığı (*hypostasis*) ya da kişiliğine karşı (*ousia*) oluş ya da özdeki eserin malzemesinin zarar görmesi hem imgenin hem de kutsallığın kaybolmasına yol açar. Eserlerdeki dinsel vurgulayış bu nedenle çok önemli olup, zarar görmemesi için çok dikkatli korunur. İkonalar çok özel bir yaklaşım ve saygıyla tapılması gereken imgelerdir. Bizans döneminde insanlar tasvirlerin ve ikonaların önünde eğilir, onlara yakarır, ilahiler söyler, hatta onları öper, mumlar, kandiller, tütsüler yakarak saygılarını gösterirlerdi. Hatta bazı ikonalar değerli madenden yapılan kapaklar altında korunur. Kiliselerde *Proskynetaria* denen kumaş kaplı sehpa üzerine konur. Bu saygının nedeni temsil ettikleri kişilerin kutsallıklarıdır. Bu kutsallık Hıristiyan halkta çok yoğun bir etki bırakır. Ancak buradaki etki maddeye değil imgeyedir. Böylece ikonadaki temsil edilen kişi kendisine gösterilen saygı ile saydamlaşarak kutsal figüre açılan bir pencere ya da kapı olur. Bu inanç günümüzde hâlâ sürdürülmektedir⁴. Böylece imgeye aktarılan saygı modele dönüşür. Ayrıca insanların ikonalarından beklentileri de vardır. Bu ikonalar yeryüzünü cennete bağlayan kapıdır. Bu kapı aracılığı ile İsa, Meryem, aziz ve azizeler, melekler insanoğlu üzerinde ruhani güçlerini kullanırlar. Mucize yaratma, hastaları iyileştirme, kâfirleri bu dine inandırma bazen de imparatorluğu düşmanlara karşı koruma gibi güçlere de sahiptirler. Moldovito Manastırı'nda (Romanya) bulunan 7-8. ve 15. yüzyılları bir araya getirmiş bir fresko da İstanbul kuşatma altında gösterilir. Freskoda sol tarafta, Boğaz'ın sularının düşman gemileri ve cesetlerle dolu olduğu görülür. Sağ tarafta ise bir dizi devasa top Trakya'nın tepeleri arasından kentin surlarını ateşe tutmaktadır. İlk bakışta kendini savunmak adına İstanbul'un en uzun kulelerine birkaç okçu yerleştirmenin dışında pek bir şey yapmadığı izlenimi uyansa da resim daha yakından incelendiğinde, Bizans'ın diğer silahlardan daha güçlü olduğuna inanılan ruhani silahlarla korunduğu tespit edilir. İmparatorun, İmparatoriçenin ve patriğin de bulunduğu bir tören alayının, kentin surları boyunca ilerlediği ve üzerine İsa'nın yüzü işlenmiş kumaştan bir ikona ile Aziz Lukas

⁴ Gary VIKAN, **Bizans Sanatı**, Sanat Dünyamız çev.Deniz Hakyemez-Yurdanur Salman (1998), Sayı:69-70, s.16

tarafından resmedildiğine inanılan Meryem Ana ve Çocuk İsa ikonasının taşındığı izlenir⁵. (Res.2)

Bizans döneminde imgeler ve bu imgelerin aldıkları sanatsal biçim yakın bir ilişki içerisinde görüldüklerinden resimler, renklerden örülmüş bir din bilim olarak da tanımlanmıştır.

Bizans imparatorluğu, ilk Hıristiyan imparatorluğu olması sebebiyle, ortaya konulan tasvirlerde sanatla dinin “öteki dünyayı vurgulama” tutumunu birleştirmeyi başarmıştır. Bu yeni yaklaşım Ortaçağ’ın en önemli sanat biçimlerinin yaratılmasına yol açmıştır. Böylece Bizans’ın ustalığı ve derin ruhaniliğini sergileyen eserler ortaya çıkmıştır.

Tasvir sanatı incelendiğinde, Hıristiyan sanatta dinsel resimlerin nasıl yapıldığı ile ilgili kesin bir bilgi olmamasına rağmen, katakompların tavan ve duvarlarındaki 2-3. yüzyıllara tarihlenen resimler olarak kabul edilir. İlk Hıristiyanlar Yahudilik dinini kendi dinlerinin öncüsü olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle Yahudilik dininin koyduğu tasvir yapma yasağını benimsemişlerdir.⁶ Yahudiler pagan kültüründeki puta tapma inancına karşı, bu inancı benimsemiş ve Hıristiyanlığın ilk döneminde de bu inanış kabul görmüştür. Özellikle öteki dünya ile çok haşır neşir olmaya başlamış olan Hıristiyanlar, İsa tasvirinin yapılarak Zeus ve Apollon gibi güç ve güzelliği temsil eden pagan tanrıları kalıplarına sokulmasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Ama bu kadar yoğun resim yasağına rağmen, 2. yüzyıldan itibaren resimler yapılmaya başlanmış ve bundan sonra dinsel tasvirlerin yapılması yoğunlaşmıştır. Ancak İsa’nın resimlerinin yapılması konusunda fikir çatışmaları doğmuştur. O’nun insan doğası ve Tanrısal doğası bu çatışmayı tetiklemiştir. İnsan doğası özelliği ile tasvir edilebilir ancak Tanrısal doğası nedeni ile tasvir edilmez görüşü, ilahiyatçılar arasında uzun tartışmalara neden olmuştur. Bu görüşe rağmen İsa tasvir edilmiş, ancak Tanrı kesinlikle tasvir edilmemiştir. Baba oğul tipi tasvirlerde Tanrı İsa (Pantokrator) görünümü altında görülmüştür. Daha sonraları

⁵ Gary VIKAN ,a.g.m, s.16

⁶ Tevrat’ta 10 Emir’den ikincisinde bu yasak açıkça belirtilmiştir. Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın yahut aşağıda olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın; onlara eğilmeyeceksin; ve onlara ibadet etmeyeceksin. (Çıkış 20:4-5)

dinin anlatılması ve kitap özelliği taşıması nedeniyle, tasvir sanatı gelişme göstermiş, kilise duvarlarında taşınabilir resimlerde İsa, Meryem, Melekler, Havariler, Kutsal Kitap'tan konular tasvir edilmiştir. Dini içerikli resimler izleyenlere din hakkında bilgi verdiği için yapılmasına izin verilmiş ve yapılması teşvik edilmiştir. Böylece kutsal konular resimle açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle 6. yüzyıldan sonra, Ortodoks inancına göre resimlerle insanlara özellikle okuma-yazma bilmeyenlere 'Kutsal Kitap' hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca resimlerdeki kutsal kişiler de bu yolla ibadet edilmiştir. Bizans sanatında 6-7. yüzyıllardan itibaren tasvirler önem kazanmaya başlamış, insanlar ibadetlerini doğrudan tasvirlerle yapmaya başlamışlardır. Hatta daha ileri giderek tasvirlerin mucizeler gösterdiği inancını benimsemişlerdir. Dinsel resimlerin kurtarıcı, koruyucu bolluk, bereket verici, iyileştirici özellikleri olduğuna inanılmıştır. Hatta kuşatma sırasında kutsal kişilerin olduğu dinsel resimler sur kapıları üzerine yerleştirilerek şehri koruyacağı düşünülmüştür.

Dinsel tasvirlerde sembolizme de yer verilmiştir. İsa bu tasvirlerde farklı biçimlerde görünür. Bunlardan bir tanesi de İsa'nın kuzu şeklinde gösterimidir. Burada İsa kuzu şeklinde tasvir edilmiş ve melekler tarafından kutsanmıştır. Dört tarafındaki melekler İsa'yı yücelten figürler olarak düşünülmüşlerdir. Bunun güzel bir örneği, Ravenna St. Vitale'deki mozaiklerde görülür.(Res.3) 6.yüzyıla tarihlenen bu tasvirde, İsa kuzu sekline girmiş ve melekler tarafından da yüceltilmiştir.⁷

Dini yapılarıdaki kutsal yerler de çok önemlidir. Tasvirlerde kutsal bir sıra düzeni hâkimdir. Kiliselerde kubbe İsa figürü ile Apsis'teki Meryem, köşe kemerlerinde kutsal bayram tasvirleri, daha aşağıdaki alanlarda azizlerin tasvirleri yer almıştır. Bu dağılım yapıya kutsallık ve diyalog katmıştır. Böylece kutsal figürler bu alanda bir bütünlük oluşturarak yapının içine girenleri de içine alan karaktere bürünmüştür. Kilisede dua eden kişiler de bu ruhani ortamın içinde kutsal kişilerle bir bütünlük oluşturarak ibadetlerini yerine getirme imkânına sahip olmuşlardır.

7 ve 9. yüzyıllar arasında Bizans'a Arap akınları oldukça yoğunlaşmış bu da Bizans Arap ilişkilerini kültür ve sanat alanına da taşımıştır. Bu dönemde yaşanan ikona kırıcılık Bizans Sanatı'nın ilk altın çağına son vermiştir. Bu dönemde

⁷ Gary VIKAN ,a.g.m, s.19

tasvirlerin çoğu tahrip edilmiş ve bunların üzerine fantastik bitkisel motifler ve mimari tasvirler yapılmıştır.

8 ve 9. yüzyıllarda Hıristiyan inanışında önceki ikon düşmanlığı, heykel ve put kırıcıları tartışmaları temel sorunlar haline gelmiştir. Resimler, İkonoklazma sırasında tartışmaların başını çekmişse de tartışmalar doğal olarak uzun süre Hıristiyan etiği ve bağlılığı üzerine yapılmıştır. Buradaki tartışma, insanların inanışları ve bu inanışlarla ilgili eylemlerdir.

9. yüzyılda ise imparatorluk siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan yeniden bir canlanma dönemine girmiştir. Bunun sonucunda İustinianos klasik tarz, en azından İstanbul'daki saray çevresinde yeniden kabul görmeye ve 9. yüzyıla ile birlikte ikinci bir altın çağ başlamıştır.

Tasvir sanatının dışında madeni eserler ve sikkelerde hâkim olan sanat üslubu da antik dönemi sanatının etkilerini yaşatmaya devam etmiştir. 8 ve 9. yüzyıllarda İkonoklazma döneminde Roma'ya yerleşmiş Bizanslı ve İskenderiyeli ressamaların eserlerinde de Helenistik üslupları ve doğu etkilerini görmek mümkündür.

Bizans sanatı geleneksel ve içe dönük olsa da zaman içinde yavaş yavaş hiç hissettirmeden değişikliğe uğramıştır. Özgün olan sanatçıların adları bilinmese de sanatçı kimlikleri eserlerde izlenmiştir. Bizans sanatında amaç “*Yücelik*” olmuştur. Görkem, göklerin krallığının üstün niteliğini yüceltmenin bir yolu olarak görülmüştür. Amaç asıl gerçekliğe (kutsal gerçeklik) doğru yönelmektir. Kutsal gerçeklik, görünür dünyanın ardındaki asıl dünya ve tasvirler öğretmek için aracı olarak kullanılmıştır.⁸

2.1-Çok Tanrılı Dinlerde Kanatlı Varlıklar

İnsanoğlu tek tanrılı dinlere geçmeden önce çeşitli inançlara sahip olmuştur. Yaşadığı çevreye hakim olan siyasi, dini ve kültürel yapılanma bu inanışlarında etkili olmuştur. Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Yunan ve Roma gibi ilkçağ uygarlıklarında çeşitli tanrı ve tanrıçalar vardır. Bunların dışında tanrı ile insan arasında yer alan çeşitli varlıklar vardır Mitoloji, Efsane ve masallarda karşımıza

⁸ Gary VIKAN, **a.g.m**, s.21

çıkan iyi ve kötü ruhlar, cinler, sihirbazlar⁹ gibi varlıklar insan ile tanrı arasında değişik görev ve yetkileriyle iletişimi sağlarlar. Toplumların gelişimiyle bu varlıklar tasvir sanatının da içine girerler. Bu varlıklar bazen kanatlı bir hayvan şeklinde, bazen insan başlı hayvan vücutlu yaratık şeklinde bazen de kanatlı bir insan figürü biçiminde (Res.4) tasvir edilmiştir.

2.1.1-Batı Uygarlıkları

Göklerin kutsal varlığı olarak kabul edilen melekler Hıristiyan tasvirlerinde 4.yüzyıldan itibaren birden bire ortaya çıkmış değildir. Hıristiyan inancının önemli bir unsuru olan melekler, eskiçağlarda görülen bazı eski inanç, gelenek ve bir takım kanatlı varlıklarla ilişki kurularak tasvirlerde görünüm bulmuşlardır. Pagan inancındaki farklı kanatlı yaratıklar, tanrılar ve periler yeni dinin ihtiyaçları ve öğretisi doğrultusunda yeni dinin tasvirlerine dahil edilmişlerdir.

Çok tanrılı inanç sisteminde de kanatlı figürlere rastlıyoruz. Yunan ve Roma mitolojilerine baktığımızda karşımıza; orman ve su perileri olan Nymphe'ler çıkar. Diğer kanatlı varlıklar arasında Eros, Psykhe, Nike, Thyke ve Siren gibi soyut kavramlar da bulunur. Soyut kavramların kişileştirilmesi (*personification*) Roma kültüründe yaygındır. Bizans sanatında da bu tür alegorik figürleri bulmak mümkündür. Ancak bunlara tanrı ya da tanrıça gözüyle bakılmamıştır. Hıristiyan inancında ve tasvir sanatında melekleri ve görevlerini izlediğimizde bunların temelinde mitoloji ve pagan kültürü görmek mümkündür. Özellikle Mısır, Yunan, Roma, Mezopotamya, Mısır ve Uzakdoğu mitolojilerinde kanatlı hayvanlara dinsel anlamlar yüklenerek Tanrı ile insan arasında bir bağ kurulmuştur. Bu hayvanlardan en önemlileri kuşlardır. Hititlerde tanrılarının istek ve arzularının, kuşların davranışları, nasıl uçup nasıl kondukları ve gagalarını nasıl tuttuklarına bakılarak anlaşılabilmesine inanılır. Pasifik Okyanusu'nda yaşayan yerliler ise ölen birinin ruhunun öte dünyaya gidişine bir kuşun eşlik ettiği ya da ruhun kuşa göçtüğü şeklindeki inanca sahiptirler.

Güvercinin kutsal ruhu ve günahsız insanların ruhunu simgelediğine inanılmıştır.

⁹Lütfü KACAN, **Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı**, İstanbul 2004,s.54

Kartal ise diğer kanatlı hayvanlara göre daha kutsal ve önemli kabul edilmiştir. Mısır mitolojilerinde güneş tanrısı olarak betimlenmiştir.

Bizans Sanatındaki melek figürlerinin oluşumunda kanatlı hayvanlar dışında kanatlı tanrı figürlerinin de önemli rol oynamış olması mümkündür. Bunlardan en önemlisi Tanrı Hermes'tir. Hermes, Yunan ve Roma mitolojisinde Baş Tanrı Zeus (Jüpiter) ile diğer tanrılar ve insanlar arasında aracılık yapar. Hermes, Zeus'un Maia'dan olma oğludur. Doğar doğmaz da inanılmayacak bir hızla gelişme göstermiştir. Homeros destanlarında Tanrının habercisi, Zeus'un elçisidir. Sürekli olarak yollarda olduğundan yolunu şaşırarlara, seyyahlara yol gösterir. Onların emniyetini sağlar. Yolcuların korucusu olan Hermes ticaretle uğraşanlara da kolaylık sağlar. Ama en önemli görevi "haberciliktir". Tanrıların emirlerini zamanında yerine ulaştıran aktif bir tanrıdır. Hiç bir zaman Tanrı'nın haberlerini kaba kuvvetle uygulamamış ince yönlendirmelerle iletmiştir. Altın kanatlı biçimde tasvir edilen yardımcısı İris ise Tanrı'nın haberlerini ve buyruklarını iletirken sert bir tavır takınır.

Hermes'in görevi sadece insanlara sağlıklarında hizmet etmek değil, öldükten sonra da yardım etmektir. Mitolojiye göre ölümlüler öldükten sonra insan vücudu ruhu terk eder ve göğe yükselir. Hermes'te gökyüzünde başıboş dolaşan bu ruhları toplar ve yargılamak üzere cehennemdeki mahkemeye sevk ederdi. Bu yolculuğu gönüllü olarak yapan, Sportmen ve İdeal vücutlu Hermes bu görevlerinden dolayı baş melek Mikail'i benzetilmiştir.

Hermes'in pek çok görevi vardır ve bu görevlerine göre değişik tasvirlerle karşımıza çıkar. Ayaklarındaki kanatlı sandalları Hıristiyan sanatındaki melek tasvirlerine prototip oluşturmuştur.(Res.5) Ölümler diyarına inşi başında Hades'in görünmez başlığı ve elinde yılanlı asa ile de tasvir edilir.

Eros, Yunan mitolojisinde Tanrısal aşkın sembolüdür. Evrende birleşme ve üretmeyi sağlayan doğal bir güç olan ilahi aşkı temsil eder. Eros Klasik Dönemde kanatlı ve tombul bir çocuk olarak dekoratif olarak yapılmış karşımıza çıkar. Kanatlı, elinde oku gökyüzünde avlanır. Eroslar Putto ve Cupido olarak Tevrat metinlerinde geçerler. Buradaki metinlerde boylarının bacak kadar olduğu yazılmıştır¹⁰.

¹⁰ I. Samuel, 17:4

Klasik dönem kabartmalarında tapınaklarda dekoratif olarak Eros betimlemelerine rastlanır. Eros Antikçağ'da Olympos Dağı'nın hizmetkarı iken Hıristiyan sanatında Tanrı aşkını vurgular. Eros veya aşk perileri olan "Cupido" denilen küçük tombul bebekler Geç dönem batı sanatının resimleri ve mobilyalarında, görsellik ve sevimlilikleriyle özellikle dekoratif bir eleman olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. (Res.6)

Kelebek kanatlarına benzer kanatlarla gösterilen Psykhe, insanın ruhunu simgeler: Psykhe ile ilgili bir Miletos efsanesinde Milet Kralının üç kızından biri olduğu belirtilir. Onların içinde en güzeli ve en akıllısıdır. İlahi aşkı simgeleyen Eros'un sevgilisi olup, ona kavuşmak için çok uğraşır. Çünkü Eros'un annesi Aphrodite bu birlikteliği istemez. Ancak daha sonra periler ve cinlerin yardımıyla Eros'a kavuşur. (Res.7)

Nike, Yunan mitolojisine göre Pallas'la Okeanos'un kızı Styks'tan doğmadır. Roma ve Bizans kültüründe genellikle Victoria adıyla bilinmekte, mutlak zaferin temsil etmiştir. Zaferi temsil eden Nike, genellikle kanatlı olarak hızla uçan bir kız biçiminde tasvir edilmişlerdir. Bunun dışında başında defne yapraklarından bir taç ve elinde palmye dalı tutar.

Din olgusu içinde kurtuluşun simgesi olarak ifade edilir. Nike ve Eros gibi kutsal metinlerde adları geçmez tamamen mitolojik bir kavramdır. Ancak zafer simgesi olarak özellikle anıtlarda tasvirlerine rastlanır. Helenistik tarzda ifade edilmiş en güzel tasviri Barberini Diptikonu, Hippodrom'da duran Porphyrius anıtı kaidesi'nde ve günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen kabartma da bulunmaktadır. (Res.8) Roma'daki Laterano Bazilikası'nın Kiboriumu'nda kanatlı Nikeler karşımıza çıkar.

Yunan Mitolojisinde karşımıza çıkan kanatlı diğer bir varlık olan Tykhe, insan hayatı ve kaderiyle ilgili bir soyut kavramdır. Elinde küre, dümen veya bereket boynuzu ile tasvir edilir. (Res.9)

Sirenler, Yunan Mitolojisinde su ilgili kavramlar grubunda olup ilk önceleri kanatlı olduğu bilinen ölüm tanrıçalarıdır. Özellikle mezar yapılarında kadın başlı tasvirleri görülür. İnsanları ölüme oldukça güzel bir ezgiyle çağıran bir tanrıçadır..

Büyüler yakınlarına gelen bütün insanları

Bilmeden kim yaklaşırsa onların yanına ve dinlerse onları

Yandı demektir o kişi, çünkü dönemez bir daha evine¹¹

Bu ezgiler o kadar güzel ve cezp edicidir ki Orpheus bu ezgiyi duymamak cin kulaklarını tıkayıp kendini denize atar.¹²

Ancak Sirenler daha sonra belden yukarısı kadın aşağısı balık olarak tasvir edilmiştir. Özellikle Yunan vazolarında kanatlı tasvirlerini görmek mümkündür. (Res.10) Ancak kanatlı bir varlık olması ve insanları ölüme çağırması bize Hıristiyan dininde insanlara kıyametin başlayacağını haber veren Melek Uriel'i anımsatmaktadır.

Nymphe'ler ise kırlarda, ormanlarda ve sularda yaşayan perilerdir. Tanrıça olmalarına rağmen ölümsüz değillerdir. Ancak halkın arasında tükenmeyen bir gençlikleri ve solamayan bir güzellikleri olduğuna inanılmıştır. Yunan mitolojisindeki Artemis, Apollon, Dionysos, Apollon, Hermes, ve Pan gibi tanrılara eşlik eder, hastaları iyileştirip, bitki ve sürüleri korurlar. Ayrıca geleceği de bilirler. Naias'lar (Naiades) dere, ırmak nympheleridir. Kreniad'lar (Kreniades) kaynak ve cemse; Limned'lar ise gölcük nympheleridir. Hıristiyan tasvir sanatındaki önemli varlıklar olan meleklerle kanatlı olmaları açısından model oluşturmuş olmaları mümkündür.

2-1.2-Doğu Uygarlıkları

Mezopotamya Uygarlığı:

Mezopotamya kelime anlamı olarak nehirler arası anlamına gelmektedir. Mezopotamya denilen yer, Dicle ve Fırat arasındaki bölgedir. Burası dünyanın en eski uygarlık merkezlerinden biridir. Burada pek çok uygarlık yaşamıştır. Bunların en önemlileri; Akadlar, Babiller, Asurlular ve Sümerlilerdir. Burada yaşamın M.Ö 4000'lerden önceye dayandığı bilinmektedir.

¹¹ Bedrettin CÖMERT, **Mitoloji ve İkonografi**, Ankara 1999, s.52

¹² John CHERRY, **Mythical Beasts**, London, 1995, s.180

Mezopotamya'daki sanatsal gelişime bakıldığında, coğrafi konum, ölümden sonra yaşama olan inanç ve gelenekler gibi etkenlerin etkili olduğunu görülür. Mezopotamyalı sanatçılar eserlerini dini inanış üzerine temellendirmişlerdir. Mimari yapıların korunması yapıya yerleştirilen kanatlı, insan başlı boğa figürlerine bırakılmıştır.(Res.13) Bu düşünce, Mısır sanatında da yaygındır. Mısır'daki dinsel mimari yapılarda görülen sfenksler de aynı hizmeti görmektedir. Kanatlı varlıklar bu bölgelerde koruyucu olarak tasavvur edilmişlerdir. Mezopotamya'da daha çok dinsel anlam taşıyan kanatlı hayvanlar stilize edilerek biçimlendirilmişlerdir.¹³ Böylece gerçek varlıklar gerçeküstü varlıklara dönüştürülmüştür. Buna en güzel örnek Ur şehrindeki bir Sümer Arp'ıdır.(Res.12) İnsan sakallı boğa başı bu gerçek dışı varlığa iyi bir örnektir. Bu varlıklar, melek gibi tasvir edildikleri gibi, kapı kenarlarının süslenmesinde de kullanılmıştır. Bu kanatlı varlıklar bazen kralı korur ve kutsar; bazen de yapıldığı mimari yapının ve burada yaşayan halkın koruyuculuğunu üstlenirler. Bazen de bereket sembolü olarak düşünülmüşlerdir. Kötü kuvvetlere karşı iyiliğin sembolü olarak da görevleri vardır. Bu varlıklar kanatlı birer boğa olarak tasvir edilmişlerdir. Gerçeküstü, dinsel nitelikteki bu varlığın sihir gücü de olduğu anlaşılmıştır.¹⁴

Babil uygarlığında, bu kanatlı varlıkların en güzel örnekleri sarayların duvarlarında, cadde ve kapılarda görülür. Genellikle rölyef tekniğinde işlenmiş olan bu varlıklar, tümüyle dinsel koruma amaçlı olarak tasarlanmışlardır. Sanatçı böylece izleyiciye bir kolaylık sağlamış, gözle görülmeyen bu gerçeküstü varlıklar doğada görünen bir varlıkla izleyiciye ulaştırılmıştır.

Asurlularda tasarlanan kanatlı figürler arasında cinler bulunur. Ayrıca, şeytanlar da vardır. Bunlar genellikle kaba saba olarak yuvarlak başlı birer hayvan olarak tasvir edilmişlerdir.

Doğu ve Orta Asya'da hep koruyucu ve olumlu bir varlık olarak gösterilen Grifonlar ise Hıristiyan dünyasında şeytani simgeleyen bir varlık olarak karşımıza çıkarlar. Aslan başlı, (kartal başlı olarak ta tasvir ediliyor) dört ayaklı, kartal kanatlı, aslan kuyruklu olarak tasvir edilen Grifonlar¹⁵ halinde tasvir edilirler. (Res.14)

¹³ Sabatino MOSCATI, *Mezopotamya Sanatini Taniyalim*,cev.Ceyhun Calıklar,Istanbul 1978 s.8

¹⁴ A.g.e,s.40

¹⁵ Dagney CARTER, *The Symbol of The Animal-Style Art of Eurasia*, New York,1957,s.108

Orta ve Batı Anadolu'da Frigya bölgesinde Hıristiyanlık öncesi Pagan dönemde yaygın bir din inancı vardır. Bu inanç sisteminde kendinden doğan isimsiz ama çok bilinen ateşle yaşayan bir tanrı bulunur. Melekler Pagan dininde alt

statüdeki tanrılardır. Pagan inancın Hıristiyanlıktan en önemli farkı, meleklerle ve aracı figürlere verdiği önemdir. Bunlar ölümlü ve önemli kişiler de olabilmekte ve peygamber olarak tanrıyla neredeyse eş değerde kabul edilmektedir. Bu durumdan anlaşıldığı gibi Anadolu'da kutsal adil tanrılar insanların güncel yaşamlarını doğrudan etkilemiş ve bunlar melek olarak algılanmıştır. Bununla ilgili bir buluntu Kütahya'da bulunmuş kutsal ve adil tanrılara adanan bir steldir. Bu stelin Melek Sevenler Derneği tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. Efes ve Lidya'da bulunan yazıtlardan, kutsal Tanrı ile ilk insanlar arasındaki aracılık eden meleklerin varlığı kesinlik kazanmıştır.¹⁶

Anadolu'da pagan döneminin inanç grupları genel benzerliklere sahiptir. Tüm grupların esas merkezi ise Frigya'dır. Aynı zamanda Lydia, Mysia, Bithhynia, Galatia, Lykaonia, ve kuzey Pisidia'da da bu gruplar görülür. Bu inanç gruplarının Anadolu'ya herhangi bir yerden geldiğine dair hiçbir belge yoktur. Bu inanış gelenekleri, çeşitleri Anadolu halkının varoluşundan itibaren yani tarih öncesi dönemlerden itibaren kendi içinden çıkan, gelişen yerli unsurlardır.

Pagan Anadolu'sunun inanılmaz çeşitlilik ve çokluktaki kültleri ve tanrıları, en baştan beri ve her şeyden evvel insanların günlük ve dünyevi gereksinmelerini ayarlamak üzere onlarla sürekli temas halindeki kutsal figürler olmuşlardır ve pratik yaşamda tüm bereket, bolluk, zenginlik ve iyiliklerin gelmesinde etken olarak görülmüşlerdir. Dolayısıyla soyut ve uzak olmaksızın yakın ve somutturlar.

Bölgesel, yöresel farklılıklarla da gelişen bu zenginlik içinde birbirine karşı inanılmaz bir hoşgörü hâkimdir. Çünkü sonuçta bu çeşitlilik içinde pek çok ortak nokta bulmak da hiç zor değildir. Örneğin tanrılarla ilişki kurmanın belli yolları vardır. Rüyalarda ve özellikle "kehanetler" ve bunların iletildiği tapınaklar belirgin bir ortak yöndür.

¹⁶ Ebru PARMAN, "Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri", Eskişehir 2002, s.27

Pagan Porphyrius, tahminen 270 yılları civarında 2 ve 3. yüzyıla ait tüm kehanetleri, “**Kehanetlerden Öğrenilecek Filozofi**”adı kitabında bir araya toplamıştı. Bu eser kayıp olsa da daha sonraki eserlerin mutlaka ondan faydalandığını tahmin etmek güç değildir; 5. yüzyıldaki “**Tübingen Theosophie**” si bu eserlerin en önemlisidir. “**Gerçek İnanç Üzerine**”adlı çok kapsamlı bir eseri de onun Hıristiyanlık öğretisi çalışmasının önemli bir eseridir.¹⁷

Anadolu’da meleklerin önemi 4-5. yüzyılda Frigya’da toplanan Laodikeia (Denizli- Ladik) Konsili kararıyla netlik kazanmıştır. Pseudo- Dionysios tarafından 6. yüzyılda geliştirilmiş melek hiyerarşisi üç ayrı bölüm ve dokuz sıra halinde gruplanmaktadır.

Üç bölüm şu şekildedir:

1.Hiyerarşi: Tanrıya en yakın ve en önemli meleklerden oluşur: *Serafim, Kerubim ve Taht Koruyucuları*

2.Hiyerarşi: Yıldız, gezegen ve elementlerin hâkimleri olan *Egemenler, Erdemliler ve Güçler’den oluşur.*

3. Hiyerarşi: Gelecektekileri müjdeleyen, cennetin habercileri olan melekleri kapsar. *Sırasıyla; Soylular, Başmelekler ve Koruyucu Melekler olarak üçe ayrılırlar.*

¹⁷ Ebru PARMAN, a.g.e.2002, s.26

2.2. Tek Tanrılı Dinlerde Melek İnancı ve Tasvirleri

2.2.1-Musevi İnancı

“Tanrı, başlangıçta göğü ve yeri yarattı. Yer ıssız ve boştu ve engini karanlıklar örtüyordu. Birinci gün " ışık olsun" dedi Tanrın. Işık oldu. Işığın iyi olduğunu gördü, onu karanlıklardan ayırdı. Işığa “gündüz”, karanlığa “gece” dedi. Böylece akşam oldu, böylece sabah. İkinci gün Tanrı sular arasında bir kubbe açtı. Kubbe, suları sulardan ayırdı ve Tanrı kubbeye “gök” dedi. Üçüncü gün, göğün altındaki sular tek bir yerde toplandı ve kuruluk görüldü. Kuruluğa “toprak” dedi Tanrı, su kütesine “deniz”. Bunun iyi olduğunu görünce “toprak yeşillensin” dedi; “tohum veren otu, türlerine göre meyve veren otu, türlerine göre meyve veren ağaçları büyütsün ve bu meyveler yeryüzünde kendi tohumlarını kendi içine taşısin”, buyurdu. Böyle oldu. Dördüncü gün Tanrı, gündüzü geceden ayırmak ve yeryüzünü aydınlatmak için gök kubbeye ışıklar koydu¹⁸. Bu ışıklar, mevsimlerin, gündüzlerin ve yılların işareti oldu. İki büyük ışık yaptı ayrıca hepsini gök kubbeye yerleştirdi. Beşinci gün, sayısız canlı varlıklarla kaynaştı. Yeryüzünde, gök kubbenin altında kuşlar uçtu. Tanrı kocaman deniz canavarlarını, hareket eden ve suları dolduran bütün canlı varlıkları, bütün uçucu hayvanları kendi türlerine göre yarattı. Bunun iyi olduğunu gören Tanrı bütün bu yarattıklarını mübarek kılarak şöyle dedi. “Eksilmesin bereketiniz! Çoğalın”¹⁹.

Malakhim, İbranice elçi anlamındadır. Kutsal elçi. Apokrifada, Midrash’da²⁰ Talmud’da ve geleneksel toplu dualarda yer alırlar. Fakat birçok uzman bugün onları gerçek varlıkları olmayan, sembolik figürler olarak kabul ederler.

Tek Tanrılı dinlerin birincisi olarak kabul edilen Musevilik Yahudiler arasında yayılmış bir dindir. Bu dinin Peygamberi Hz. Musa’dır. Melekler Tanrı’ya bağlı ve insandan daha üstün, çeşitli yollarla tanrının temsilcileri olarak hizmet eden sonsuz ibadet ve tanrı aşkında birleşerek cennet kurumunu birlikte oluşturduğu kabul

¹⁸ I.Samuel 17:4

¹⁹ Tekvin, 1: 1-23

²⁰ Eski Ahidin Arami dilinde yazılan tefsiri

edilen kutsal varlıklardır. Tanrının elçileri olarak kabul edilirler, kanatsız varlıklardır. Yemeksiz yaşarlar. Melekler habercidir, Tanrı'nın buyruklarını insanlara götürür. Musevilerde Melek'in (Malah'ın) esas anlamı elçidir. Daha sonraları Melek Tanrı'nın hizmetinde olan insanüstü varlıklar olarak kabul görmüş olup meleklerin varlığına bir inanç beslenmiştir.

Musevi dini inanışına baktığımızda meleklerin önemi oldukça büyüktür. Melek (Malah); Tanrı'nın emrinde olan fakat insanlarla kıyaslanamayacak boyutta güçleri olan varlıklardır. Melekler; Eden bahçelerini koruyan; cennete, tanrıya övgü dolu şarkılar söyleyen, insan biçiminde İbrahim'i ziyaret eden²¹ ve Yakup'la mücadele eden²² gizemli varlıklardır. Özellikle Başmelekler Mikhail ve Cebrail en çok görünenler olarak dikkat çekerler. İnsanların dualarını tanrıya taşırlar, ancak onlara dua etmek yasaklanmıştır. Hiç kimse kendisini koruması, kayırması için meleklerle yalvarmaz. Ancak bunun yerine tanrıya dua etmelidirler. Melekler insanoğlu adına önce dua ederek aracılık edip²³, iyiyi ve kötüyü göstererek, ruhların yargılanmasına başkanlık ederler. Yargılamadan önce ve yargılamadan sonra erdemin korunmasıyla²⁴ dini ve ahlaki hayata bağlıdırlar. Onlar tanrıya elçi olarak hizmet edenlere tanıklık ederek cennete girmeyi sağlamaya çalışırlar.

Melekler aslında ilk başta systemsiz olarak bir ayırım olmadan gruplar halinde düzenlenmişlerdir. Uzmanlara göre²⁵ Serafim ve Kerubim, hâkimiyetler, sömürgeler, güçler, otoriteler, prenslikler, Baş melek ve son melek olarak düzenlenen bir sistemle sıralanırlar. Bunların dışında uluslara, ibadethanelere ve bireylere atanmış melekler vardır. Her bireye bir iyi bir kötü melek ayrılmıştır ve birey kendi özgür iradesiyle hangi eğilimi takip edeceğine karar verir. Aynı zamanda meleklerin kozmik görevleri de vardır. Yıldızların rotalarının çizilmesi gibi²⁶. Melekler, Eski Ahit'te bulunan değişik hikâyelerde görülürler.

Melekler genellikle insan gibi tarif edilir. Yahudi dini inanışında meleklerin önemi büyüktür. Hem erkek, hem de dişi nitelikleri olup hiyerarşik bir düzenleri

²¹Gen, 18

²²Gen,32

²³Test levi, 5-6 - Dan6.2

²⁴1 Enoch, 100.5; 10

²⁵(Pseudo Dionysius'a göre co 500)

²⁶2 Enoch ,4.1

vardır. Dualarda ve dinsel şiirlerde melek kavramına bolca rastlarız. Genellikle ellerinde bir asa ile gösterilirler ve Tanah'ta melekler iki grupta toplanır:

1) Tanrı'nın mesajını insana taşıyan ve genellikle insan şeklinde olan melekler (Mikhail, Cebrail).

2) Tanrı'nın etrafında yer alan ve O'nu öven melekler (Serafim²⁷ Kerubim²⁸) olarak alt gruptaki meleklerdir. Hayyot²⁹, Kerubim³⁰ ve Ofanim³¹. Tanrı'nın ilişkisi genellikle melek kitlesi ile yürütülür. Dâhiliğin kutsallığın, ateşin, rüzgârın melekleri vardır. Bunların dışında düşmüş melekler de vardır. Şeytan bunlardan biridir.

Serafim:

Melek hiyerarşisinde en büyük en kutsal olduğu kabul edilen melektirler. Yarı insan yarı hayvan olarak betimlenmişlerdir. En belirgin özellikleri altı kanatları olan melekler tanrının tahtının koruyucularıdır. Babil sürgününden sonraki Yahudilik'te özellikle Daniel tarafından tasvir edilen vahiye ait 1 Enoch hadiste melekler çarpıcı biçimde ön plana çıkmışlardır. Yahudi inancında İşıya, Kudüs Tapınağı'nda onları “koruyucu” olarak tanımlamıştır. Altı kanatlarından³² ikisiyle yüzlerini diğer çiftiyle bacaklarını örterler ve son çifti ile de uçarlar.

Çok sayıda melek vardır. Bunlar gruplara ayrılmış ve cennette yükselen basamaklarda hiyerarşik olarak sıralanmışlardır. Saçtıkları ateş ile Tanrı'nın nurunu temsil ederler.

Bazen yarı boy portre biçiminde ateş saçarken kor kırmızı fon üzerinde tasvir edilmişlerdir. Böyle bir anda büyümüş ve merkezini Tanrı'ya sonsuz ibadette bulunan bir cennet kurumu ortaya çıkmıştır.³³ Dört Serafim şeklinde de tasvir edilirler bu tasvire “eksousaia” denir. İtalya'daki San Marco Kilisesinde “Evrenin Yaratılışı” sahnesinde bunu çok iyi görüyoruz. Bir çerçeve gibi dört tarafı saran

²⁷İşıya,6:2

²⁸Yehezkel, 1:5

²⁹Yehezkel, 1:5

³⁰Yehezkel, 1:5)

³¹İlahi Arabanın Tekerleri

³²Hezekiel, 1- 5-6-7-8-9

³³2 Enoch, 19.3; 21-1; 22; Rev; 4 Test, Adem 4.8

pendantifte yer alan Serafimler adeta evrenin yaratılışına tanıklık etmektedirler.(Res.15)

Kerubim:

Musevi inancında Tanrı'ya en yakın olan en büyük melek olarak kabul edilir. Tanrı'nın en büyük destekçisi ve koruyucusudurlar. Görünüş açısından ele alındığında bedensiz sadece baş ve kanattan ibaret bir varlıktırlar.

... Ve adamı kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için, Aden bahçesinin şarkına Kerubiler ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu.³⁴

*...Aden bahçesinin önüne Tanrı, dört bir yana alevler içinde dönen bir kılıçla, **Kerubim** melekleri koydu.³⁵*

Kerubimlere Kitab-ı Mukaddes'te sıkça yer verilmiş ve uzun uzun betimlenmiştir. Her bir Kerubim'in dört yüzü vardır; onlardan her biri dört kanat ve dört ele sahiptir. Yüzleri insan-hayvan karışımı olup öküz, insan, aslan ve kartal olarak tasvir edilmişlerdir. Ayrıca bu yüzler İncil yazarlarının sembolleri olarak ifade edilmiştir Hatta çoğu zaman melek yerine bu İncil yazarlarının sembolleri kullanılmıştır. Kanatları üzerinde göz motifleri bulunmaktadır.³⁶ Bu özelliklerinden dolayı Hristiyan sanatından “Tavus kuşu” ile ilişkilendirilmiş ve “Tavus Kuşu” önem kazanmaya başlamıştır.

Eski döneme ait eserlerde Nuh'un gemisinin ve tapınakların koruyucuları olarak tasvir edilmişlerdir. İlerleyen süreçte ve Hristiyanlıkla beraber kanatlı çocuk olarak karşımıza çıkarlar.

... Ve onların görünüşü şöyle idi: Onlarda insan benzeyişi vardı; her birinin dört yüzü vardı, ve onlardan her birinin dört kanadı vardı. Ve ayakları doğru ayaklardı; ve ayaklarının tabanı buzağı ayağının tabanı gibi idi ve cilalı tunç gibi pırıldamakta idiler. Ve dört yanlarında, kanatları altında insan elleri vardı; dördünün de yüzleri ve kanatları şöyle idi: Kanatları birbirine bitişmişti; yürüdükleri zaman dönmüyorlardı; her biri dosdoğru olarak ileri yürüyorlardı. Yüzlerinin benzeyişi ise, onlarda insan yüzü, sağda dördünün aslan yüzü ve solda dördünün

³⁴Tekvin,3: 24

³⁵Tekvin, 3: 20-24

³⁶Matta,4-8

öküz yüzü, dördünün de kartal yüzü vardı. Ve yüzleri ve kanatları yukarıdan ayrılmıştılar; her birinin iki kanadı birbirine bitişmişti iki kanat da bedenlerini örtüyordu...

...Her dört yüzü için yerde bir tekerlek vardı. Tekerleklerinin ve yapılarının görünüşü gök zümrüt gibi idi ve dördünün benzeyişi birdi; ve görünüşleri ve yapıları sanki tekerlek içinde tekerlek...³⁷

...Ve baktım, ve işte, Kerubi'lerin başı üzerindeki gök kubbede, gök yakut taşı gibi, bir taht benzeyişinin görünüşü gibi bir şey onların üzerinde görüldü. Ve ketenler giyinmiş adama söyleyip dedi: Kerubi'nin altına, dönen tekerlekler arasına gir de Kerubiler arasından iki avucunu ateş közler ile doldur ve şehir üzerine saç Ve gözümün önünde girdi. Ve adam girdiği zaman Kerubi'ler evin sağında duruyorlardı; ve bulut iç avluyu doldurdu. Ve Rabbin izzeti Kerubi'nin üzerinde yükseldi.

Dönen tekerlekler arasından, Kerubiler arasından ateş al diye emredince vaki oldu ki, girip bir tekerleğin yanında durdu. Ve o Kerubi, Kerubiler arasında olan ateşe elini uzatıp ondan aldı. Ve Kerubilerde kanatlar altında, insan eli şekli görüldü³⁸. Ve her birinin dört yüzü vardı; birinci yüz Kerubi yüzü idi ve ikinci yüz insan yüzü, üçüncüsü aslan yüzü ve dördüncüsü kartal yüzü.

Ve Kerubiler yükseldiler; Kebar ırmağı yanında gördüğüm canlı mahlûklar bunlardır. Ve Kerubiler yürüdükçe, tekerlekler de yanlarında yürüyorlardı ve Kerubiler yürüdükçe, tekerlekler de onların yanından ayrılmıyordu. Onlar durdukça, bunlar da duruyorlardı ve yükseldikleri zaman onlarla beraber bunlar da yükseliyorlardı; çünkü canlı mahlûkun ruhu onlarda idi.

Ve Rabbin izzeti evin eşiği üzerinden çıktı ve Kerubilerin üzerinde durdu. Ve Kerubiler kanatlarını kaldırdılar ve gözümün önünde dışarı çıktıkları zaman yerden

yükseldiler, tekerlekler de yanlarında idi ve Rab evinin şark kapısına girilecek yerde durdular... Kebar ırmağı yanında İsrail halkının altında gördüğüm İsrail Allah'ının altında gördüğüm canlı mahluk budur; ve bildim ki bunlar Kerubilerdi...³⁹

³⁷Hezekiel: 1- 5-6-7-8-9-10-11-12-15-16

³⁸Hezekiel:10:1-2-3-4-6-7-8

³⁹Hezekiel: 10: 15-16-17-18-19-20

Kerubimler daha çok “Mahşer” sahnelerinde hükmedenin gerçekliğini ifade ederler. Altın suyuna batırıldıkları inancı dolayısıyla sarı renkte yapılırlar. (Res.16)

Mikhail, Cebrail, Uriel, Raziel, Raphael, Sandolfon, Metatron, Satan (düşmüş melek) Kutsal Kitap'ta adı geçen ve yukarıda anlatılan görevleri yerine getiren başlıca meleklerdir.

Mikhail:

Eski ve Yeni Ahit'te Cebrail'le birlikte anılan tek melektir. Aggadah'ta İsrail'in koruyucusu olarak gözüktür. Baş melekler sınıfında en yüksektedir. Su prensi ve gümüş meleği olarak da ifade edilir. Bu iki Baş melek Tanrı'nın Sureti olarak kabul edilirler. Daniel Peygamber'e, Pers ve Yunanlılara nasıl savaşacaklarını öğretmiştir. Sağ elinde Hüküm Asası veya sol elinde evreni simgeleyen bir küre ile ya da ikisi birlikte tasvir edilmişlerdir. Genellikle kıvrıkcık saçlı ve üzerinde dökümlü bir tunik ile tasvir edilir. Lider ve baş melek Mikhail komutan gibidir. Erken 6. yüzyıla tarihlenen bir baş melek Mikhail figüründe hüküm asası ve evreni ile birlikte yüzü ve elleri insana benzer biçimde görülür. (Res. 17)

Hıristiyan ve Yahudi geleneklerinde pek çok rol üstlenen Baş melek prensip olarak Tanrı ve kullarının şampiyonu ve erdemliğin aracısıdır. Mikhail, Sarah'a çocuk yapacağını bildirdi. Abraham'ı oğlunu kurban etmemesi için Akedah'ta göreve çağırdı. Yakup ile mücadele etmiş ve İsrail oğullarına çöldeki yolculukları boyunca önderlik etmiştir.

Musevi inancında Michael İsrail'in kutsal Prensi, Yahudi halkı için kurtarıcı gibi davranmış, insanların dualarını Tanrı'dan önce açığa çıkarmıştır.

Mikhail'in konumu cennet tahtının sağında ve dünyadaki insanların sağ tarafındadır. Cebrail, Raphael, Uriel ile arkadaştır ama onlardan daha üstündür. Çünkü görevlerini yerine getirirken iki değil bir hareketle uçar. Dindarlara ölümden sonra cennetin içinde eşlik eden ve Kutsal Sunak'ta ruhlarını takdim eden Mikhail'dir. Farklı görüşlere göre ilahi yüce Papaz Metron değil Mikhail'dir ve Mesih çağında ölümlerin dirilişinde shofarı Elijoh değil o seslendirecektir.

Cebrail:

Tanrı'nın habercisi olan Baş melek Cebrail Tanrısal ordudaki en yüce meleklerden biri olarak tanımlanır. Ateşin Prensi olarak tanınan Cebrail'e Daniel Kitabı'ndaki İbrani yazıtlarında rastlanır. Doğumun müjdecisi olan Cebrail, savaş meleği olarak tanımlanır. Genellikle Mikhail, Raphael ve Uriel ile birlikte anılır. Tanrı'nın sol tarafında hazır bulunur. Uyurken insanın sol tarafında bekçilik yapar. Ruhların sağlam davranmasına yardım edip, duaları tanrıya ulaştırır.

Cebrail ilk olarak Daniel Peygamber'e görünmüştür. Daniel'e gelen vahiyi açıklayan⁴⁰ ve Yahya Peygamber ile Hz. İsa'nın doğumunu haber veren⁴¹ Baş melektir. Abraham'ı ziyaret eden üç melekten biridir. Şehri ateş ve kükürtle yok etmeden önce Lot'u Sodom'dan kurtarmıştır. Cebrail, Musa çocukken onun elini ateşe iten melektir. (Musa kızgın bir kora ya da Tanrı'nın bir parçasına uzanıp uzanamayacağını görmek için Paraoh onu test ettiğinde)

Cebrail Mikhail'den daha az önemli olmasına rağmen Mikhail'in bir hareketi varken, Cebrail'in iki hareketi vardır. Hedefine uçarken aynı zamanda cenneti idare eder. Cennetteki meleklerin ve dünyadaki ilk meyvelerin başındadır. Mesih çağında Levithan ile büyük bir muharebe yapmıştır.

Cebrail sol elinde hüküm asası kimi zamanda sağ elinde evreni simgeleyen bir küre tutarken tasvir edilir. Saçları kısa ama bantlı, genç yüzlü olup bol kıvrımlı, beli kuşaklı tunikle tasvir edilmiştir.

Uriel:

Başmelek ve melek ordusunun lideri. Tanrı'nın ışığı, ışığın meleğidir. Cebrail, Mikhail ve Raphael ile birlikte ihtişamın, hâkimiyetini çevreleyen meleklerden biridir. O'nun durumu, Tanrı'nın ve insanların önündedir. Uriel ismi, insanların Torah öğretisine yardım etmek için tılsımlara yazılmıştır. Çünkü O, Tanrı'nın öğretisinin ışığını temsil eder.

Kurbanları yakmak için kendisini kuledeki sunağın ateşinde bir aslan gibi gösterir. Oğlunun sünnetini unutan Musa'yı tutmaya çalışan yılan olarak ortaya

⁴⁰ Dan 8:15) – 27; 9: 20 – 27

⁴¹ Lukas 1:11 – 20, 26 – 38

çıkan, İsrailoğulları geçebilsin diye Kızıldeniz'i kurutan ve Samson ailesine, İsrail'i Filistinlilerden kurtaracak bir oğul olacağını duyuran melektir. Uriel, bazı durumlarda Raziel ile bir tutulmuştur.

Raziel:

Raziel kelime anlamı itibariyle tanrının sırları demektir. İlahi sırları ve gelecekle ilgili bilgileri insanoğluna indiren melektir. Gizli bir büyü kitabı vardır; bunun birini Adem'e birini Nuh'a iletmiştir. Adem'e indirilen büyü kitabında; hastalıklar ve çareler ile Shiur Komah gibi mistik konularla ilgili kavramlar içerir. Nuh'a indirilen sırlar kitabı ise; Sefer ha Razin; büyüler ve muskalar üzerine bilgiler olduğu kadar, maaseh merkavah mystic'in tırmanışı yaptığı yedi katlı cennetin betimlemelerini de kapsar.

Raziel zaman zaman Metatron ve Uriel gibi diğer meleklerle de özdeşleştirilmiştir.

Metatron:

Özellikle Musevi edebiyatında (vahiye ait) adı geçen bir melektir. Enoch ve Baş melek Mikhail'e de benzetilmektedir.⁴²

Sandalfon:

Dualardan sorumlu olan melektir. Cennetin kapılarının anahtarlarının bekçisidir. Kapıları duaların içeri girmesine izin vermek için açar ve böylece insanların duaları tanrı katına ulaşmış olur. Fiziksel olarak ele alındığında diğer meleklerden daha uzun boyludur. İsrail'in dualarında Tanrı için taçlar yaparak Divine Chariot'un arkasında durur, kuşların koruyucusudur. Rahimde çocukları biçimlendirir. Ve ayrıca rosh ha shanah'daki shofar patlamaların tesirlerinden sorumludur. Sandalfon'dan merkavah literatüründe sık sık ilahi yükselişinin yedinci koridorunda (katında) gizemselliğin rastladığı bir ateş meleği olarak bahsedilir.

Peygamberi ateşin giysisiyle sararak Kutsal Ruh'tan (ruach ha kodesh) Tanrısal ilhama sahip olmalarını sağlar.

⁴²M. Eliade-I.Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, İstanbul 1997, sf.290

Sandalfon, cennette bir melek olarak yaşayan dünyada sadece insanlara yol göstermek ve insanoğullarına yardım etmek için zaman zaman dönen peygamber Elijah ile özdeşleştirilir.

Şeytan (Satan):

İblis, İbranice Satan, Eski Ahit hem insani düşmanlardan hem de özel isim olarak Yahve'in insanoğlunu suçlayan fakat bunu Tanrısal izinle yapan kişisel düşmanından söz etmek için kullanılır.

Eski Ahit'te şeytanın kökeniyle ilgili bir açıklamaya rastlamıyoruz. Kitab-ı Mukaddes'ten sonraki Musevi eserler şeytan kavramının epeyce ayrıntılarına girmiştir. Şeytanların düşmüş melekler olduğu bilinmektedir. Şeytan isyankâr meleklerin prensidir. Melekler normalde iyilik yaparlar. Ama bunun dışında Tanrı'nın buyruklarına uymayan ve sonradan düşmüş melekler de vardır. Bunların en başında şeytanlar gelmektedir. Bu meleklerin düşüşü başlangıç ile ortaya çıkar; şeytan Tanrı'ya başkaldırdıktan sonra cennetten kovulmuş kötü ruhların kralı olarak sahneye çıkmıştır.

Şeytanların düşüşü ile ilgili bir başka görüş ise bazı meleklerin insanoğlunun kız çocukları ile cinsel ilişkiye girmesi sonucu olmuştur.⁴³ Sonuçta onlar, mahkûmiyetlerinin son anına kadar kalacakları⁴⁴ cezalandırıldıkları bir yere gönderildiler⁴⁵. Kötü melekler daha sonra, savaş sanatının, kozmetik ve cinsel cazibenin, metal eşyaların ve ziynet eşyalarının, büyücülüğün ve büyülü sözlerin ve hatta kalem ve mürekkeple yazı yazmanın kısacası insanoğlunu Tanrı'nın yolundan saptırmak olarak anlaşılan ve kendi içlerinde zalimlik oluşturmasının esin kaynağı oldular. Bunun sonucunda meleklerin düşüşü iyi ve kötünün insana ilişkin draması için evrensel dizgiyi tanımlar ve insanoğlunun gücünden fazlasıyla kuşatır.

Şeytanın asıl görevi insanoğlunun şehvetleri olan yedi ruh (heves) aracılığı ile insanoğlunu doğru yoldan çıkarmaya çalışır⁴⁶.

⁴³1 Enoch, 10.7 – 8; 65.6 – 9

⁴⁴1 Enoch54

⁴⁵1 Enoch 10

⁴⁶On iki Havari Ahiti

Yahudi din adamları ya da din bilginlerine göre şeytan yaratılışın altıncı gününde yaratılmış olup düşmüş bir melektir. Suçlayıcı, baştan çıkarıcı ve yok edici olarak üç makamı bulunmaktadır ve kendisine aracı olarak da “Yılan’ı” seçmiştir. İnsandaki şerri itki ile özdeşirilir ve sonunda yok edilecektir. İnançlı Musevi olmayanlar Şeytan’ın gücünden Tanrı’ya döndürülmüşlerdir.

Ayrıca şeytanları kovmak için özellikle bayramlarda çeşitli görüşler vardır. Bunlardan bir tanesi bayrama(Pesah, Omer, Şavuot, Teşa-Beav,Roş Aşana, Yom Kipur, Sukot, Hanuka, Tu Bişvat, Purim Musevi bayramları)⁴⁷ katılacak olanların şeytanları püskürtmek için koç boynuzundan yapılmış bir enstrüman olan Şofar’ın üflenmesidir⁴⁸.

Tanah’taki diğer melek ölüm Meleği **Malah Amavet**’tir. Ölüm meleği ile ilgili çeşitli atıflar vardır⁴⁹. Özel görevi insan hayatına son vermek olan meleklerden biridir. Ölüm meleği insanın ruhu ile bedeninin ayıran melektir. Ölüm meleği gözlerle çevrilidir. Onu görenlerin ağızları şaşkınlıktan açık kalır. Ve böylece kılıçlarından düşen bir damla zehir açık kalan ağızlarına düşer. Bu nedenle Musevi inanışına göre bir kişi öldüğünde meleğin kılıcındaki zehrin içine düşebileceğinden dolayı evdeki bütün sular uzağa dökülmelidir. Musevi inancında zaman zaman satanın amacının kötülüğe meyletmek olduğunu ve ölüm meleği ile bir tutulduğunu görmekteyiz.

Kabbalistik eserlerde ölüm meleği **Sitra Ahra**’nın karanlık güçlerinin prensi Samael ve bebeklerle doğum yapan kadınları öldüren eşi **Lilith** ile bir tutulur. Köpeklerin ölümün farkına varırlar ya onların izlerinden donarlar ya da hırlarlar.

Polonya, Rus ve Alman Yahudileri çocuklarına yaşayan akrabalarının isimlerini vermezler, çünkü bu ölüm meleğinin bir hata yaparak yanlış insanı öldürmesine sebep olabilir. Bu hata yapma eğilimi aynı zamanda hayat kurtarmak için de kullanılabilir. Bir kişi ciddi biçimde hastayken ona ek bir isim vermek gelenekseldir. Böyledeki melek sıradaki kurbanını tanımayacaktır. Ölüm meleğini

⁴⁷S.Alalu-K.Arditi-E. Asayaş-T.Basmacı- F. Ender-B. Haleva- D.Maya-N. Pardo-S.Yanarocak, **Yahudilikte Kavram ve Değerler Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar-Dinsel Gereçler**,İstanbul,2001,s.11-23-29-35-39-45-53-59-65

⁴⁸Yaratılış 18:1-10; 21.1-3

⁴⁹Çıkış 12:23; İkinci Samuel 24:16. meseller 16.14

yenmeye yönelik bu teşebbüslerden başka bir kişi sadaka vererek ya da torah çalışarak onun gücünü etkisiz hale getirebilir.

Gelecek dünyada (**olam haba**) ölüm meleği, Tanrı tarafından öldürülecektir.

Melekler güzellikleriyle, çarpıcı etkisiyle⁵⁰ insanoğluna gözüksüklerindeki ateşten görünüşleri⁵¹ ve heybetli duruşlarıyla⁵² sıra dışı güç ve hâkimiyetin figürleri olarak simgelenmişlerdir.

2.2.2- İslam inancında Melekler

İslam inancında melek ‘Haberci, elçi, güç ve kuvvet’ anlamına gelen nurani ve ruhani varlıklardır. Kur’an-ı Kerim’de tekil için melek çoğul için melaike terimi kullanılır. Melekler duyu organları ile algılanamayan varlıklardır. Çünkü insanların onları görececek kabiliyetleri yoktur. Onlarla ilgili tek bilgi vahiy, ayet ve hadisler aracılığıyla aktarılmıştır. İnsana ilişkin birçok özellik meleklerde görülmez. İnsan gibi topraktan yaratılmamışlardır. İnsanlar gibi hakları ve dolayısıyla sorumlulukları da yoktur. Günah da işlemezler. Allah’ın kendilerine verdiği vazifeyi yapmakla yükümlüdürler. Allah melekleri insanlara yardım ve müjde olsun diye göndermiştir. Onlar hem Allah’ın askerleri ve hem de habercileridirler. Meleklerle inanmak bir iyiliktir. Yani bir ahlâk olayıdır. Meleklerle inanmak farzdır. Bunla ilgili pek çok ayet vardır⁵³. Dini hükümler peygamberlere melekler aracılığı ile gelmiştir. Bu nedenle onlara inanmak çok önemlidir. İnanmayanlar Allah’ın düşmanı olarak kabul edilmiştir.

Melekler itaatkâr varlıklarıdır. Allah’ın emrinden çıkmazlar. Rabbinden korkan Rabbin her istediğini yapan son derece süratli, kanatlı; Tanrı’nın insanlar için gönderdiği ulaklardır. Sadece Allah’ın ve peygamberlerin gördüğü varlıklardır. İnsanların meleklerden üstün olduğu kabul edilir. Çünkü insanlar Allah’a kulluğu, iyi işleri, engelleri, hayırlı şeyleri iradeyle yapar. Ancak melekler iradeye bağlı olmadan Allah’a taparlar Allah onlara Âdem’e secde etmelerini emretmiş onlar da ilk insana

⁵⁰ Daniel.3:25; Enoch 106.5 – 6

⁵¹ Enoch 17.1

⁵² Daniel, 8:17

⁵³ El-Bakara,177/2-285; Nisa:136/4

hemen secde etmişlerdir. Şeytan ise meleklerin aksine insana secde etmediği için Allah'a karşı gelmiş isyankâr olmuştur. Ve Allah'ın lanetine uğramıştır.

Kur'an-ı Kerim'de melekler çoğul olarak geçmektedir. Ancak sayıları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Hadis ve ayetlerden meleklerin sayısının çok fazla olduğu bilinmekle beraber neden yaratıldığına ilişkin bilgilere değinmemiştir. Ancak bir hadiste cinlerin ve şeytanların ateşten, Hz. Âdem'in toprak ve çamurdan, meleklerin ise nurdan yaratıldığı bildirilmektedir. İnsandan önce yaratılmışlardır. Yemek yemez, erkeklik, dişilik, evlenmek, uyumak, yorulmak, usanmak, gençlik, ihtiyarlık gibi özellikleri yoktur. Kur'anda belirtildiği gibi insanlardan güçlü ve kuvvetli oldukları, Allah'ın hitabına muhatap olup onunla konuştukları ve ahrette cehennemliklerle konuşacakları bildirilir.

Meleklerin iri gövdeli, sert tabiatlı, ellerinin ve kanatlarının oldukları bildirilmektedir. Kanatların fazlalığı sürat ve güç yönünden derecelerini, Allah katındaki değerlerini göstermektedir. Bu ifadeler bir bütün olarak düşünüldüğünde meleklerin hayatta mevcut olduğu birer gerçek varlık oldukları bilinmektedir. İslam bilginlerine göre gözle görülemeyecek kadar latif bir yapıya sahiptirler. Ancak mekânda yer tutan birer varlıklardır.

Kur'an-ı Kerim'de meleklerin maddi tasvirleri ile ilgili olarak kanatlı oldukları yazmaktadır. Kitab-ı Mukaddes'te ise melekler dört kanatlı, dört yüzlü, el ve ayaklara sahip varlıklar şeklinde belirtilmektedir.

Allah melekleri insanlara müjdeyi iletmesi ve yardımcı olabilsin diye göndermiştir. Meleklerin gördükleri işler çok çeşitlidir Meleklerin görevleri genel olarak şunlardır: Vahiy getirirler, doğa olaylarını takip eder, insanların yaptıklarını denetler, canları alır, cehennemi korur ve cenneti yönetirler. Kimi insanla gök arasındaki ilişiyi kurar, kimi ibadet ve bilim toplantılarında bulunur, değerlendirmeleri yaparlar.

Allah'ın isteğiyle çeşitli şekillere bürünürler. Meleklerin görünüşleri ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de görüş şöyledir: Önce Hz. İbrahim'e varıp ona bir erkek müjdelemiş, ardından Lut'a giderek adamları ile şehri terk etmelerini söylemiştir. Cebrail Hz. Meryem'e insan şeklinde görünerek ona tertemiz bir erkek çocuk bağışlaması için Allah'ın elçisi olduğunu söylemiş ve Hz. Muhammed'e kimsenin tanımadığı bir insan şeklinde görünmüştür.

Hız. İbrahim, Hız. Meryem, Hız. Muhammed ile konuşmalarının yanında; Hız. İbrahim'le sofraya oturmuşlardır. İbrahim önce onlara yemek hazırlamış ancak yemediklerini görünce melek olduklarını anlamıştır⁵⁴. Ancak o mecliste bulunan hanımın söylediklerine gülmüşlerdir. Hız. Meryem ile insan şekline bürünüp konuşmuşlardır. Hız. Muhammed ile konuşurken ufukta apaçık Kur'an'da anlatıldığı gibi görünmüştür.

İslâm inancında meleklerin Musevi inancındaki gibi pek çok görevi vardır. Melekler Allah tarafından verilen görevleri itaatkâr olarak eksiksiz yerine getirirler. Allah'ı överler, secdede bulunurlar. Peygamberlere vahiy getirirler. İnsanlar için dua ederler. Ama Allah'ın izni olmadan onların şefaatleri işe yaramaz. Şeytanların aksine insanları iyi işlere sevk ederler. Peygamberlere, müminlere destek olurlar. Manevi güç verirler. İnsanları koruyup onlara hizmet ederler. İnsanları arkasından önünden överler.(Res.18) İnsanların yaptıklarını kaydedip onları Allah'a haber verirler. Kâfir olanların cezalarını yazarak bildirirler. İnsanların canlarını alırlar.

Meleklerin sayısını ancak Allah bilir. Ancak çok fazla oldukları bilinmektedir.

İslam sanatı başlangıçta figürlü sanatlara oldukça karşıydı. Kuran'da bunu yasaklayan bir ayet olmamasına rağmen çeşitli dönemlerde yorumlanan hadisler canlı varlıkların tasvir edilmesini yasaklamıştır. Hıristiyan sanatında figürler daha çok din öğretisini yaymak amacıyla yapılmasına rağmen İslam sanatında daha çok bilim ve tarihin açıklandığı kitaplarda ancak karşımıza çıkmıştır.

Cebrail:

Cebrail vahiy meleği olarak görevlendirilmiştir. Cebrail'e Eminü'l vahiy, Ruhu'l Mukaddes, Hazinü'l kuds, Manus-i ekber, Tavus-i melayike gibi sıfatlar verilmiştir. Hız. Muhammed O'nu gökteki gerçek biçimiyle görmek istemiş , Cebrail'in görmeye dayanamayacağını söylemesine rağmen Hız. Muhammed bu konuda ısrar etmiştir. Bunu üzerine Mina dağında buluşmuşlar ancak Hız. Muhammed O'nun büyüklüğü ve kanatlarının çokluğu karşısında bayılmıştır. Bunun üzerine Cebrail ilk görüldüğü haliyle Hız. Muhammed'e görünmüştür. Binlerce

⁵⁴ El-Hüd,11/6970

kanadı ve bu kanatların rengarenk tüyleri vardır. Kentleri cezalandıracağı zaman iki ek kanadı daha vardır.

Mikail:

Mikail'in adı Kur'an-ı Kerim'de sadece bir ayette geçer. *“Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki Allah'ta kâfirlerin düşmanıdır.”*⁵⁵ Görevi insanların bedensel ve ruhsal gereksinimlerini karşılamaktır. Rızıkı sağlayan bir melek olan Mikail'in yağmurun yağdırılması ve bitkilerin topraktan çıkarılması gibi görevleri de vardır.

Azrail:

Azrail inançlı Müslümanların adından sıklıkla bahsettiği bir melek olmasına karşın Kuran'ı Kerem'de adı geçmeyen bir melektir. Bunun yerine ölüm meleği olarak bahsedilir. Görevi hareketi durdurmak; beden ile ruhu ecel geldiği vakit ayırmaktır.

İsrafil:

İsrafil ismen Kuran-ı Kerim'de yer almamakla beraber “Sura üfleyecek melek”(Res.20) olarak kendisinden bahsedilir. Ruh'un soluğunu cesetlere üfürür. Dört kanadı vardır. Kanatların biri batıda, ikincisi doğuda, üçüncüsü yerle gök arasında, dördüncüsü ise yeryüzündedir. Allah bir nesneyi yaratmak istediğinde bunu kaleme buyurur. Kalem onu İsrafil'in gözleri arasındaki levh-i mahfuz'a yazar, İsrafil'de bunu Mikail'e iletir.⁵⁶

Mukarre Bün Melekleri:

Elliyün ve Kerubiyyün melekleri olarak da bilinir. Allah'a yakın meleklerdir. Kur'an- Kerim'de arşı taşımaktadırlar ve onun çevresindedirler. Bunlar

⁵⁵El-Bakara,98

⁵⁶Metin AND, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, İstanbul 2007,s.278

Hazire-i Kudüs'te bulunurlar. Vakitlerini Allah'a ibadet etmek ve O'nu övmekle geçirirler.

Hafaza Melekleri:

Hafaza Meleklerine, Kiramen Kâtibin ya da Hifz melekleri de denir. Ölümden sonraki yaşamda etkin rolleri olan melekler, cenneti hak eden insanları mutlu ifadeyle karşılayacak; buna karşılık cehenneme giden insanlara daha sert muamele edeceklerdir. Bu melekler iki adettir. İlki insanların sağ omzunda iyilikleri yazar diğeri sol tarafta kötülükleri yazar. Ancak sağ omuzda görevlendirilen melek sol omuzdaki meleğe yedi saat geçmeden yazdırmaz insanın tövbesini bekler. Bunlara ek olarak meleğin yanında üçüncü bir melek vardır sağdaki meleği cinlerin kötülüğüne karşı korur⁵⁷

Hamale-i Arş Melekleri:

Hamale-i Arş melekleri dört tanedir. İlki insan biçimindedir, ikincisi öküz biçiminde, üçüncüsü kartal biçiminde, dördüncüsü ise aslan biçimindedir. İnsan suretinde olan insanlar için dua eder ve onların dileklerinin yerine getirilmesi için Allah ile kul arasında aracılık ederler. Öküz biçiminde olan dört ayaklı hayvanlar için dua ederler. Kartal biçiminde olan kuşlar için dua eder. Aslan biçiminde olan ise yırtıcı hayvanlar için dua ederler. Kur'an-da bu meleklerin sayısının sekize çıkacağı bildirilmiştir⁵⁸. Tanrı'ya en yakın olan meleklerdir.

Harut- Marut:

Bu melekler hakkındaki görüşler farklıdır. Babil'de insanlara sihir ilmini öğreterek onları imtihan eden iki melektir⁵⁹. Bunun dışında isimleri geçmez.

Münker-Mebir (Munker ve Nekir Melekleri):

Kabir'de sorgu sual işlerini yapacak olan meleklerdir. Kur'an'da adları geçmez. Hadislerde anlatıldığına göre ölümler defnedildiği zaman Münker, diğesine

⁵⁷Metin AND, a.g.e, İstanbul, 2007,s.278

⁵⁸El-Hakka,17

⁵⁹El-Bakara,102

Mebir denen siyah tenli, mavi gözlü melek kabirde sorular sorar. Alacağı cevaplara göre kabri daraltıp genişlettikleri bildirilmektedir.

İslâm inancında bu ilki melek insanın içindeki iyi şeyleri yaptıran melektir. İnsanoğluna sokularak kalbine iyi şeyler getirirler.

Seyyahun Melekleri:

Zikir ve ibadetlerde bulunup insanların eylemlerini değerlendirirler.

Bu melekler dışında İslam inancında cennetin kapısını bekleyen Rıdvan isimli melek vardır.

Şeytan:

Şeytan İslam inancında ateşten yaratılmış, helaka uğramış, yüzü sararmış ve kanı çekilmiş bir varlıktır. İbranice *hasatun'dan* gelir. Şeytanın bir tanımı da taşlanmıştır. Bunun temelinde Hz. İbrahim'in şeytan taşlamış olması yatar. Şeytan insanları saptırmaya çalışan, azgın, kibirli gözle görülmeyen bir varlıktır. Şeytan diğer melekler Adem'e secde ederken o etmemiştir. Neden diye sorulduğunda "Ben Adem'den daha hayırlıyım çünkü beni ateşten Adem'i ise çamurdan yarattın" demiştir. Bundan sonra Allah'ın huzurundan kovulmuştur. Allah'ın buyruğuna karşı gelmesinden ötürü başlangıçta melekken bu rütbesini kaybetmiştir. Bir başka görüşe göre ise şeytan cinlerin atasıdır. Şeytan Allah'ın huzurundan kovulduktan sonra cezasını kıyamet gününe ertelenmesini istemiştir. Allah'da bunu kabul etmiştir. Adem'den itibaren de insanları Allah'ın yanından uzaklaştırmaya çalışmıştır. Kur'an-da şeytan ile put arasında bir ilişki kurulur⁶⁰. Havva şeytanın baştan çıkardığı ilk insan olarak kabul edilir. Şeytan insanları baştan çıkarırken çeşitli biçimlere girer. Mekke'de Kureysliler Hz. Muhammed'i ortadan kaldırmak için şeytanla işbirliği yapar. Saygın bir yaşlı kılığında gözüken şeytanı Peygamberin yakını tanır ve döver. Deve ve at biçiminde görünür. Ayrıca Adem ile Havva'nın cennetten kovulmasında tavus kuşu ve yılan kılığında görünmüştür. Bazen de korkunç görünümlü yaratıklar biçimini alır. Âdem(a.s) cennetten kovulunca ilk önce Serendip adasına Havva ise Cidde'ye indirilmişlerdi. Âdem cennetten yere inerken yanına cennet bitkilerinden

⁶⁰ El-Bakara, 256, 257, Maide , 60; Nahl,36; Zumer,17

biraz buğday ile Hacer-i Esvedtaşı, birkaç tane cennet ağaçlarından çiçek ve yapraklarından getirmişti. Cebrail ona buğdayın ekilip biçilmesini ve öğütülüp pişirilmesini öğretti.

Şeytan İslam dininde iblis adıyla da anılmaktadır. Genelde tasvirlerde melekler tarafından aşağılanırken görülürler. Bunlardan bir tanesi de Hz. Muhammed'in doğacağı gece iblis tedirgin olmuş Peygambere yaklaşmak istemiş fakat Cebrail iblisi tekmeleyerek Aden'e göndermiştir.

Cin:

Cin dumansız ateşten yaratılmıştır. Kur'an'da şeytan ve cinler arasındaki benzerliklerinden bahsedilir. Bunların kimi Hz. Süleyman'la ilgili sahnelerde görülür⁶¹. Bunun dışında Hz. Süleyman'ın cinlerle ilgisinden bahsedilir⁶². Ancak açık seçik bir ifade yoktur.

Şeytan ve cin tasvirleri çeşitlidir. Beyaz, siyah, sarı, kızıl sarı, alacalı, at ve katır gibi hayvanlar biçiminde, kuyruklu, sivri yüzlü, boynuzlu, toynaklı, fil başlı şekildedir⁶³. Tasvirlerde şeytan ve cin birbirine karışır ve hangisinin olduğu anlaşılmaz.

2.2.3-Hıristiyan İnancında Melekler

Haber getiren kutsal varlıklar olarak melek İngilizce “angel” ve diğer modern dillerde aynı kökten gelen kelimelerle ifade edilir. Yunanca “aggelos” Latince “angelos” dan gelerek türemiştir. Eski Yunancada elçi anlamına gelir ve eski Yunan ve Roma'da gaipiten haber veren kâhin ve özellikle Tanrıların habercisi olan Hermes'e başvurularak söz edilir. Sadece Roma İmparatorluğu devrinde ve ardından Platonik felsefe geleneğinde Hâkim Musevi ve Hıristiyan anlayışında olduğu gibi Yunan etkisindeki Roma eserlerinde meleklerden kutsal varlıklar olarak bahsedilmiştir. Erken Bizans döneminde din bilginlerce sınıflandırılıp birbirine akraba durumuna getirilmişlerdir. Daha geç Hıristiyan kullanımında melek

⁶¹ Bakara, 102; Enbiya, 82; Sad, 37

⁶² Sebe, 82; Neml, 17, 39

⁶³Metin AND, a.g.e, İstanbul 2007,s.291

kavramının bir ibadetin aksine ibadeti uygulayan varlığın doğasına atıf yaptığı savunulmaktadır

İncil'de meleklerle birçok isim verilmektedir. Tanrı'nın oğulları, kutsallar topluluğu, ruhlar, koruyucu veya kutsal güçler, Bunların hepsi Tanrı'yı yüceltmek ve O'na hizmet vermek için yaratılmışlardır.

Tanrının maiyetini oluşturanların en başında, teoride birbirinden farklı meziyet ve yetkileri olan melekler bulunur. Tanrı'nın ordusu, hizmetkârları, memurları ve generallerinden oluşan sınırsız sayıda melek özel casus olarak hizmet verirler. Melekler, biçimsiz, bedensiz ve maddesizdir. Tanrı'nın dünya üzerine gönderdiği mesajı ileten taşıyıcılarıdır. Dünyadaki mertebelerine göre Hıristiyanlık'ta çok farklı işlevler sergilerler. Bireyleri, kiliseleri, sunakları, şehirleri hatta ulusları korumaktadırlar. Buna rağmen Bizanslıların genelde kabul edilir ve tutarlı bir melek bilim sistemi oluşturdukları söylenemez. Ayrıca Anadolu'da melekler ile ilgili çeşitli tarikatlar bulunmaktadır.

Melek kelimesi haberci demektir. Tanrı'nın ve Meryem Ana'nın koruyucu bekçiliğini yapan askerleri sıfatındadır. Cinsiyetleri yoktur, biçimsiz, bedensiz, maddesizdirler. Kutsal Kitap'ta tahtları, prenslikleri, güçleri, erdemleri ve üstünlükleri olduğundan bahsedilir. Mahşerde bu dört melek borazanlar ile dünyaya çeşitli afetler yollayacaklar ve canavarlaşacaklardır. Şimdi görünen yüzleri o zaman olmayacak tamamıyla insanoğlunun ve dünyanın yok edilmesinde büyük rol oynayan yaratığa dönüşecekler. Kötüler için kötü; iyiler için iyi olacaklardır.

Teolog Wayne Grudem, melekleri Kutsal Kitap'ın verdiği verilere dayanarak şu şekilde tanımlar: “Melekler ahlaki bir yargı görececek yüksek zekâlı fiziksel bedenden yoksun yaratılmış ruhsal varlıklardır. Ruhsal varlık olduklarından onların bedenleri yoktur⁶⁴.

Melekler normalde görülmez. Ancak Tanrı özel durumlarda onları görülebilir hale getirir. Melekler bizi korurken üzerimizde nöbetteyken⁶⁵ ya da bizimle birlikte

⁶⁴ İbraniler,1:14

⁶⁵ Mezmur, 34:7;9:11; İbraniler:1:14

Tanrı'ya taparken⁶⁶ onları göremeyiz ama buna rağmen Kutsal Kitap'tan zaman zaman meleklerin bedensel bir şekilde insanlara görüldüğünü öğreniyoruz⁶⁷.

Melekler Tanrı yaratılmış varlıklardır. Tanrı'nın yarattığı evrenin bir parçasıdır. Birçok kişinin düşündüğü gibi ölmüş olan insanlardan ayrılmış ruhlar değildirler. Öldükten sonra Tanrı'nın huzuruna çıkan imanlılarla, meleklerin ayrı varlıklar olduğunu İbranilerin mektubundan öğreniyoruz: *“Hayır, yaklaştığınız dağ Sion Dağı, diri Tanrı'nın kenti, göksel kenti, göksel Yeruşalim, sayısız meleğin sevinçle kutlamaya katıldığı yerdir. Kutlama için katılanlara, göklerde adı yazılı ilk doğanların kilise topluluğuna, herkesin yargıcı olan Tanrı'ya ve yetkinliğe erdirilen doğru kişilerin ruhlarına yaklaştınız”*⁶⁸.

Melekler bizi korurken, üzerimizde nöbetteyken⁶⁹ ya da bizimle birlikte Tanrı'ya taparken onları göremeyiz. Ama buna rağmen Kutsal Kitap'ta meleklerin bedensel bir şekilde insanlara görüldüğünü öğreniyoruz⁷⁰ Bazen de tanrı insanın gözlerini açabilir. Melek görüldüğü zaman “Korkma” sözünü kullanır. İnsanlara göründükleri çoğu zaman muhteşem ve görkemli gözükürler. Örneğin, Daniel'e geleceğe yönelik bir giz açıklamaya gelen meleğin: *“Bedeni sarı yakut gibiydi. Yüzü şimşek gibi parlıyor, sesi büyük bir kalabalığın çıkardığı gürültüyü andırıyordu”*

Kutsal Kitap'taki yazıları okuduğumuzda meleklerin arasında belirli biri rütbe ve düzen olduğunu öğreniyoruz. Yahuda'nın kaleme aldığı mektubun 9. ayetinde Mikhail Baş melek olarak nitelendiriliyor. Başmelek Mikhail'in melekleriyle birlikte, ejderha ve onun ordusuna karşı savaşmış onları yendiklerini okuyoruz: *“Gökte savaş oldu. Mikhail ve melekleri ejderhaya karşı savaşmışlar. Ejderha kendi melekleriyle birlikte karşı koydu ama gücü yetmedi. Bu yüzden gökteki yerlerini kaybettiler”*⁷¹ Bu örnekten de anlaşıldığı gibi Tanrı'nın koyduğu bir düzen ve planla karşılaşılıyor.

Melekler aynı zamanda rehberlerdir. İsrail halkı çölde giderken nereden geçmeleri gerektiğini gösteren bir haritaya sahip değillerdi. Rab onlara bir ateş ve

⁶⁶ İbrani,12:22

⁶⁷ Matta,28:5;İbrani:13-2

⁶⁸ İbrani,12:22-23

⁶⁹ Mezmur,34:7;91:11

⁷⁰ Matta,28:5;İbraniler13:2

⁷¹Vahiy 12.7,8

bulut direğiyle yol gösterdi. Rab onları gündüz yürüsünler diye bulut direğinde, gece ise ışık vermek için ateş direğinde önlerinde gidiyordu.⁷² Tanrı melekleri yarattığı zaman belirli sayıda yarattı. Tanrı hepsini bir anda yarattı ve sayıları o gün neyse bugün de öyledir. Ancak sayılarının çok fazla olduğunu Kutsal Kitap'tan öğreniyoruz. Ancak İncil meleklerin sayılamayacağını belirtir.

Melekler çok güçlü varlıklardır. Kutsal Kitapta en çok Vahiy kısmında geçen meleklerin büyük güç gerektiren önemli rollerinin olduğunu biliyoruz⁷³. Melekler yaşlanmazlar, fiziksel yapının getirdiği sınırlamaları yoktur. Ne evlenirler ne de evlendirilirler. Belirli bir zamanda tek bir yerde olabilirler.

Tanrı'nın temsilcileri olan melekler, insanlara Tanrı'dan mesaj getirirler. Dünya'da bekçilik yaparlar. Tanrı adına şeytanla savaşır. Alahan Manastırındaki kabartmada Mikhail şeytanla muadele edip ayakları ile ezmektedir.(Res.26-26a) Kutsal Kitap'ın çeşitli yerlerinde Rabbin meleklerinin Tanrı'nın tasarısına göre karanlığın güçlerine ve yönetimlerine karşı savaştıklarını görürüz. Melekler peygamberler vasıtasıyla dünyanın anlaşılmasında büyük önem taşımaktadırlar ve ruhani varlıklarla iletişim içindedirler. Tanrı ile insan arasında üçüncü bir varlık gibi bulunurlar. İnsanları izlerler.⁷⁴ Meleklerin önünde “seyirlik oyun” ya da “tiyatro” olduğunu yazıyor. Ayrıca Kutsal Kitap'ta meleklerin bizi izledikleri ve Tanrı'ya ilettikleri, itaat edilmezse bundan üzüntü duydukları da yazılıdır.

Meleklerin, güçleri, hâkimiyet alanları, tahtları, güçleri hakkında net fikirler yoktur. Ancak İncil'de erdemleri ve üstünlükleri olduğundan bahsedilir. Kanatlı ve insan formunda verilmesi meleksel varlıklara yücelik verir. Dünyanın yaratılışından itibaren on melek gurubu bulunuyordu. Bunların en önemlisi ve birinci gurubu anarşistlik yaratarak Allah'ın buyruğundan ve yolundan saptılar. Başlarında Eosforos (satan) bulunuyordu. İkinci guruptaki Mikhail ise diğer grupların hepsini toplayarak “Yerimizde duralım ve kuvvet” dedi. Cebrail ise üçüncü gurupta yer alıyordu.

⁷²Mısır'dan Çıkış13:21

⁷³Vahiy 7:1; 9:4; 10:1; 12:7

⁷⁴Korintliler, 4:9

BAŞ MELEKLER

Mikhail:

Can alan melek olarak bilinir. İsmi “Tanrı gibi kim var? anlamına gelmektedir. Kutsal kitap boyunca özel ismiyle dile getirilen tek, baş melektir. Mikhail’in ismi daha önce sözü edilen ayetlerde geçer.⁷⁵ Orda Mikhail Tanrı’nın halkının savunucusu olarak dikkat çeker. Mikhail’in İbrahim’i kolundan tutup oğluna kurban etmekten alıkoyan melek olduğunu ileri sürenler de vardır. Bunlardan da anlaşılıyor ki Mikhail çok güçlü ve büyük bir melektir. Meleklerin arasında kudretinin benzeri yoktur. Tanrı’nın mağlup olmayan bir savaşçısıdır⁷⁶. Mikhail genellikle ayakta ve cepheden tasvir edilmiştir. Sarı bir haleyle çevrelenen başı, kahverengi dalgalı saçları omuzlarına kadar iner. Gözler seyirciye doğru iner. Uzun kollu bir tunik, sağ elinde bir asa tutar ve bu asanın ucu bir haç ile sonuçlandırılır. Standart görünümü tarif edilen gibi olmasına karşın farklı betimlemeleri de bulunmaktadır.

Hıristiyanlığın gizli yayılmaya başladığı erken dönemde Frigya’da ortaya çıkan ve özellikle Ortodoks mezhebine karşı fikirleriyle ilgi çeken ve oldukça yoğun taraftar bulan Montanizm (kurucusu rahip Montanus) 157’de ortaya çıkmış. Temelde Ortodoks olan inançlarının belirgin özellikleri: Tüm kilise adamlarının aziz olarak kabul edilmesi, kadın peygamberlere (Priskilla ve Maksimilla) verdikleri önem ve statü (yani rahibelere peygamber statüsü), evliliğe karşı oluşları, kilise kurumuna ve onun pagan topluma uyguladıkları baskıya karşı çıkışları, keşiş gibi yaşamalarıdır. Baş melek Mikhail’e özellikle Frigya bölgesinde özel bir önem verilmiştir. Bu inancın temelinde bir mucizevî olay vardır.

"Bir kayayı yarararak sel akıntısının yolunu çevirdiğine inanılan Frigya’daki Honaz (Denizli’nin bir ilçesi) en meşhur olanıdır. İlk kiliseler melek mezheplerine kesinlikle karşı çıkmışlardır. Aziz Paul, Colossialılar’a açıkça şu uyarıyı yapmıştır: “Sakın kimsenin söz ile gönüllü tevazu ödülüne kanıp da meleklerle ibadet

⁷⁵ Yahuda, 9 ve Daniel 10:13 ve 21.

⁷⁶ Vahiy,12:7,8

etmeyin”⁷⁷. 4. yüzyılda Frigya’daki Laodicea Konsülü daha da ileri giderek; “Hıristiyanlar Tanrı’nın Kilisesi’ne karşı gelerek hadlerini aşmamalı, meleklerin adını anmamalı ve yasak olduğu üzere meleklerle tapınmamalıdır. Her kim ki kendini gizli gizli bu putperestliğe adanmış anlaşırsa afroz edilecektir.” Friglerden kalan hemen tüm kaya mezarları, yerleşimleri Bizans döneminde kullanılmış, Hıristiyan inancına uygun ibadet mekânlarına dönüştürülmüştür. Bugün yıkılmış olan Küçük Kapıkaya adlı Frig anıtında bir Kibele figürü nişin içinde bulunmaktaydı. Hıristiyanlık döneminde ise nişin kenarlarına ve çevresine her boyutta haçlar kazınmıştı. Öyle ki Frig ana tanrıçası Kybele’nin yerini Theokotos (tanrı anası) Meryem almıştır⁷⁸.

Yukarı Frigya’da Akoluk’ta bulunan yazıtta “ Episkope Angelikos “ yani Piskopos Melek deyimi dikkat çeker⁷⁹. İmparator I. Constantin döneminde Hıristiyan dininin resmi imparatorluk dini olarak onaylanmasından sonra Ortodoksluğa karşı olan her türlü yerel inanç gruplarıyla devlet ve kilise birlikte savaşa devam etmişlerdir. Onlara göre Montanizm gibi rahip ve rahibelere, meleklerle inanış ve tapınışlar sapkınlıktır ve cezalandırılması gerekmektedir.

Meleklerle tapmanın uzun bir geçmişi vardır. Özellikle Güney Frigya’da Colossai antik kenti güçlüdür. Pavlos bu yüzden bu kenti afroz etmiştir. Daha sonra da Başmelek Mikhail Kilisesi’nin burada yapılışı tesadüf değildir⁸⁰. 4-5. yüzyıllarda Baş Melek Mikhail ve onun mucizelerine olan inanç Doğu ve Batı Hıristiyan dünyasında yaygındır. Başkentte Konstantinopolis’te 6. yüzyılda ve en az 10 adet kilisenin Mikhail’e ithaf edildiği bilinir. Anadolu’da ise en yaygın biçimde Frigya’da görülür. Örneğin; Antik Colossai kenti yakınında Khonai (Honaz), Nakoleia (Seyitgazi) Frigya Bölgesi kentlerinde Mikhail adına anıtsal kiliseler yaptırılmıştır. Yine Frigya-Galatia sınırında Germia’daki anıtsal yapıda Mikhail’e adanmış önemli kiliselerden biri olup bugün harap durumdadır. Honaz’daki Başmelek Kilisesi 12. yüzyıl ortalarında aynı zamanda çok sık ziyaret edilen çok önemli bir ticaret fuarının da yapıldığı yer olarak bilinir.

⁷⁷ Ebru PARMAN, “Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri”, Eskişehir 2002, s.40

⁷⁸ A.g.e, s.10

⁷⁹ A.g.e, s.27

⁸⁰ A.g.e, s.27

Mikhail'in kenti Khonai'de (Honaz) adına yaptırılan ve bugün mevcut olmayan, tarihsel kaynaklarda, özellikle Khonai'lı Bizans tarih yazarı Niketas Khonaiates'in kaynaklarında uzun uzun anlattığı Mikhail Kilise'si ve bu bölgede daha pek çok Mikhail kiliselerinin varlığı yazıtlarla, arkeolojik bulgularla da kanıtlanmıştır. Hatta bazı araştırmacıların dediği gibi Eskişehir çevresinde Mikhalgazi, Mihaliççık gibi yerleşim adlarının rastlantı olmadığı düşünülmektedir.⁸¹

Ayrıca pek çok kaynakta Baş Melek Mikhail'e ithaf edilen yazıtların varlığı örneğin Pessinus surlarında Mikhail'e ithaf edilmiş erken dönem Bizans kilisesinin varlığından söz eden bir yazıtın bulunması ve buna benzer pek çok yazıtta da Mikhail'e ithaf edilen kiliselerin adının geçmesi Frigya bölgesinin bir Mikhail kült merkezi olduğunu kanıtlar. Kocagözler'de (Hierapolis civarında) bulunan bir yazıt; Afyon Müzesinde bulunan Mikhail'e ithaf edilmiş yazıtlar; Erken dönem Hıristiyan yazıtı: Uluborlu, Mikhail Kilisesi; Kabalar Mikhail Kilisesi, Afyon Müzesine gelen en son buluntular arasında bir ambon levhası olduğu düşünülen mermer levha üzerindeki Mikhail figürü de ilginçtir. Ancak bu parça Amorion kazısından ortaya çıkan son buluntulardan olup 1998'de müzeye getirilmiştir.

Müzelerde de pek çok yazıtta, Mikhail adına yaptırılan kiliselerin varlığı kanıtlanmıştır. Bu bölgenin Ortaçağ'da Bizans döneminde dinsel, siyasal, sanatsal etkinliklerinin bugüne kalan somut belgeleri ise müzelerdeki yazıtlar, mimari parçalar, dinsel merkezler ve çevrelerindeki yerleşimlerde bulunan kanıtlarıdır.

Kırsal ve ücra yerlerde yaşayan topluluklarda büyük merkezlere olan uzaklık ve erişilme güçlüğü araçlara önem kazandırmıştır. Yerel ve bölgesel kutsal kişi melek ve peygamberlerin varlığı yine de hiyerarşik bir sistemi ve mutlak varlığın gücünü reddetmektedir. Adeta bir bütün olarak ve birbirini tamamlayan unsurlar olarak algılanmaktadır.⁸²

Baş melek Mikhail ve mucizelerine olan inanç Anadolu'da en yaygın biçimde 4-5. yüzyıllarda Frigya'da görülmektedir⁸³. Mikhail'in bir mucizesine göre, şeytan birçok iyi huylu, dindar bir keşiş olan Archippus'un kulübesinin önüne bir su baskını düzenler. Mikhail gelir suyun yönünü değiştirip keşişi kurtarır. (Res.27)

⁸¹ A.g.e, s.28-29

⁸² Ebru PARMAN, a.g.e, s.27-28-29

⁸³ A.g.e., s.28

Cebrail:

Müjde getiren melek olarak da bilinir. Cebrail, Tanrı kudretlidir anlamına gelir. Bu ikinci melek Tanrı'nın huzurunda durmaktadır. Adı Kutsal Kitap'ta dört defa geçer ve her seferinde iyi haber getirmektedir. Meryem ve annesi Anna'ya müjde getiren melektir. Cebrail, dalgalı saçlı, üzerinde uzun Tunik ile tasvir edilen melek bir elinde evreni simgeleyen küresi diğer elinde asası ile tasvir edilir. (Res.28)Tasvir edildiği bölgeye göre saç rengi ve ten rengine değişim gösterir.Cebrail ile ilk kez Daniel yazısında karşılaşıyoruz Daniel Babil'de sürgündeyken kendi durumunda olan İsrail halkıyla birlikte özellikle şu soruyu sorup durmuştur. “Ne vakte kadar? Yeruşalim (Kudüs) kenti daha ne kadar harap kalacak? Kurtuluşumuz ne zaman olacak” Mezmurlar da bu acı seslenişe tanıklık etmişlerdir. (Bunun üzerine Rab'be duasını yükseltti⁸⁴. Daha duası bitmeden Cebrail uçarak yanına yaklaştı, gelecekteki kurtuluşla ilgili müjdeyi verdi ⁸⁵

Uruiel(Ourill)

Uriel, ışık Tanrı veya Tanrı'nın ışığı anlamına gelmektedir. Atina şehrinin güneyinde Levadia şehrinde bulunana Hosios Lukas Kilisesinin 11.yüzyıla ait Bizans dönemi mozaiklerinde Stikhareion (yuvarlak içine alınmış resimsel anlatım) içinde Apokrif baş meleklerden sayılan Ourill de bulunmaktadır

Raphael (Rafail):

Raphael ismi, Tanrı şifa verir anlamına gelmektedir. Kitab'ın yedi meleği arasındadır. Baş melek kitabı ona Kitab-ı Mukaddes dışında verilmiştir. Eski Ahit'te Tovit'in bölümünde çok yer alır. Enoh'un kitabında yine bu melekten çok söz edilir⁸⁶. Ayrıca Kutsal Kitap'ta Seraphim ve Kerubimlerden bahsedilir.

⁸⁴Yaratılış, 9:2

⁸⁵ Daniel, 8:16 ve 9:21

⁸⁶Yaratılış 9,1. 10,4. 20,3. 22,3,6,71,8

Serafim:

Kutsal Kitap'ta tek bir yerde geçmektedir. Yeşeya'da her birinin altı kanadı vardı. Bu altı kanadın ikisiyle yüzlerin, ikisiyle ayaklarını, ikisiyle de uçtukları belirtilmektedir. Serafim'in en güzel örneğini Aya Sofya Müzesi'nde yer almaktayız.(Res.30)

Kerubim:

Kerubim'in kelime anlamı olarak çalışandır. Tanrı'nın çeşitli işlerini yapan melek grubudur. Kutsal Kitap'ta sıkça bahsedilmektedir. Aden Bahçesinin girişini korumak için görevlendirilmişlerdir⁸⁷. Dört kanatlı ve dört farklı yüzleri olduğu aktarılanlardan anlaşılmaktadır.Krallar Kitabında Kerubimlerden bahsedilir.(Res.31)

*Davut, Rab'bin öfkesinden bahsederken "Bir Kebibi'ye binip uçtu, rüzgar kanatlar takarak hızla geldi"*⁸⁸ Anlaşma Sandığı'nın iki ucunda altından yapılmış birer Kerubi olduğundan bahsedilir.

Şeytan (Satan)/ Deimon:

Tek tanrılı dinlerde kanatlı, doğaüstü yaratıklar arasında, meleklerin tam karşıtı olan kötülük kavramını temsil eden şeytan ve birçok kötü ruhlar vardır. Bizans'ta kötülüklerin başlıca sebebi şeytan ve diğer güçler olarak kabul edilmiştir. Bunların etkisiyle insanlar ve diğer canlıların verimlilikleri azalmakta, servetleri tükenmekte her türlü hastalığa yakalanıp yaşamlarını dahi yitirebilmektedirler. 6.yüzyılda Azize Katherina Manastırında (Sina- Mısır) kötü cinler etkisi bir şekilde ifade edilmiştir. Hıristiyan inananlar bu kötü cinler ve şeytanlardan korunmak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Tütsü yakıp kötü ruhları kaçırmak istemişler, üzerlerinde muska taşıyarak bunların zararlarından korunmaya çalışmışlardır. Ayrıca üzerlerinde haç taşımışlar böylece hem dindarlıklarını göstermişler hem de kötülüklerden korunmaya çalışmışlardır.

Bizans sanatında Eski Ahit' in adil ve güçlü kralı Solomon, sıkça apotropaic (kötülüğe karşı koruyucu) güçlerle teccessüm eden şeytana karşı zaferin timsali olan

⁸⁷Yaratılış 3: 24

⁸⁸Mısır'dan Çıkış: 25:22

kutsal süvari suretinde portre edilmiştir. At üstünde ve bir mızrak tutarak, dişi bir iblisi atının ayakları altında çiğnemektedir. Solomon Ahdi'nden bir efsane, büyü hakkındaki bir erken Bizans risalesi, iblisi Abyzou veya Gylou olarak adlandırır. Bu “şeytani güçlere karşı zafer” imajının, sahibini çeşitli zararlardan koruyacağına inanılmakla beraber dişi şeytanın kimliği bu sikkeye daha özel bir anlam kazandırmıştır. Kadınların üstlenmek zorunda kaldıkları zahmetli işler veya hamilelik ve doğum sırasındaki diğer sorunlardan dolayı, bu dertlere yol açan kısır Abyzou (Gyza) suçlanır. Solomon' un bu dişi şeytanı mağlup etmesini tasvir eden tılsım, Abyzou'nun haset dolu nazarını bertaraf etmeyi ve kadınları ifritin musallat ettiği hastalıklardan korumayı amaçlar. Geleneksel olarak, Hera, Yunan doğum ve evlilik tanrıçası gibi ilaheler ile Bakire Meryem, Antrocheia(Antakya)'lı Azize Margaret, Azize Marina gibi Hıristiyan figürleri, hamile kadınların koruyucuları idi.

Hıristiyan geleneği ile Yahudi geleneğindeki Lilith'te dişi şeytan Gylou olarak adlandırılır. Tanrı rızası ile şeytan oruç ile bedenden arınabiliyordu; açgözlülüğün, onu tekrar bedene sokması gerekirdi. Ateistlerin de doğaüstü güçlere sahip olması durumu ile mesela savaş alanında kimin öleceğini tahmin edebilen Müslüman Araplar gibi karşılaşıldığında da şaşırılmamalıdır. Bunları bazı fiziksel işaretleri takip ederek yapıyorlardı. Uzman tabiplerin de onayladığı gibi insan vücudundaki “ilahi takdir” özellikle gözlerde ölümün yaklaştığını haber veren işaretler taşır ve bu işaretler de şeytanlar tarafından gözlemlenerek insanları doğru kehanetlerde buldukları yönünde kandırmalarını sağlamıştır. Bunun yanında, dinsizlerin ve münafıkların şeytan yardımı ile mucizeler gerçekleştirdikleri de kabul edilmiş bir olgudur. Anastasius bir örnek vererek bir zamanlar Cyzicus'lu münafık bir piskoposun, dua ederek kilisesinin camının önünü kesen bir zeytin ağacını kökünden sökebildiğini ve bir başka olayda da bir ölüyü konuşturduğunu anlatır. Öldüğünde ise mezar taşında tamamen şeytanların vasıtası ile tuhaf görüntüler ve halüsinasyonlar ortaya çıkmıştır. Mucizenin gerçeklik ve sahteliğinin ayırımına sadece bir yolla varılır ki o da ulaştıkları sonuçları incelemektir; çünkü “onları meyvelerinden tanıyacaksınız”.

Hıristiyanlığın ilk birkaç yılında İsa'nın ölümü, gömülmesi, Hades'e inişi gibi teolojik sorunlar net bir biçimde yanıtlanmamış olduğundan sanatçılar bu konuyu

doğrudan betimlemekten kaçınmışlardır. Örneğin kimi zaman şeytanın verildiği Anastasis (İsa'nın Cehenneme İnişi) sahnesi küçük el sanatlarında ve minyatürlerde, İkonoklazma sonrasında betimlenmeye başlamıştır. Duvar resmindeki ilk örnek 8. yüzyıl başlarına ait olan Roma'daki Santa Maria Antiqua Kilisesi'ndeki örnektir.⁸⁹ Şeytan figürü bütün Anastasis kompozisyonlarına dahil edilmemiştir. Eğer var ise İsa'nın ayakları altına serilmiş, genellikle kara derili, çirkin ve ufak bir figür olarak gösterilmiştir ve elleri, ayakları ve boynu arkadan sıkıca bağlanmıştır. Bazı betimlemelerde, İsa'nın kurtardığı Adem'in paçasına umutsuzca yapışmıştır. İsa'nın ayakları altında eli, ayağı bağlı çirkin şeytan, ölümün kişileştirilmesidir. İsa'nın ölüm üzerindeki bu zaferi, bir anlamda ölümlü insanoğlunun ölümden aldığı intikamdır.

Kimi zaman şeytan, dolayısıyla kötülük, canavar ve yılan şeklinde de tasvir edilir. Asker azizler, genellikle şeytanla bir olan canavarı öldürürken gösterilirler. Bu konuda en çok tasvir edilen aziz, Aziz Georgios'tur.

Şeytan'ın en belirgin tasvir edildiği sahnelerden biri de “Şeytan'ın İsa'yı Denemesi” sahnesidir.(Res.48) Diğer bir sahne; “Ölümler Ülkesinin (Hades) İsa Tarafından Parçalanması ve Şeytan'ın Yakalanmasıdır.” Şeytan İsa'yı kandırmaya çalışırken, İsa Hades'i parçalarken, İsa'nın ayakları altında elleri ve kolları bağlı şekilde tasvir edilir.

3- HİRİSTİYAN TASVİR SANATINDA MELEKLER

Bizans sanatında melek figürlerini genel olarak incelediğimizde tasvirlerdeki şekiller ruhani ve zihinsel kavramların bileşimidir. Haber getiren bu varlıklar ruhsal ifade biçiminin ürünleridir. Hıristiyan öğretisi içinde melekler *araç* olarak kabul edilmişlerdir. Tanrının varlığını ve kudretini temsil ederler. Kutsal varlıkların ruhani anılarını anlatmak şekil olarak zor olmuştur; örneğin bir baş meleği anlatırken yapılan tasviri, birebir yapılmış resmi değil tahmini bir formdur. Ama bu tasvirle izleyici öyle olduğuna inanmakta ve tanımlanamaz bir varlığa zihinsel ve ruhani olarak yakınlık kurmaktadır. Bu da bize doğmanın sanatta ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Tasvirler seyirciyi görünür dünyadan alıp bilinmeyen dünyaya

⁸⁹ Engin AKYÜREK, *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*, İstanbul 1996,s.104

götürürler. Böylece insanlar bu ruhani varlıklara karşı saygı gösterirler. Tasvirler, Hıristiyanlarca inkâr edilemez kanıtlar ve saygıdeğer anılar olarak kabul edilmiş ve Tanrı'nın ilahi hizmetkârları olarak kabul edilmiştir.

Melek figürleri Hıristiyan sanatında çok önemli bir rol oynar. Burada amaç melekleri inananlara tanıtmaktadır; çünkü melekler Tanrı ile insanlar arasındaki bağıdır. Dünya üzerinde de çok fazla görünmeleri anlaşılabilirliği içindir. Şekilsiz ve kavranamayacak kadar ruhani olmalarına, zihinsel ve vücutsuz olmalarına rağmen çok açık bir şekilde mekânda ve zamanda kavranabilecek şekilde ifade edilirler. Çünkü Tanrı anlatılamayacak kadar sınırlamasız ve tanımsızdır. Oysa meleklerin sınırları vardır; cenneteyken dünyada olamazlar Tanrı tarafından dünyaya gönderilmeleri sırasında da cennette olamazlar; Tanrı onların görünmelerini istediğinde görünürler. *“Onlar duvarlara, kapılara, kilitlere ve mühürlere bağlı değildirler. Bağımsızdırlar. Görünmezdirler. Yalnızca Tanrı tarafından görünmeleri istendiğinde görünürler. Değişkendirler ve algıları üstündür. Sadece Tanrı tam anlamıyla sınırsızdır. Sadece o yaratılmamıştır. Bütün yaratılış Tanrı tarafından sınırlı bir şekilde meydana getirilmiştir⁹⁰.*

Melekler el yazmalarında genellikle toplu olarak resmedilirken anıtsal örneklerde tek tek tasvir edilmişlerdir. Melek figürleri Bizans sanatı içerisinde 4.yüzyıldan itibaren gelişim gösterse de ilk örneklerini Priscilla Katakompu'nda görüyoruz.

Melekler, erken Hıristiyan sanatında din bilginlerince sınıflandırılıp birbirine akraba durumuna getirilmişlerdir. Melekler sakallı veya sakalsız erkek gibi dünyevi bir görünüşte tasvir edilmişlerdir. Kanatları uçuşlarını simgeler ve aynı zamanda Tanrı'nın ulaşılmazlığının da simgesidir. Ancak bu kanatların ortaya çıkışı konusunda değişik fikirler vardır. Bu kanatların Hıristiyanlığın yayılışından sonraki dönemde mi olduğu yoksa Pagan sanatından mı kaynaklandığı bilinmemektedir. Meleklerin değişken doğaları ve hareket alanlarını tanıyabilen melek tasvirlerinin farklı tarzlarını göstermektedir. Kutsal Kitap baş melekler ve melekler dışındaki meleksel varlıkları ve bunun ışığında meleksel bir hiyerarşinin diğer derecelerini de ifade etmektedir. Hiyerarşinin temelinde manastır ruhban sınıfının düzeneği temel

⁹⁰ Gendle, **Ioannes Damascenus**,1981,s.182

kabul etmiştir. Bu hiyerarşinin üyelerinin kapsamlı tariflerden yoksun olmaları nedeniyle kanatlı ikonografisi herhangi bir meleksel varlığı tasvir etmede görev almıştır. Kanatlar her konuda meleklerin ikonografisinin sembolik doğasıyla ilişki kurmak için birincil manalar olarak kullanılmıştır. İnsanlar Seraphim'leri doğrudan olarak algılayamazlar. Bunlar doğaları gereği fark edilmezler. Hiyerarşinin üst düzey üyeleri Seraphim ve Kerubim, Erken Hıristiyan ve Bizans sanatında kiliselerde sık sık resmedilmişlerdir. Bazen kanatlı adam olarak sembolik formda tasvir edilmişlerdir. Sanatçılar ve teologlar bu iki meleğin görünüşünü konuları ifade etmek için de sık sık kullanmışlardır.

Hıristiyanlığın erken dönemlerinden beri meleklerin nasıl tasvir edileceği önemli bir sorundur. Melek tasvirleri zaman zaman tartışmalara da neden olmuştur. Tartışılan resimlerde melekler büyük figürlerdir. Özellikle put kırıcılar meleklerin sembolik sunumunu, yazılı ve antik Hıristiyan uygulamasında yazısız şekilde olduğu gibi, tarihi örnek olaylarla özel durum olarak algılıyor ve savunuyorlardı. Put kırıcıların Hıristiyanların geçmişten gelen kusursuz örnekleri modelleyerek yaptıkları şekiller, Hıristiyan teolojisine uygun olarak yapılan bir aşamadır. Meleklerle özgü yaşamda (bir sonraki bölümde görüleceği gibi), özel bir anlamı vardı, bu bağlamda meleklerle ait şekiller hayata, Tanrı'ya saygılı olma anlamına geliyordu. Put kırıcılar meleklerle ya da onların simgelerine tapınmayı reddeder. Mucize hikâyelerin ve teolojinin bu mucizeler üzerine temellenmesi ve meleklerle olan tutkuları onları kaygılandırmış bu ilginin putperestliği doğuracağını düşünmüşlerdir.⁹¹

İkonların ibadetin bir parçası olduğu düşünen kişileri put kırıcılarına karşı putperestlik ile ilgili düşüncelerinden dolayı tepkileri çok yoğun olmuştur. İkon severler melek ikonlarını ve onlara duyulan saygıyı, resim ve model arasındaki ilişkinin putperestlikten ayrı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu bağlamda putperestlerle çatışmışlardır. Özellikle melek figürlerinin Hıristiyan sanatındaki önemini vurgulamak için çaba harcamışlardır.

Görüntü ile kavram arasında mutlak ilişki kurulmuş ve modelin ibadet ve ahlâk ilişkisini bozacağı düşüncesi oluşmuştur. Çünkü melekler, özellikle Kerubimler çok belirgin desenliydi. Bu sebepten, kutsal meleksi varlıkları resimleyen

⁹¹ Şinasi Başeğmez, **İkonalar**, İstanbul, 1989, sf:27

materyallerin inançları etkilediği ve resim ibadetinin inanç sisteminin merkezi olduğu düşüncesi yaygındı. Bu da ikonoklast düşünceyi benimseyenleri daha da hareketlendirmiş ve bu düşünceyle putperestlik kavramının birleşeceğini düşünmüşlerdir.

Özellikle Tevrat'tan alınan sahneler bu fikri destekler niteliktedir. Tasvirler polemik oluşturma ve diyalog içinde geçmesi inanç noktalarını daha da belirginleştirmiş ve bu da toplumu yanlış yorum ve değerlendirmelere neden olacağı fikrini doğurmuştur. Hıristiyan inancının esas karşı çıktığı ve suçladığı tür; yazarlar Hıristiyanların ibadet sorununu reddederdi ve sembolik savunmalarla cevap verirdi. Hıristiyan düşünürler bu tasvirlerle yönelik sürekli putperestlik suçlaması yapmışlar ve Salamis Epiphanius'tan (yaklaşık 315- 403) alıntılar yaparak fikirlerini desteklemişlerdir. Kendi karşı atağı sırasında 818 ve 820 arasında yazılmış bir yazıda; Put kırıcılar şu soruyu yöneltti: “Kendi meleklerinin ruhunu yapan, peygamber dediğinden beri ölümle tarif edilen, ruh ve sonsuz yaşayan meleklerle nasıl taparsınız?” Bu saldırıya karşı İkona severler sert bir şekilde yanıt vermiştir: “Tanrı'nın emirlerine getiren araçları kutsal saymamak ya da onları yok saymak asıl sapkınlıktır”. Bu tasvirlerde amaç kutsal varlıklara saygıdır. Bunu yok saymak körlük ve saygısızlıktır. Meleklerin tasvirleri tamamıyla onlara özgü şekildedir. Onları ifade edecek ve insanlığa tanıttacak başka yol yoktur; bu da putperestlikle bağdaştırılamaz. Burada ibadet tasvire değil tasvirdeki kutsallığadır. Çünkü melekler kendileri için hürmet peşinde koşmamıştır. İkon severler bu düşünce peşinde koşmuş ve putperestlerle bağlantılarının kesinlikle olmadığını savunmuşlardır. Çünkü putperestler için tanrılara inanmak diye bir şey yoktu, onlar sadece anlamsız objelere ibadet ederler. İkona severler melek resimlerinin Hıristiyan ibadetini alçaltmayacağını savunmuş gerçek Hıristiyanların putlar ve gerçek resimler arasındaki farkı algıladıklarını, Tanrı'ya saygılı ve inançlı olduklarını iddia etmişlerdir. Gerçek görüntüler gerçek varlıkların temsilcileridir, Tanrı tarafından emredilmiştir ve resimlerin üstündeki içerik güvenle epigrafi ile ilişkilendirilmiştir. Meleklerin resimleri bütün Hıristiyanlık tarihi boyunca yapılmıştır. “Tinsel varlıklarından dolayı, eğer birisi melekleri temsil etmeseydi, bu daha önceden birçok defa ifade edilirdi”. Melekler Tanrı'ya doğru ibadet etmek ve bu ibadetin ulaşmasını

sağlamakta gerekli kutsal varlıklardır ve bunun için de her zaman tasvirleri yapılacaktır.

Hıristiyan sanatçılar melekler gibi soyut karakterli yaratıkların tasviri konusunda ikilem içerisindeydi. Erken dönemde tasvir edilen melekler ruhani yaratıkları içermiyordu. Chrysippus ve Pseudo-Dionysius gibi teologların kutsal metinlerden yola çıkarak oluşturdukları melek görünümlerine dayanarak belirli sonuçlara varıyorlardı. Çoğu zaman sanatçılar melekleri tanımlama ve tasvir etme sorununu onları çeşitli metafizik farklılıklarıyla birlikte insana benzeterek çözümlüyorlardı. Bu nedenle 4-5. yüzyılda melekler bireysel özellikler yüklemişlerdir. Meleklerin özellikleri, doğrudan kutsal kitap metinlerinde bulunmuşlar; adı geçmeyen melekler ise ölümlerin ruhlarının temsilcisi olarak görülmüşlerdir (Gnostik akım).

Hıristiyan sanatçılar kanat gibi sembolik öğeler kullanarak meleklerin yeryüzündeki görünüşlerini ortaya koyan bir melek ikonografisi yarattılar. Buradaki önemli bir nokta kanatlı insanın genel ikonografisinin alçaltıcı oluşuydu. Bu; meleklerin bedensiz, maddesiz doğasını yansıtmıyor bunun yerine Tanrı'nın mesaj taşıyıcısı olma özelliğini öne çıkarıyordu. Sonuç olarak meleklerin görünüşlerinin tasviri genel olmamakla birlikte değişkendir, bilinmezdir. Meleklerin dünyevi görünüşleri içerisinde insan formu birçok formdan sadece biridir. İkonoklazma döneminde de meleklerin tasviri önemli bir sorundur. Onların biçimsiz doğaları ve yanılısamalı görünüşleri Kutsal Kitap'ta apokrif ve mucize hikâyelerinde çok iyi bir şekilde açıklanmış, melek tasvirlerinin ruhani gerçekliğe atfedilen yanılısamalarla yakalanamayacağı ortaya çıkmıştır. Meleklerin zamansız oluşları sonsuza yakın varlıkları onların benzersizliklerine yapılacak tarihi onaylamaları imkânsız kılmaktadır. Genellikle insan formunda verilen melekler kutsallığı veren bir takım anlatım ya da gösterilerle bu formdan uzaklaşırlar. Ancak ister tek olarak isterse grup halinde verilen melek tasvirlerinde kutsallığı ifade eden ifadeden de öte anlatan kutsal birer varlıklardır. Özellikle kanatlı tasvir edilmeleri ve kutsallığı vurgulamaları açısından oldukça büyük önem taşır. Eğer Hıristiyan sanatçılar melekleri insan şeklinde tasvir ederken onları doğaları ile ilgili mutlak problemler ile ilgilenselerdi bu melek tasviri izleyicinin bakış açısı, idraki gibi zor konulara kadar ulaşırdı. Melekler biçimsiz, bedensiz ve maddesizdir, bu nedenle bu gibi varlıklarla maddesel

tasvirler arasında tam bir benzerlik kurmak imkânsızdır. Tasvir ve model arasındaki ilişki, izleyicinin sembolüğü mi, literal “benzersizlik” i mi belirlemede daha yakın olduğu sorunu arasındaki ilişki gibidir. Hıristiyan sanatında melekler genç olarak kabul edilir ve kanatlıdır. Genellikle anonim bir görünüme sahiptirler sadece baş melekler tasvirinde tanımlanırlar.⁹²

Meleklerin metafizik, özelliklerine karşın Hıristiyan sanatının erken dönemleri boyunca ressamlar mozaik sanatçıları ve heykeltıraşlar melekleri insan biçiminde tasvir etmişlerdir. Kutsal metinlerde onların kendilerini insan gibi gösterdiklerinden söz edildiğinden öncelikle antropomorfik bir ikonografi oluşturmuşlardır. Antropomorfik bir melek tasvirinin görüldüğü günümüze ulaşan ilk örnek Roma Priscilla Katakompı'undadır (3.yüzyıl), Tanrı'nın mesaj taşıyıcısını sadece bir “melek” olarak tanımlamıştır. Ve ressam bu mesaj taşıyıcısını tunik giyen ve yeryüzünde sağlam bir şekilde duran bir insan olarak tasvir etmiştir. Biçimsiz varlıkları tasvir etmekten doğacak potansiyel sorunları engelliyen bir çözüm Bizans sanatının Birinci yüzyılda sıkça kullanılmış ve Bizans ikonografik geleneğinden asla silinmemiştir. Erken Bizans sanatında melekler sakallı veya sakalsız erkek gibi dünyevi bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Böylece sanatçılar, kutsal metinlerde meleklerle yorulan özelliklerden anlaşılabilir bir görüntü elde etmişlerdir. Her nasılsa, Priscilla Katakompı'ndaki freskoda melek, kitabeler veya ikonografik özellikler yoluyla açıkça belirtilmemiştir. Açıkçası, bir insanın tasviri olaydaki doğüstü özelliği direk olarak tanımlayamadığı gibi bir meleğin de gerçek kişiliğini de yansıtamıyordu. Bizans Sanatının meleklerinin tasvirinde kullanılan bireysel özellikler Pagan sanatından Bizans sanatına ikonografinin aracısız geçtiği yolundaki genellemeleri yalanlamaktadır. Nikeler ve canlandırmalar gibi pagan figürleri, değişmez şekilde dışıdır.(Res.:11) Hıristiyan melekleri ise erkektir. Yunancada “ha angelos” erildir. İkonografide daha sonra da giysilerde bir farklılık daima görülmüştür. Nikeler peplos bazı durumlarda da göğüsleri vurgulayan bir giysi giyerken Sarıgüzel lahdindeki melekler tunik ve pallium giymektedirler. Res.:32)

⁹² Şinasi Başeğmez, a.g.e, sf:27

3.1-Baş Melek Tasvirleri

Mikhail ve Cebrail adlı en büyük iki büyük meleğin dualarda olmasına karşılık, Raphael ve Uriel gibi diğerleri okuyup üfleme gibi gaibe ait duaların birer karakteridirler.

Melek tasvirlerine baktığımızda melekleri tek tek ya da grup olarak görüyoruz. Grup olarak görülen tasvirlerde özellikle İsa ve Meryem tasvirlerinde melekler ikinci planda izleyiciye hissettirilirlir. Ancak tek olarak tasvir edilen melekler dini tema olarak ön planda vurgulanırlar.

Genellikle insan formunda verilen melekler kutsallığı veren bir takım anlatım ya da gösterilerle bu formdan uzaklaşırlar. Ancak ister tek olarak isterse grup halinde verilen melek tasvirlerinde kutsallığı ifadeden de öte anlatan kutsal birer varlıklardır. Özellikle kanatlı tasvir edilmeleri kutsallığı vurgulamaları açısından oldukça büyük önem taşır.

Meleklerin doğası ele alındığında, birbirinden pek az farklı iki bakış açısı ile karşılaşılır. Bunların daha önce ortaya çıkmış gibi görünen ilki, onların safi ruhtan ibaret olmayıp, “Tanrı tarafından gönül gözleri açılmış” bazı kutsal kişiler tarafından görünebilen bir cisimden oluşmuş oldukları yönündeydi. Daha yaygın bakış açısı ise, meleklerin maddeden arınmış, fakat rastsal olarak kendilerini temsil edecek maddelerin formlarına girebilecek yetide oldukları yönündeydi. Görünür hale geldiklerinde, genelde genç hadımların kılığına girerlerdi. Yaygın bir metin, Aya Sofya’nın daimi gardiyanı olarak kalan meleği şöyle tarif eder: “Beyaz kumaştan hadım kıyafeti giymiş, görünüşü son derece güzel, saraydan gönderilmiş biri gibi.” Budala Aziz Andrew’in Hayatı’nda, bir melek, kutsal bir kişiye Epiphanius (6 Ocak yortusu) için bir kap bezelye pişirmeye gelir. Ruhani varlık “genç ve güzel, fevkalade uzun boylu, güneşten parlak yüzlü ve boynundan göğsüne kadar beyaz ve altın karışımı ve göğsünden baldır ve dizlerine kadar çimen yeşili ve ağaç kavuğu renginde ilahi kıyafetlere bürünmüş” olarak tasvir edilir. Başka bir yerde Mikhail, “sayısız maiyeti ile birlikte ve kendisi praepositus kıyafetleri içinde” görünür. Bunların hepsi tabii ki bir fikir oluşturuyor. Meleklerin cinsiyetsiz ve Tanrı’nın hizmetinde olması, en yakın fani eşdeğerini imparatorluk sarayındaki hadımlarda bulmaktadır. Hadımların başı olan praepositus sacri cubiculi’nin konumu da

Mikhail'inkine eşdeğerdir. Hatta Bizanslıların bir hadımın orduya komuta etmesinde bir sakınca görmemesi genel bir uygulamaydı. Örnek vermek gerekirse, Iustinianos'ın en başarılı generallerinden Narses, bir hadımdı.

Bu dine inananlar yapılan dini eserlerin hepsini ikona olarak kabul etmişlerdir. Özellikle ikonanın verdiği anlam ve onun için yapılan saygı bunun göstergesiydi. İnsanlar bu kutsal eserlerin önünde eğilir, ilahiler söyler ve hatta onları öperdi. Önlerinde mumlar, kandiller, tütsüler yakarak, saygı sunarlardı. Bunlar duvar resimlerinde çok değerli madenlerden yapılmış kapaklar altında korunan kiliselerde proskynetaria denen kumaş kaplı sehparların üstüne konurdu. İkonların, yeryüzünü cennete bağlayan bir kapı olmalarının yanı sıra cenneti de yeryüzüne bağlayan bir kapı olduklarına inanılmasıydı. Bu kapı aracılığı ile İsa, Meryem Ana ve azizler insanoğulları üzerinde ruhani güçlerini kullanabiliyorlardı.

Bizans döneminde kutsal imgeler kuramı ve bu imgelerin aldıkları sanatsal biçim çok yakın bir ilişki içindedir. Yapılan eserlerde ruhanilik son derece hâkimdir; 12. yüzyıl'a ait bir ikonada bunu çok rahat görürüz: Meryem Ana ve Çocuk İsa.(Res.2) Bu portrede her şey yüce, ruhani bir havada verilmiştir. Meryem Ana'nın başının üzerinde iki yanda yer alan melekler bunun en güzel göstergesidir. Başlarında hale ile betimlenmiş bu melekler kutsallığın, koruyuculuğun ve cennetin belirtisidir.

Bizanslılar Seraphim ve Kerubim'e sık sık ayinlerde dua ederler, ayırt edici özelliklerinin karmaşıklığına rağmen kilise dekorasyonunda figürlerini kullanırlar. Serafim(Res.30) ve Kerubim(Res.16) Kutsal Kitap'ta belirtildiği gibi çok kanatlı ve gözlüdür.

Melekler, tanrısal gerçekliğin kolayca kavranamayan kalitesini nitelendirmek için soyut bir tarzda tasvir edilmişlerdir. Tasvirlerdeki natüralist tarz meleklerin yeryüzündeki davranışlarını tamamlayıcı bir unsurdur. Sanatçılar meleklerin hareket tarzlarına uygun olarak onların doğasının özelliklerini betimlemişlerdir. Dünyevi olan ve dünyevi olmayan hareketlerini soyut ve natüralist üslupla izleyiciye vermişlerdir. Meleklerin cennetteki ve dünyadaki hizmetlerini farklı tarzdaki hareketlerle ifade etmişlerdir.

Baş melek Mikhael'in Madalyon Portresi: Kariye'deki bu tasvirde baş melek sol elinde bir küre, sağ elinde bir küre tutmaktadır.(Res.33) Baş meleğin üzerinde bir pelerin, omuzlarında kanatları görülmektedir. Yüzü Kubbe'ye çevrilidir. Gözlerine iyice baktığımızda Meryem'deki sakinliği görmek mümkündür. Mikhael'in elindeki kürede Adil Yargıç İsa (Khristos Dikaios Krites) sözcüklerinin baş harfleri olan "X, Δ, K" harfleri yer almaktadır. Buradaki tasvirde Mikhael'in görevlerinden bir tanesi yargılanan ruhların cennete iletilmesidir. Bu görevi ile Mikhael'in bu görevi nedeniyle İsa'nın Son Yargı sahnesiyle bağlantı kurulmuştur.(Res.50)

Melek ve Bir Ruh: Kanatları açık bir melek küçük, çıplak bir figürün arkasındadır ve ona doğru eğilmiştir. Meleğin sağ eli ruhun başındadır, sol eli yukarıyı işaret etmektedir. Burada melek, ruhun yargılanması için (Theodore Metokhites'in Ruh) götürülmektedir⁹³.(Res.34)

3.2-Grup Halinde Melek Tasvirleri /Melekler Ordusu:

Bu tasvirlerde melekler Meryem'e, İsa'ya ya da kutsal kişilere eşlik ederler. Elllerinde asa ya da mızrak tutarlar. Amaç öndeki kutsal kişinin ruhaniliğini vurgulamaktır. Genelde bu tasvirlerde meleklerin hepsini görebilmek mümkündür. Baş melekler, Serafimler, Kerubimler hepsi kutsal olan kişilere eşlik ederler ruhaniliklerini vurgularlar. Sahneler çok kalabalıktır. Meleklerin yanında tasvirlerde Düşmüş melek olan şeytanı da görürüz. Floransa Vaftizhanesi'ndeki Melekler Ordusu tasvirinde bu meleklerin hepsini görebilmek mümkündür.(Res.:35) Burada Tanrı İsa tahtında oturmuş elleri iki yana açık ve avuçlarında yara izleri, melekler tüm etrafını çevrelemiştir. Sahne çok kalabalıktır. Şeytan da mahşerde tasvir edilmiştir. İsa'nın hemen üzerinde yüksek dereceli olan Kerubim ve Serafimler ve etrafında bir melek ordusu muhafız gibi sıralanmaktadır. Baş melekler ellerinde asaları ile görülmektedir. Şeytan mahşerde meleklerin ayakları dibindedir ve

⁹³R. Ousterhout, **Sanatsal Açından Kariye Camii** ,çev. Aynur Durukan, İstanbul 2002, s:77

düşmüşlüğüne sergilemektedir. Burada melekler tümüyle İsa'nın kutsallığını vurgulamaktadır.

Meryem'e Eşlik Eden Melekler:

Kariye'de gördüğümüz bu tasvirde her meleğin üzerinde "Tanrı'nın Meleği" yazmaktadır. Buradaki on iki melek birbirine benzemekte, ayakta dikilmektedirler. Bazıları elbiselerini tutarken bazıları da üzerinde haç ve X işareti bulunan küreler tutmaktadırlar. Meleklerin hepsi tunik giymiş ve imparatorluk şalı atmışlardır üzerlerine. Melekler birbirlerinden bitkisel motiflerle ayrılmışlardır. (Res.36)

İşaya'nın Kehaneti ve Meleğin Kudüs Önünde Asurluları Kılıçtan Geçirmesi:

Bu tasvirde İşaya elinde bir rulo ile görünür: Böylece, dedi İsraililerin Tanrısı, mademki siz bana Asur Kralı Sennacherib'i durdurmam için dua ettiniz, O, bu kentin içine giremeyecektir⁹⁴. Bu tasvirde İşaya bol ve uzun bir giysi ve başında, halesiyle yaşlı bir adam seklinde görünür. İşaya Peygamberin elinde bir rulo vardır; sağ eli ile işaret ettiği yerde melek kanatları ile hızla savrulmuş şekilde kılıcı ile vurmaya hazırlanmaktadır. Meleğin hamle yaptığı yerde Asur askerleri yerlerde serilmiş biçimdedirler. Kentin kapısının önünde başı haleli Meryem büstü görünür. Buradaki dokunulmamış şehir Meryem ile bağdaştırılmıştır. (Res.37)

4 ve 6 Kanatlılar: Bu tasvirlerde karşımıza Kerubim ve Serafimler çıkar. Bu melekler tek tasvirlerden daha çok kalabalık sahnelerde dörtlü olarak karşımıza çıkar. Sahnenin üstünde diğer meleklerden daha üst düzeyde tasvir edilirler.

San Marco'daki Evrenin Yaratılışı Sahnesinde (Res.15) pandantiflerdeki Serafimler de yukarıda da söylendiği gibi dört köşede sahnenin hâkimidirler. Oldukça kalabalık olan sahnenin dört köşesinde Serafimler kompozisyonu çevreleyerek seyircide gökyüzünün hâkimi oldukları imajını yaratmışlardır. Çapraz olarak eşleştirilmiş Serafimler kırmızı ve mavi renkli olarak tasvir edilmiş yüzlerine ise hiç ifade verilmemiştir.

⁹⁴İsaya., 37:33-37; II: Krallıklar, 19:20-35

Floransa Vaftizhanesi'ndeki Serafimler(Res.35) ise daha sönük olarak verilmiş. Yukarıdaki sahneye hâkim olma durumu burada yoktur. Serafimler yine sahnenin üstündedirler ancak sahneye hâkim değildirler. Burada daha çok İsa vurgulanmıştır.

“Ve rahipler ahit sandığını kendi yerine, evin en kutsal köşesine ve dahi kutsalların kutsalına getirdiler. Seraphimlerin kanatları altına yerleştirdiler.”⁹⁵ Bu tasvirde iki rahip sandığı üzeri örtülü büyük bir sunak masasının üzerine koyarlar. Sunak masasının arkasında iki Seraphim durmaktadır. En üstte iç içe dairelerde gökyüzü betimlenmiştir. Sol üst taraftaki İsraili yaşlılara gökten ışın demeti uzanmaktadır. Bu ışın demeti Tanrı'nın görkeminin tapınağı doldurduğunun bir işaretidir.

3.3-Ioannes Prodromos'un Baş Melek Olarak Tasvir Edilmesi:

Hız. İsa'nın öncüsü, onun yolunu hazırlayan olarak kabul edilen Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) 'un üzerinde melote denilen koyun derisi bazen de ceylan derisinden bir giysi vardır. Yahya'nın deve tüyünden giysisi, belinde deri kuşağı vardı.⁹⁶ 13.yüzyılın sonundan itibaren bir melek gibi haber verici olarak görüldüğünden kanatlı tasvir edilmiştir. Bu ikonografik tipi şekillendiren ressam Angelos'tur (15. yüzyılın ikinci yarısı). Özellikle Post-Bizans dönemde ikonlarda görülmektedir. (Res.38)

3.4-Meryem ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler:

Meryem'in Doğacağı'nın Annesi Anna'ya Müjdelenmesi

Meryem'in Doğumu

Meryem'in Tapınağa Takdimi

⁹⁵ I. Krallar Bap 8.6

⁹⁶ 1 Matta:3.4

Meryem'e İsa'nın Doğacağını Müjdelmesi
 Meryem'in Ölümü
 Tanrı Anası Meryem (Theotokos)

Meryem 14 yaşındayken Melek Görünmesi:

Yokahim ve Anna, Meryem'in ana babasıdır. Her ikisi de Davud sülalesindedir ve çocukları olmamaktadır. Yokahim, bir bayram günü adak kesmek için tapınağa gider. Fakat rahip, Yokahim'i çocuksuz olduğu için tapınaktan kovar.; çünkü Yahudilere göre çocuksuzluk ayıp bir şeydir ve çocuğu olmayanların adak kesme hakkı yoktur. Yokahim bunun üzerine dağa çıkarak kendi sürülerini otlatan çobanların arasına çekilir ve orada kırk gün kırk gece dua eder. Bayramın son günü, başmelek Cebrail, Anna'yı ziyaret eder. Ona yakında bir çocuğu olacağını müjdelir. Melek, yaşlı evlilerin bir gün Kudüs'te Altın Kapı'da buluşacaklarını söyler. Bütün bu olaylardan sonra iki yaşlı evli, Yokahim ve Anna Altın Kapı'da buluşurlar.

Azize Anna bahçede dua ederken melek, Anna'ya müjde getirir. Cebrail'in dedikleri gerçekleşir. Anna, Meryem adını vereceği bir kız çocuk dünyaya getirir. Bu sahneyi tasvir eden sahnelerde, Anna genellikle, yatağa uzanmış olarak, hizmetçilerin, komşu ve yakınlarının kutlamalarını kabul ederken gösterilir. Yatak odası genellikle zenginlik izlenimi verecek biçimde döşenmiştir.

Anna, evinin bahçesinde çocuğu olması için Tanrı'ya dua ederken, (Res.39) çocuğu olduğu takdirde, onu tanrı hizmetine adayacağına söz vermiştir. Meryem, 3-5 yaşlarına gelince, Anna, bu sözünü tutmak için Meryem'i tapınağa götürür. Meryem üç yaşında tapınağa takdim edilmiştir. Burada Meryem genellikle kutsal ekmekle beslenirken karşımıza çıkar. Kariye'de bu tasvir, Meryem Kutsalların Kutsalı'nın içinde otururken ve melek tarafından kutsal ekmekle beslenirken görülür. (Res.40)

Meryem, on yıl tapınakta Tanrı'ya hizmet eder. 14 yaşlarındayken, rahipler kendisine evlenme çağının geldiğini bildirirler. Ama Meryem bunun imkânsız olduğunu, hayatını Tanrı'ya adadığını söyler. Başrahip, bir melekten vahiy aldığını, bütün talipleri çağıracağını, bunların tapınakta bir gece kalacaklarını, kimin değneği yeşerirse onun Meryem'le evleneceğini haber verir. Meryem'le evlenmek isteyenlerin hepsi tapınağa gelirler. Değneklerinin yeşermesini beklerler. Sonunda yalnızca Nasıralı bir marangoz olan Yusuf'un değneği yeşerir.

Meryem'e Müjde:

Cebrail, Galile'de, Nasıra şehrinde, Yusuf adında bir erkekle nişanlı olan bakire bir kızı ziyaret eder. Kızın adı, Meryem'dir. Melek, "Selâm sana ey iyiliğe eren kız, Rab seninledir!" deyince şaşırır Meryem, böyle bir selâmın ne anlama gelebileceğini sorar kendi kendine. Ama melek, şöyle konuşur: "Korkma Meryem, çünkü sen Tanrı katında inayet buldun ve gebe kalacaksın, bir oğlan doğurup adını İsa koyacaksın. İsa büyüyecek ve Yüce Tanrı'nın oğlu denecek ona. Tanrı Davut'un saltanatını verecek ona ve bu saltanatın sonu olmayacak." O zaman Meryem şöyle der meleğe: "Hiçbir erkek olmadan nasıl olur bütün bunlar?" Melek şöyle cevaplar: "Kutsal Ruh senin üzerine gelecek ve Yüce tanrının gücü seni gölgesiyle kaplayacak. İşte bunun için, doğacak çocuk kutsal olacak ve kendisine Tanrı'nın oğlu denecek. İşte akrabası Elisabeth de, yaşlı olmasına rağmen bir oğlana gebe kaldı ve kısır denilen kadın, altıncı ayında bulunuyor, çünkü Tanrı için hiçbir şey olanaksız değildir⁹⁷.

Bu olay genellikle Meryem'in evinde tasvir edilir. Meryem, elinde bir kitaplardır. Müjde nedeniyle okumasına ara vermiştir. Oturarak, ayakta ya da diz çökmüş olarak gösterilir. Beyaz güvercin, Kutsal Ruh'un Meryem'e inişinin simgesidir. Bazen de kuyu başında Meryem'e doğum yapacağı müjdesi gelir. Burada Meryem adeta uçar gibidir. Cebrail'in müjdeli haberi Meryem'e iletmesi ve onu kutsaması mistik, sembolik ve zarif bir anlayışla vurgulanır. İnsan gözünü içe doğru çeken arkadaki sembolik mimari plastik öğeler mekansal bir derinlik anlayışını ortaya koyar. Her ne kadar hacimsellik, mekansal bir derinlik arayışı hareketlerde ve oranlardaki inandırıcılık detaylara inse de tasvirde mistik bir hava sezilir. (Res.41-42)

Meryem'e İsa'nın doğacağını müjdenmesi ile Tanrı'nın meleğinin yanan çalının içinden Musa ile konuşması olayı da birbirine bağlantılıdır.(Res.58) Tanrı'nın meleği Meryem'e görünerek ona kavminin Mısırlıların elinden kurtulacağını müjdelirken; Meryem'e bir çocuk doğuracağını ve bu çocuğun tüm insanlığın kurtuluşu olacağını müjdeler. Hem Musa hem Meryem Tanrı'nın meleğini

⁹⁷ Lukas, 1: 26-37

karşılarında görünce ürkerler. Meryem meleğe bir bakire olarak nasıl çocuk doğuracağını sorarken; Musa, kavmini Firavun'un elinden nasıl kurtaracağını sorar.

Meryem'e müjde tasvirlerinin ayrıca Yakup'un merdiveni ile de ilişkilendirilir. Tevrat'ta anlatılan Meryem'in yortusunda okunan kıta buna referans gösterilebilir:

Selâm! Ey Tanrı'nın aşağıya indiği göksel merdiven, selâm! Ey ölümlüleri gökyüzüne taşıyacak olan dünyasal merdiven⁹⁸.

Meryem'in İsa'yı Doğurması:

Meryem, Yusuf'la nişanlıdır. Onunla birlikte oturmaya başlamadan önce kutsal Ruh aracılığı ile gebe kalır. Yusuf, dürüst bir insandır; Meryem'i utanılacak bir duruma sokmak istememektedir. Bunun için de onu gizlice reddetmeyi düşünür. Yusuf bütün bunları düşünürken, Tanrı'nın bir meleği görünür ona ve şöyle der: *"Meryem'i karın yapmaktan çekinme; çünkü o, Kutsal Ruh sayesinde gebe kaldı! Bir oğlan doğuracak, adını İsa koyacaksın ve İsa, halkını günahlardan kurtaracak". Yusuf karısını bilmeden, Meryem bir çocuk doğurur ve adına İsa denir.*⁹⁹

O zamanlar, İmparator Augustus, imparatorluk topraklarında nüfus sayımı yapılması için bir ferman çıkarmıştı. Bu sayımda herkes kendi şehrine gidip yazılıyordu. Yusuf da Nasıra şehrinden kalkıp, Beytullahim'e gitti. Çünkü kendi Davud soyundan ve evindendi. Kendisini ve gebe karısını yazdıracaktı. Daha Beytullahim'deyken, Meryem'in günü doldu ve bir oğlan çocuğu doğurdu; handa kalacak yer olmadığından çocuğu kundağa sarıp yemliğe koydu¹⁰⁰.

Beytullahim bölgesinde, sürüleriyle birlikte geceyi kırdan geçiren çobanlar bulunuyordu. Tanrı'nın meleği çobanlara göründü ve kutsal ışık onları ışığa boğdu. Bunu gören çobanlar çok korktular. Melekler onların korkmamaları gerektiğini, kendilerine mutlu bir haber getirdiğini söyler. Herkes için bir sevinç kaynağı olacak olan bu haber, Kurtarıcı'nın doğuşuydu. Çobanlar görmeye gittiklerinde, onu kundağa sarılmış ve bir yemliğe konulmuş olarak bulunacaktır. Bu sözleri söyleyen

⁹⁸Engin Akyürek, **Bizans'ta Sanat ve Ritüel**, İstanbul 1996, s.162.

⁹⁹Matta, 1: 18-21, 24-25

¹⁰⁰Luka, 2: 1-7

meleğe, Tanrı'ya şükürler eden bir melek kümesi de katıldı. Melekler, göğe dönmek üzere çobanlardan ayrılınca, çobanlar, Tanrı'nın haber verdiği bu olayı görmeye gittiler. Ahırda, Çocuk'la Meryem'i ve Yusuf'u buldular¹⁰¹. Bu sahne genellikle İsa'nın doğumu olayı ile birlikte verilir. Çobanlar iki tanedir.

Meryem'in rahminde İsa ile görüldüğü tasvirlerde, melekler tarafından tapınılmaktadır. Burada **Tanrı Anası** diye anılır. Bunun en güzel örneklerinden biri Tretyekov Galerisi'nde(Moskova) karşımıza çıkar. (Res.43) Meleklerin başı mandorla çevrelenmiştir. Bizans sanatı daima yüceliği hedefler. Görkem, göklerin krallığının üstün niteliğini yüceltmenin bir yoludur. Meryem Ana, Çocuk İsa ve İki Baş Melek bunu tümüyle yansıtır. Ciddiyet, ağırbaşlılık, dinsel kişilerin ve melekleri verdiği ruhanilik bunun en güzel kanıtıdır. Bakışlar inananlara doğru indirilmiş ve hareketlerde bir sakınımlık göze çarpmaktadır.

Meryem ve Çocuk İsa (Theotokos):

Meryem'in Cennet Kraliçesi olarak tasvir edildiği sahnedir. Genellikle kubbede karşımıza çıkar. Meryem Cennet'in kraliçesi olarak tasvir edilmiştir. Kubbedeki tasvirlerde Meryem madalyon içinde verilir ve kubbenin tepe noktasında yer alır. Yıldızlı giysiler içinde iki eliyle kutsama işaretleri yapan Çocuk İsa'yı tutan Meryem; kubbenin dilimlerinde şeref koruyucusu görünümündeki on iki melek Bizans sarayında görülen renkli kıyafetlerle giymiştir. (Res.36)

Melekler ayrıca kilisenin kurucularının ruhlarının yargılanması sahnelerinde görünür.

Kariye'de Başmelek Mikhail, Theodore Metokhites ruhunun yargılanması için götürmektedir. Metokhatis'in yayımlanmamış bir şiirinde Mikhail'in yargı koltuğu önünde kendisi için de aracılık yapmasını istemektedir¹⁰². “Çünkü Rab kendisi yüksek Nida ile baş meleğin sedası ile Allah'ın borusu ile gökten inecek ve Mesih'te ölümler kıyam edilecektir.”

İkonanın merkezinde tasvir edilen Theotokos Hodegetria'dır. İkonada üst sağ ve sol köşelerinde büyük meleklerin büstlerinin yer aldığı iki madalyon ve bu

¹⁰¹Luka; 2: 8-17

¹⁰² Selanikilere I, Mektup 4:16

madalyonların altında en büyük melek ve Meryem'in İsa'ya hamile olduğunun müjdelenmesi betimlenir.

Meryem'in Ölümü:

İsa'nın çarmıha gerilişinden sonra Meryem, İsa'nın çok sevdiği öğrencisi olan İncilci Yahya ile birlikte oturmaya başlar; çünkü İsa çarmıhın dibinde bulunan annesine Yahya'yı göstererek, “ Kadın, işte oğlun”, Yahya'ya “İşte annen!” demiştir.

Fakat oğlundan ayrı yaşamanın verdiği yalnızlığa dayanamayan Meryem, Tanrı'ya yalvarır, oğlunun yanına kendisini de almasını ister. Bunun üzerine bir melek, Meryem'e görünür, ona üç gün içinde cennette oğluna kavuşacağını haber verir. Melek, Meryem'e bir palmiye dalı sunar. Meryem öldüğü zaman mezarına dikilsin diye, Palmiye'yi Yahya'ya verir ve bütün havarilerin, ölümünde hazır bulunmalarını ister. Bu sahneye *Koimesis* de denir. Yaygın Bizans dini konusudur. Meryem tabutun üzerine yatırılmıştır, havariler ve diğer yas tutanlar etrafında durmaktadır. Arkasında onun ruhunu (kundakta çocuk olarak tasvir edilmiş) temsil eden lekesiz beyaz bir kefene sarılmış çocuk ve cennete taşımak üzere büyük ışık halesiyle gökten inmiş İsa yer almaktadır. İsa yaldızlı bir elbise ile görülür. Melekler bir mandorla çevrelenmiş olarak karşımıza çıkar.

Meryem öldüğü gün, İsa, meleklerle birlikte görünür. Meryem'in ruhu bedeninden ayrılarak, oğlunun kolları arasında göğe yükselir. İsa, annesinin yeryüzünde kalan bedeninin, göğe çıkan ruhuyla birleşmesini ve cennete taşınmasını ister.

Bu konunun anlatıldığı tasvirlerde, İsa ölü yatan Meryem'in yanında kucağında bir bebekle tasvir edilir. Bu bebek Meryem'in ruhunu temsil eder. Meryem'in ölümü ve göğe çıkışı, genellikle altı sahneye karşımıza çıkar.¹⁰³

1. Meryem'in palmiye dalıyla birlikte, öleceğini Meryem'e haber vermesi;
2. Meryem'in havarilere veda edişi;
3. Meryem'in ölümü ve ruhunun göğe çıkışı;
4. Mezara taşınması;

¹⁰³ Bedrettin Cömert , a.g.e, s.128

5. Mezara indirilişi;
6. Beden ve ruh olarak göğe çıkışı.

Meryem Ana değerli kumaşlarla örtülmüş bir tabutun üstünde yatmaktadır. Tabutun iki yanında yas içindeki havariler görülür. Meryem Ana'nın ayak ucunda duran Aziz Paulus saygıyla eğilmiştir. Aziz Petrus da Meryem Ana'nın başının hizasında tuttuğu tütsü kabını ileri geri sallamaktadır. Tabutun arkasında duran İsa annesinin bebeğe benzer ruhunu, kollarına almış cennete götürecektir iki meleğe vermeye hazırlanmaktadır. (Res.44)

Yukarıdaki sahnenin aynısına birçok Bizans dini yapısında rastlamaktayız. (Res.45-46) Aynı kişiler aynı görevleriyle bu sahnede yer alır. Bu sahnedeki kutsal varlıklar ister estetik olsun ister olmasın eğer zarar görürse tüm kutsallıklarını kaybederler ve ilk hallerine geri dönerler.

3.5. İsa ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler

İsa'nın Doğumu:

Bizans sanatında tasviri çok yapılıdır. Olay bir mağarada geçer. Meryem yatağa uzanmıştır. Meryem'in arkasında hemen mağaranın önünde yeni doğan ve kundağa sarılmış İsa bulunur. İsa'yı nefesleriyle ısıtan iki hayvan (öküz ve eşek) görülmektedir. Bu hayvanlar İsa'yı tanımış olduklarından doğan çocuğun kutsiyetine işaret ederler. Sol tarafta Yusuf yer alır, sağ da ise Vaftiz işlemi (İsa'nın ilk banyosu, aklanma ve arınması) tasvirine yer verilmiştir. Ortadaki Meryem tasvirin ilgi odağıdır. Meryem'in arkasında çobanlar secde etmektedirler. Yukarıdan İsa'ya gelen ışık huzmesi Kutsal Ruhun bebeğin üzerine indiğini işaret eder. Yukarıdaki melekler ise, yapının ve tasvirin mistik gücünü arttırmaktadırlar. (Res. 47)

Doğumdan sonra Yusuf'un Rüyası ve Kutsal Aile'nin Mısır'dan Dönüşü'nü birlikte görürüz. Yusuf'a rüyasında görülen melek Filistin'e dönmelerinin daha güvenli olacağını bildirir. Bunun üzerine Yusuf Çocuk İsa'yı Yeruşalim'e götürür.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Loise Jones. **A Reinterpretation of the Role of the Archangel Michael in Three Capadocian Rock-Cut Churches**, London, 1989, sf. 109

Bu sahnede Kutsal Aile'nin üzerinde görülen azizler tasvirlerine daha da kutsallık katarlar. (Res.47)

İsa'nın Vaftizi:

İsa'nın vaftizi doğumu tasvirleri birlikte verilir. Üstte doğum altta da vaftiz tasvirlerini görürüz. Yahya İsa'yı vaftiz ederken yanda dört melek ellerinde asaları ile bu olayı izlemektedirler. Burada melekleri dikkatle incelediğimizde oldukça dinginlik veren bir görünümüleri olduğu görülüyor. Tepede de kuş bir ışık huzmesi vererek etrafı aydınlatıyor. Meleklerin itaatkâr bir varlık olduklarını bu tasvire bakınca daha iyi anlıyoruz. Burada melekler Tanrı'ya bağlılığın metodunu göstermektedirler. (Res.47)

İsa'nın Çölde Denenmesi:

O zaman İsa, şeytan (iblis) denesin diye Ruh tarafından çöle yönetildi. Kırk gün kırk gece oruç tuttu. Sonunda açlık duydu. Ayartıcı yaklaşıp; “Eğer Tanrı'nın oğlusan, söyle şu taşlar ekmek olsun” dedi. İsa, “kitapta şöyle yazılmıştır” diye yanıtladı: “İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, Tanrı'nın ağzından çıkan her sözle yaşar.”

Sonra şeytan İsa'yı Kutsal Kent'e götürdü. Onu tapınağın kulisine çıkarıp şöyle dedi: Eğer Tanrı'nın oğlusan kendini aşağı at. Çünkü kitapta şöyle yazılmıştır: Meleklerine senin için buyruk verecek, seni elleri üzerinde taşıyacaktlar; ayağın taşa çarpmasın diye.” İsa onu yanıtladı: “Tanrın Rab'bi denemeyeceksin” diye de yazılmıştır.

Bu kez şeytan İsa'yı yüksek bir dağa götürdü. Yeryüzünün tüm ülkelerini ve zenginliklerini göstererek şöyle dedi: “Eğer yere kapanıp bana tapınırsan, bunların tümünü sana veririm”. İsa ise“ çekil şeytan” diye yanıtladı çünkü kitapta öyle yazılmıştır: Tanrın Rab'be tapınacak ve yalnız ona hizmet edeceksin.” Bunun üzerine iblis onu bıraktı. Melekler gelip ona hizmet ettiler.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Şinasi Başegmez, a.g.e , sf. 75

Kariye Müzesindeki bu tasvirde, Kutsal Ruh İsa'yı denemek için çöle götürür. İsa orada kırk gün kırk gece oruç tutar. Acıktığında şeytan yanına yaklaşır ve kucağındaki taşları ona göstererek ekmek yapmasını söyler. Resmin en sol kısmında bu sahne görülür. İsa'nın insan yalnız ekmekle değil, Tanrı'nın ağzından çıkacak her sözle yaşar" demesi üzerine, şeytan bu sefer onu Kudüs'e götürür. Bu ikinci bölümde İsa'yı tapınak üzerinde görürüz. Karşısında ise onu kandırmaya çalışan şeytan vardır. Şeytan "madem Tanrı'nın oğlusun at öyleyse kendini yere!" Mademki Tanrı meleklerine seni elleri üstünde götürmelerini buyurdu, ayağının taşa değmemesi gerekir." der ama yine de kandıramaz İsa'yı.

Şeytan son kez İsa'yı yüksek bir dağın tepesine götürür. Ona dünyanın tüm ülkelerini ve güzelliklerini gösterir. Kendisine taparsa tüm bunları ona vereceğini söyler. Fakat yine de kandıramaz. İsa, "git şeytan!" Yalnızca kendi Tanrı'na tapacaksın, yalnızca ona kul olacaksın, diye yazılıdır." der.

Son bölümde şeytan'ın İsa'yı bırakıp gittiğini ve meleklerin gelip İsa'ya hizmet ettiğini görürüz. Şeytan küçük, kanatlı, siyah ve boynuzludur. İsa'yla konuşur vaziyette hareketlidir. En sonunda ise uçup gider. (Res.48)

İsa'nın Cehenneme İnişi (Anastasis):

İsa'nın cehenneme (Hades) inişi Eski Ahit peygamberlerini kurtarmasının öyküsüdür. Anastasis sahnesinin mezar ikonografisinde kullanıldığı ilk yer I. Constantin'in 4. yüzyılda Kudüs'te İsa'nın mezarı olduğuna inanılan yerde yaptırdığı Anastasis Rotundosu'dur. Ancak bu tasvir günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan en eski Anastasis tasviri 8. yüzyıl başlarına ait olan Roma'daki S. Maria Antiqua'daki freskodur. 9. yüzyılda yine Roma'da San Zeno şapelindeki mozaikte karşımıza çıkar. 10 ve 11. yüzyılda Kapadokya kiliselerin büyük çoğunluğunda görülür. Bizans teolojisinde ölüm olayı çok önemlidir. Çünkü öldükten sonra yeniden dirileceklerini ve cennette sonsuz bir yaşam süreceklerine ve Tanrı ile bütünleşeceklerine inanırlar. Bu inanç da onları pagan dininden ayıran en önemli farklarıdır. Beden ve ruh diğer mezheplerden farklı olarak ayrı düşünülmemiş, birbirine eş değer olarak kabul edilmiştir. Tanrı ile buluşmalarında da sadece ruh olmayacak beden de olacaktır. Bu sebeple Baniler mimari açıdan önemli olan yerlerde betimlenmesini istemişlerdir. Aslında İncil'de bu tasvirler dramatize

edilerek duygusal yoğunluk içinde anlatılmıştır. Bütün ölümler Hades'te karanlıklar içinde Şeytan'ın tutsaklarıdır. Hades'te aniden bir ışık çıkar, sonra Vaftizci Yahya görünür ve bu ışığın Kurtarıcının ışığı olduğunu söyler. Bu ışıkla birlikte gelecek kurtarıcı onları ölümün pençesinden kurtaracaktır. Bu müjde karşısında Eski Ahit Peygamberleri sevinir

Kariye'den alınan bu örnekte İsa, sağ eliyle Adem'i, sol eliyle Havva'yı tutarak mezarlarından çıkarmakta ve onları diriltmektedir. İsa'nın ayakları altında siyah tenli, elleri ve kolları bağlı Şeytan ile kırılmış iki parça halinde cehennemin kapıları bulunmaktadır. Sağ ve sol kısımlarda iki gruba ayrılmış havariler yer alır. Ayrıca solda elleriyle İsa'yı gösteren Davud ve Süleyman peygamberler ile Vaftizci Yahya görülür.

İsa'nın cehenneme iniş sahnelerinin kaynağı şudur: Hıristiyan inancına göre İsa çarmıha gerilip gömüldükten sonra daha dirilmeden cehenneme iner. Bu inişin amacı Adem'in yaratılışından bu yana vaftiz edilmedikleri için bekleyen ruhlara kurtuluşu götürmektir. İsa'nın inişiyle paramparça olan cehennem kapısından ilk çıkan kimse Adem'dir. İsa, Havva'yı da tutup çıkarır. Öteki figürler arasında Davud, Musa, Vaftizci Yahya gibi kişiler bulunur. Daha sonra İsa, tüm dirilttiği doğru insanları cennete götürmesi için Mikhail'e teslim eder. İsa genelde bu tasvirlerde Adem'e doğru eğilmiş O'nu yukarı çekme çabası içindedir. Bazen de cepheden pozda ve bir eliyle de Adem'i tutmaktadır. İsa ise elinde diriliş flamasıyla, parıldayan giysiler içinde ve büyük boyutlardadır. Üzerinde haç bulunan bu flama, zaferi simgeler. İsa yalnızca dirilirken ve cehenneme inerken bu flamayla gösterilir. Vaftizci Yahya da genellikle flama taşır.

Şeytan her zaman tüm "Cehennem'e İniş" tasvirlerinde karşımıza çıkmaz. Eğer ki tasvirlerde var ise ufak, siyah bir figürdür. Genellikle kara derili, ufak tefek, çirkin bir insan biçiminde, yerde yenilmiş biçimde yatmış ve kısıkvrak bağlanmış, kırılmış kapı kanatları üzerinde durmaktadır. Genellikle İsa'nın kurtardığı Adem'in bir parçasına umutsuzca sarılmaktadır. İsa bu tasvirlerde Hades'i fethettikten sonra Şeytan bütün esirlerimizi kaybettik diye feryat eder. Adem ise bu tasvirlerde tüm insanları temsil eder. Havva ise çoğunlukla pasif ve ikincil roldedir.¹⁰⁶ İsa'nın

¹⁰⁶ Şinasi Başeğmez, a.g.e , sf. 76

arkasında ellerini dua eder gibi İsa'ya doğru uzatmaktadır. İsa ise Havva'ya ilgisizdir. Çünkü Havva Adem'in cennetten kovulmasına ve ölümlü olmasına neden olmuştur. Ancak Post Bizans döneminde Havva da Adem ile aynı statüde verilmiştir.

Vaftizci Yahya, iki kral arasında kaba saba giyimli İsa'yı işaret eder şekilde görülür. Havva'nın arkasında elinde çoban asası ile ayakta duran Abel (Habil) görülür. Abel, Adem ile Havva'nın haksızca cinayete kurban giden çoban oğullarıdır. Arka manzarada ise bir tepelik görülür. 10. yüzyıldan sonra bu tepelik ikiye ayrılmıştır.

Bu tasvirde İsa vaat ettiği Diriliş'i temsil etmektedir. Buradaki amaç geçmişte yaşanmış bir olayı öykülemek değil mezarda yatan ölümlerin diriliş beklentisini yansıtmaktır. (Res.49)

Mahşer Sahnesi:

Kariye Parekklesion'unda tonozda ayrıntılı olarak işlenmiş bir mahşer sahnesi vardır. Ortada yargı tahtında oturan İsa, sağında ve solunda Meryem ile Vaftizci Yahya bulunur. Her iki yanı ve arka kısmı havarilerle, aziz ve azizelerle, meleklerle sarılmıştır. Özellikle tasvirin iki yanında yükselerek sahneyi adeta çevreleyen meleklerin Mahşer günü önemli işlevleri vardır. Başmelek Mikhail ejderha ve yılanın üzerine basarak işlevini vurgulamakta, İsa'nın ikinci gelişi ile ölümleri diriltmesi olayı ile ilişkilendirilmektedir. Bu iki melek sadece Mahşer tasvirinde değil Anastasis sahnesinde de yer alarak bu iki sahneyi fiziksel olarak birbirine bağlayarak mahşer günündeki işlevlerini göstermektedirler. Ayrıca Mikhail'in bir diğer rolü yargılanan ruhları cennete iletmesidir¹⁰⁷. En alt bölümde ruhların tartılması, cennetlikler, cehennemlikler yer alır. İsa'nın ayrıca ayaklarının altında uzanan ateş ırmağında zebaniler görülmektedir. Bu ırmak soldan sağa doğru akmaktadır. (Res.49)

Bu kompozisyona bir örneğe de İtalya'daki Torcello Katedrali'nin batı duvarında da rastlarız.

¹⁰⁷L. Jones, *A Reinterpretation of the Role of the Archangel Michael in Three Capadocian Rock-Cut Churches*(1989), s.8-9.

İsa ve Melekler:

Bu tasvirlerde melekler İsa'nın kutsallığını simgelerler. Bazen tek İsa ve etrafında iki melek ile gösterilirken bazen de çok kalabalık sahnelerle verilirler. San Marco kilisesindeki örnekte İsa çok kalabalık melek figürleri ile sarılmıştır(Res.51) İsa'nın tek verildiği sahnelerde iki yanındaki Baş melek, İsa'nın hâkimiyetini ve gücünü temsil eder.

San Vitale'deki örnekte iki yanında meleklerle, kubbede tasvir edilmiş meleğin yanında kiliseyi yaptıran kişi de verilmiştir. Burada melekler ve İsa kilise yapımını korumaktadır. Kiev'deki melekler İsa'nın birer koruyucusu gibi dört tarafını sarmışlardır. (Res.52) Ayrıca Mahşer sahnelerinde de İsa ve melekleri görüyoruz, ancak bu sahneler çok kalabalık olup İsa'nın koruyucusu, muhafızı gibi değil orada yapılan eylemde görevli birer işçi gibi çalışmaktadırlar. (Res.49)

İsa'nın Yüceltilmesi:

İsa'nın göğe yükseliş tasvirlerinde İsa'nın kutsallığını vurgularlar. İsa'nın oturduğu tahtın iki yanında ya da alta uçar şekilde tahtı tutmaktadırlar.

Sarıgül Lahti'nde İsa'nın yerine, hale içine haç yerleştirilerek İsa yüceltilmiş dolayısıyla Hıristiyanlık yüceltilmiştir. Burada iki melek uçar vaziyette Hıristiyanlığı yüceltmektedir. (Res.32)

İsa'nın Çarmıha Gerilmesi:

Golgota(kafatası) Tepesi'ne götürülen İsa kendisiyle birlikte buraya getirilen iki kişi(bu iki kişi hırsız)¹⁰⁸ ile birlikte çarmıha gerilir.Onu çarmıha geren dört asker giysilerini de aralarında bölüşürler. Çarmımın dibinde Meryem, Mecdelli Meryem(Maria Magdalena), en sevdiği öğrencisi Yahya bulunur. İsa Yahya'yı görünce "*Kadın İşte oğlun!*" dedi.Yahya'ya ise *İşte annen*"¹⁰⁹ Daha sonra su içen İsa'ya askerler tarafından mızraklanır. Sağ göğsünden mızraklanan İsa'dan su ve kan fişkirir.

¹⁰⁸ Matta,27:38-44

¹⁰⁹ Yahya,19:25-34

Bizans'taki bu tasvirde genellikle melekler İsa çarmıha gerildikten sonra görülürler. Bu tip tasvirlerde İsa'nın çarmıha gerilmiş iki kolunun üstünde melekler üzgün şekilde ifade edilirler. Londra'da British Museum'da bu tasvirlerde meleklerle eş olarak azizler de karşımıza çıkar. Oldukça dingin bir hava, sessiz bir ortam hâkimdir. (Res.53) Deisis sahnelerinde de bu tasvirleri görmek mümkündür. Burada ortada İsa çarmıha gerilmiş olarak verilir. İsa'nın yanında Meryem ve Yahya'yı görürüz. (Res.54) Bu sahnelere ek olarak yukarıda baş melek oldukça durgun bir havada tasvir edilir. Melekler bu sahnede oldukça durgundur. Genellikle kanatlı ve havada tasvir edilen melekler burada ayakta, oldukça sakin ve hareketsiz verilirler. İsa'nın acısını paylaşırlar. Ayrıca ellerinde kefenle de tasvir edilirler. Tokalı Kilise'de, İsa'nın acısını paylaşan iki yandaki meleklerle üstte baş melek de eşlik eder.

Mezarda Melek:

İsa, Matta'ya göre ölümünün üçüncü günü dirileceğini söylemiştir. Bu nedenle Pilatus, İsa'nın öğrencilerinin bu üç gün içinde cesedi çalıp, İsa dirildi demesinler diye, mezarın muhafızlarla korunmasını buyurur. Başrahipler mezarı denetledikten sonra taşı mühürlerler ve önüne muhafızları koyarlar. Cumartesinden sonra haftanın ilk gününün şafağında, Mecdelli Meryem'le öteki Meryem mezara giderler. O sırada bir deprem olur; gökten bir melek iner ve mezar taşını kaldırarak üstüne oturur. Görünüşü şimşek gibi, giysisi kar beyazdır. Muhafızlar çok korkarlar. Kadınlar da korkarlar. Fakat melek, korkmamalarını söyler kadınlara, çarmıha gerilen İsa'yı aradıklarını bildiğini, fakat onun kendisinin de öngördüğü gibi dirildiğini, öğrencilerinin onu Galile'de göreceklerini söyler. Kadınlar bu olayı hemen İsa'nın öğrencilerine iletirler.

Markos'a göre Mecdelli Meryem'le Yakup'un annesi Meryem ve Salome İsa'nın vücudunu mumyalamak (tahnit etmek) için kokular alırlar. Cumartesiden sonra ilk gün mezara geldiklerinde, güneş doğmuştur. Kendi kendilerine, mezar taşını kimin kaldıracağını sormaktadırlar. Ama bir de bakarlar ki taş kaldırılıp bir yana yatırılmıştır. Kadınlar mezara girdiklerinde, sağ tarafta, beyaz giysili bir genci oturur görürler. Kadınların korktuğunu gören genç, onlara korkmamalarını, çarmıha gerilmiş Nasıra'lı İsa'yı aradıklarını bildiğini ama artık orada olmadığını,

öğrencilerinin onu Galile’de göreceklerini söyler. Bu arada Mecdelli Meryem, dışarıda, mezarın içine baktığında, beyaz giysili iki melek görür. Biri İsa’nın cesedinin bulunduğu yerin baş tarafına, öteki ise ayakucuna oturmuştur.

İsa’nın Cehenneme İnişi:

Hristiyan inancına göre İsa; çarmıha gerilip gömüldükten sonra, daha dirilmeden, cehenneme iner. Bu inişin amacı, Âdem’in yaratılışından bu yana, vaftiz edilmedikleri için orada bekleyen ruhlara kurtuluşu götürmektir. İsa’nın inişiyle paramparça olan cehennem kapısından ilk çıkan kimse, Âdem’dir. İsa, peşinden Havva’yı tutup çıkarır. Öteki figürler arasında Davud, Musa ve Vaftizci Yahya gibi kişiler görülür. Şeytan ufak ve siyah bir figürdür. İsa ise elinde diriliş flamasıyla, parıldayan giysiler içinde ve kocaman boyutlarda bir figürdür. Üzerinde haç bulunan flama, zaferi simgeler. Söylentilere göre, İmparator Constantin, bulutlar arasında bir haç gördüğü için Hristiyan olmuş ve bayrağına bir haç koydurtmuştur.

Mahşer:

Bu sahne oldukça kalabalık tasvir edilmiştir. İsa ortada hale içinde göksel bir tahtta oturmaktadır. Haleyi sağdan ve soldan altışar melek çevrelemektedir. Halenin hemen altında iki meleğin tuttuğu bir haç bulunmaktadır. Yine üstte pencerenin her iki yanında aşağı doğru inen melek kümeleri bulunmaktadır. Ortada ince uzun borularını üfleyerek mezarlarındaki ölüleri diriltiren melekler kümesi, bu kümenin sol altında baş melek Mikhail cennetliklerinin adının yazıldığı bir defterle görülüyor. Sağ alt köşede ise iki melek günahkârların adının yazıldığı kalın defteri tutuyor.

En altta mezradan dirilmiş ölüler, ortada bir oyuk şeytanların giriş yeri; İnsanoğlu, meleklerle birlikte bütün görkemiyle gelince, zaferinin tahtı üzerine oturacak. Ve bütün uluslar onun önünde toplanacak. O ise, çobanın koyunları keçilerden ayırması gibi, onları birbirinden ayıracak ve koyunları sağına, keçileri soluna koyacak. O zaman kral sağındakilere şöyle diyecek: “Ey, babamın mübarek kıldığı sizler ta dünyanın yaratılışından beri sizler hazırlanmış olan ülkeyi teslim alın! Çünkü acıktım yiyecek verdiniz bana; susadım su verdiniz; yurtsuz kaldım, yer verdiniz; çıplaktım, giydirdiniz; hastaydım, hatırıma sordunuz; hapsedildim, yoklamaya geldiniz! O zaman doğrular, şöyle cevap verecekler ona: “ Rabbim, ne

zaman seni aç görüp de karnını doyurduk? Ne zaman susuzluğunuzu giderdik? Ne zaman yurtsuz gördük de sana yer verdik ve çıplaklığını giydirdik? Ne zaman hasta veya hapiste gördük de, yoklamaya geldik seni? Şu olacak Kralın cevabı: “Gerçekten size diyorum ki bunu, şu kardeşlerimin en küçüklerinden birine yaptığınız zaman, bana da yapmış oldunuz!” Solunda olanlara ise şöyle diyecek: “Uzak durun benden lanetliler; şeytan ve onun melekleri için hazırlanmış olan sonsuz ateşe gidin! Çünkü acıktım yiyecek vermediniz bana; susadım su vermediniz; yurtsuz kaldım, yer göstermediniz; çıplaktım, beni giydirmediniz; hastaydım, hapistim yoklamaya gelmediniz!” Bunlar şöyle cevap verecek o zaman: “Rabbim, ne zaman seni aç veya susuz veya yurtsuz veya çıplak veya hasta veya hapiste gördük de, sana yardım etmedik?” O ise şöyle diyecek: “Gerçekte size diyorum ki, bunu, şu en küçüklerden birine yapmadığınız zaman, bana da yapmamış oldunuz.” Ve bunlar sonsuz işkenceye, doğrular ise sonsuz hayata gidecekler.¹¹⁰

Mahşer konusu, İlk Hıristiyan sanatında, yalnızca iyi ruhları karşılayan bir İsa figürüyle bir orans figüründen oluşur. Bazen alfa ve omega eşliğinde bulunan veya dört İncil yazarının simgesiyle çevrili tek bir İsa figüründen de oluşabilir. Daha sonra konu genişlemiş ve değişik sahneler birbirine paralel şeritler halinde verilmiştir:

Üstte, yargıç İsa'nın görünüşü, ortada iyilerle kötülerin ayrılması, altta ölülerin diriltilmesi.

Bizans sanatında bu sahne şöyle tasvir edilir: İsa sağında Meryem, solunda Vaftizci Yahya ile gösterilir. Kimi zaman meleklerin ve havarilerin de eşlik ettiği bu sahneye *Deesis* denir. Eski bir dua biçimidir. Meryem ve vaftizci Yahya, günahkârlar için Tanrı'dan mağfiret dilerler. Bu sahnelerden önce bazen İsa'nın cehenneme iniş sahnesi de verilebilir.

Cennetlikler, meleklerin önderliğinde Göksel Kudüs'e doğru ilerlerken cehennemlikler, şeytanlar tarafından canavarın ağzına atılırlar. (Efsanevi canavar Leviathan) Cennetlikler giyinik; cehennemlikler çıplaktır. Gerek cennetlikler, gerekse cehennemlikler, dünyada sahip oldukları unvanların işaretlerini taşırlar.

¹¹⁰Tayfun Akaya, “**Ortodoks İkonalarına Genel Bakış**”, İstanbul 2000, s.114-120-121-122

Melekler Hıristiyan sanatında İsa'nın hizmetinde gösterilmişlerdir¹¹¹. Onların rolleri İsa'nın hayatı ve ölümüyle ilgili olaylar etrafında yoğunlaştırılmıştır. ve onlar yargıda İsa'nın dönüşüyle ilişkilendirilirler. Aynı zamanda İsa meleklerin üstüne koyulmuş ve onlardan daha üstün olarak tasvir edilmiştir. (Res.49)

3.6. Eski Ahit Peygamberleri ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler:

İbrahim'in Ziyaret Edilmesi:

İbrahim bir gün çadırın önünde oturmaktadır. Kafasını kaldırdığı sırada karşısında üç adam görünür. Önce onlara doğru koşar ve secde eder sonra koşup bir buzağı getirir ve pişirilmesi için verir. Pişen buzağıyı, ayran ve taze sütü konuklara ikram eder. Bu üç melek İbrahim'e karısı Sara'nın nerede olduğunu sorar. İbrahim de çadırda der. Konuklardan birisi şöyle der: 'Bir yıl sonra tekrar geleceğim. O zaman karın Sara'nın çocuğu olacak' Sara ise çadırın kapısının arkasından bu konuşulanları dinler.

*Tanrı verdiği söz üzerine Sara'yı ziyaret etti ve sözünü gerçekleştirdi, gebe kalan Sara, İbrahim'e bir çocuk verdi. İbrahim çocuğun adını İshak koydu.*¹¹²

Aslında bu tasvir "Kutsal Üçlü" olarak da algılanabiliyor.¹¹³

İbrahim, Nuh'un torunlarından Terah'ın oğludur. Bir gün çadırının kapısında dinlenirken kendisine üç melek görünür. Melekler önce su içer sonra ayakları yıkanır. İbrahim evinde meleklerle yemek verir. Melekler bir sene sonra İbrahim'e çocuğunun olacağından ve Sodom ve Gomorra şehirlerinin yok edilmesinden bahsederler.

¹¹¹Tayfun Akaya, "Ortodoks İkonalarına Genel Bakış", İstanbul 2000, s. 52

¹¹²Yaratılış, 18:1-10; 21.1-3

¹¹³Tayfun. AKKAYA, Ortodoks İkonalarına Genel Bakış, İstanbul 2000,s.75

İbrahim'in sofrasında üç melek oturmaktadır. Tasvir edilen üç melekte kafalarını yana doğru eğmiş, elleri masanın üzerinde, başlarında kutsallıklarını ifade eden haleler, ayaklarında ise buldukları yörenin yerel ayakkabısı olan sandaletler bulunmaktadır. Bu tasvirlerde bazen sahneye İbrahim ve Sarah da katılır. Yapılan tüm bu tasvirlerde, meleklerdeki ruhani sessizlik hemen göze çarpar

İbrahim'in konukseverliği, çok tasvir edilen sahnelerden biridir. Yine diğerlerinde olduğu gibi sanatçının inanışları ve buldukları yere göre farklı formlarda ama aynı temayı sunarlar. Bu tasvir de bizi bu dünyadan alıp görünmeze taşımaktadır. Bu sahnede melekler İbrahim'e karısının bir sene sonra çocuk sahibi olacağını haber vermektedirler. Bizans tasvirlerine de baktığımızda bu sahne ile sık sık karşılaşırız. Üç melek masada otururken tasvir edilirler. St.Vitale'deki örnekte oldukça dingin bir hava görülür. Üç melek masada oturmuş birbirinden bağımsız bir şekilde durmaktadır. (Res.55)

Bizans sanatına baktığımızda aslında melek formları oldukça önemlidir. Hem melekleri tanıtmaya hem de Hıristiyan yaşamını insanlara tanıtmaya açısından. Ancak bu melek tasvirleri tartışmalara yol açmıştır. Meleklerin bu tartışmalara girme nedeni ise dünya üzerinde bu kadar çok görünüp kavranabilmeleridir. Oysa Tanrı hiçbir tasvirle anlatılamayacak kadar tanımsız ve sınırlamasızdır. Böyle olunca Tanrı'nın hizmetkârı kabul edilen meleklerin de bu kadar ortalıkta görülmesi bazı teologların eleştirilerine neden olmuştur.

Sodom ve Gomorra:

Lut İbrahim'in yakınıdır ve onunla birlikte yaşar. Lut'un çadırları, koyunları ve sığırları vardır. Her ikisinin de malı çoğaldığı için İbrahim'in çobanları ve Lut'un çobanları arasında kavga çıkar İbrahim Lut'un yanından ayrılmasını ve başka yere taşınmasını ister. Doğu'ya doğru giden Lut Sodom'a yerleşir. Ancak Sodom halkı çok günahkar ve kötüdür. Eşcinsellik yaygındır.

İbrahim'i ziyaret eden melekler Sodom' doğru yola çıkarlar ve akşamüstü Sodom kentine gelirler. ¹¹⁴ Buraya vardıklarında Lut'u kentin kapısında oturur vaziyette bulurlar. Melekleri görünce secdeye gelen Lut onları evine yemeğe çağırır.

¹¹⁴ Tekvin,9-19:1

Birlikte yemek yerler. Ancak bütün Sodom halkı Lut'un evini kuşatır ve konukları isterler. Lut buna müsaade etmez. Bunun üzerine Sodom halkı Lut'u çiğneyip içeri girmeye çalışırlar. İçerideki iki misafir kollarını uzatıp Lut'u içeri alır ve kapıdaki herkesi kör eder. Lut'a da bu kenti terk etmesini söylerler. Lut'un yakınları bu olaylara inanmaz ve bu bölgeden ayrılmayı kabul etmezler. *Ve seher vakti olunca melekler: Kalk, karını ve buradaki iki kızını al, yoksa şehrin fesadı içinde yok olursun, diyerek Lut'u acele ettirdiler...*¹¹⁵

Bunun üzerine melekler Lut'u ve yakınlarını alıp kentin dışına çıkarırlar. Güneş doğar doğmaz Tanrı Sodom ve Gomorra kentine kükürt ve ateş yağdırır. Ancak yola çıkmadan önce melekler Lut ve yakınlarına arkasına bakmamaları konusunda uyardığı halde geriye dönüp bakan Lut'un karısı tuzdan bir sütun haline gelir.¹¹⁶

İbrahim'in Oğlu İshak'ın Kurban Edilişi:

Tanrı İbrahim'i sınamak istedi. Ona çok sevdiği oğlu İshak'ı alıp Moriya (görüntü) topraklarına gitmesini, orada göstereceği bir dağın tepesinde onu yakarak kurban etmesini buyurdu.

Tanrı'nın bildirdiği yere vardıklarında İbrahim bir sunak yaptı. Sunağın üzerine odunlarını yerleştirdi. Bıçağı eline aldı. İshak'ın boynuna vurmak için kaldırdığı anda gökten gelen Tanrı'nın Meleği: "İbrahim! İbrahim!" diye seslendi. "Dokunma çocuğa! Kötülük yapma ona. Tanrı'dan korktuğunu gördüm artık. Çünkü biricik oğlunu esirgemedin ondan" dedi. Gözlerini yukarı kaldıran İbrahim, az ileride boynuzları bir çalıya takılmış bir koç gördü. Koçu alıp oğlunun yerine kurban etti.

Ve Rabbin meleği ikinci defa göklerden İbrahim'i çağırdı ve dedi: Zatım hakkı için yemin ettim, Rab buyurur, mademki bu şeyi yaptın ve biricik oğlunu esirgemedin, seni ziyadesiyle mübarek kılacağım ve senin zürriyetini, göklerin yıldızları gibi, deniz kenarında olan kum gibi ziyadesiyle çoğaltacağım¹¹⁷.

¹¹⁵ Tekvin,19:15

¹¹⁶ Yaradılış,13:5-13,13:1-17-24-26

¹¹⁷ Tekvin,22:15-16

Burada İshak elleri bağlı biçimde sunağın üzerindedir. İbrahim kılıcını İshak'a kaldırmak üzereyken yukarıdan bir melek gelir ; aynı Yunan destanında İphegenie'nin kurban edilmesi sırasında Artemis'in onun yerine bir dişi geyik yerleştirmesinde olduğu gibi. Bu sahne birçok sembol içerir; Yahudiler için bu Yahve'nin isteğine koşulsuz itaatin örneğidir. Hıristiyanlar içinse İsa'nın insanlık için kurban edilmesinin ön habercisidir.(Res.56)

Adı geçen sahnede birçok alegori vardır; İbrahim tek oğlunu kurban etmesi Tanrı-babanın oğlunu insanlar için kurban etmesi gibidir. İshak'ın elinde taşıdığı tahta parçası, İsa'nın kendi haçının taşımalarının ön habercisidir. Yükleri taşıyan eşek, Tanrı'nın sözlerinin ne anlama geldiğini anlamayan bu sahneyi sadece tarihi hikâye olarak ele alan Sinagogun sembolü olmuştur.

İshak'ın yerine kurban edilen koç çarmıha gerilmiş İsa'yı boynuzlarına takılan çalı çarmıhı; çalının dikenleri ise kurtarıcının başına dikenden yapılmış tacının sembolüdür.

Ahlaki anlamda ise, Tanrı'ya koşulsuz itaatin sonucunda ruhun kurtuluşunun sembolü olmuştur. Bu konunun 4 ya da 5 sahneye bölündüğü de görülür: İlki İbrahim, Tanrıdan oğlunu kurban etmesi emrini alır. Sonra İbrahim oğlunu kurban edeceği yere doğru yola koyulur yanlarında iki uşak tarafından yönetilen odun yüklü bir eşek vardır. İshak bazen eşeğe binmiş olarak resmedilmiştir.(Res.57) İbrahim'in ayaklarının önünde koç tasviri karşımıza çıkar. Diğer bir sahnede İbrahim eşeği durdurur ve İshak'ın elinden tutar. Çocuk babasına kurban edilecek hayvanın nerede olduğunu sorar: İbrahim "Tanrı gerekli olanı sağlayacak"der. En önemli sahne kurban edilme sahnesidir. Diğer sahneler bu sahnenin ön hazırlılık niteliğindedir; İshak gözleri bağlı sunak üstüne diz çöker. İbrahim'in tam oğlunu öldüreceği sırada, tanrısal bir el veya kendisine kurban olarak, boynuzlarında dikenli çalı bulunan bir koçu sunan melek tarafından engellenir. İbrahim çalılar arasından çıkan üç meleğe teşekkür eder, baba oğul kucaklaşırlar.

Yakup'un Rüyası:

Ve Yakup Beer şebadan çıktı ve Harana doğru gitti. Ve bir yere erişip orada geceledi, çünkü güneş batmıştı ve o yerin taşlarından birini alıp başı altına koydu ve o yerde yattı. Ve rüya gördü ve işte, yer üzerinde bir merdiven dikilmiş ve başı

göklere ermişti ve işte o anda Tanrı'nın melekleri çıkmakta ve inmekte idiler. Ve işte rab onun üzerinde durup dedi: Baban İbrahim'in Allah'ı ve İshak'ın Allah'ı Rab benim; üzerinde yatmakta olduğun sana ve senin zürriyetine vereceğim¹¹⁸.

Bu tasvirlerde Yakup yerde sol tarafta uyur. Tam arkasında bir merdiven yükselmekte ve bu merdiven üzerinde iki melek yukarı çıkmakta ikisi aşağı inmektedir. Sağdaki merdivenden gökyüzüne ulaşılmaktadır. Burada Meryem kucağında Çocuk İsa ile görülür. Çünkü bu merdiven Meryem ve Çocuk İsa imgesine götüren bir unsurdur. Bu tasvir genellikle Yakup'un Melekle güreşi ile birlikte verilir. Bu iki tasvir de Meryem'in kurtuluşu tasviri ile ilişkilendirilir.(Res.58)

Yakup'un Melekle Güreşmesi:

Harran yolculuğu sırasında Yakup gece yolda konaklar ve başının altına bir taş yastık yapar ve uyur. Rüyasında Tanrı'nın meleklerini merdivenden iner çıkarken görür. *Yakup bir gece iki karısını, iki cariyesini ve on bir çocuğunu aldı ve Yabbok geçidini ve çayırı geçirdi. Yakup daha sonra yalnız kaldı ve bir adamla sabaha kadar güreşti. Onu yenemediğini görünce uyluğunun başına dokundu ve uyluk başı dokundu..¹¹⁹.*

Tasvirlerde Yakup yerde uyur ve yukarıda melekler merdivenden iner çıkar. Bu iniş ve çıkışlar Yakub'un tanrı ile iletişimini yansıtır. Sessiz ve mistik tüm tasvire yansır. Ruhani hayatın sessizliği tasvire yansır.

Yakup Tanrı ile yüz yüze geldiği zaman melekle güreşmektedir. Kariye'deki bu tasvirler, figürler daha samimi daha canlı ve samimi iken Sicilya Monreale Katedralinde daha soğuktur. Figürler arasında bir sinir ve iletişimsizlik hâkimdir.(Res.59)

Musa'nın Mucizeleri:

Musa bir gün kayınpederini sürülerini otlatırken Tanrının meleği alev biçiminde bir çalılık içinde ona görünür. *Musa sürüsünü gönderken çölün arkasında Tanrı'nın dağına, Horebe geldi. Rabbin meleği bir çalı ortasında ateş alevi şeklinde*

¹¹⁸Tekvin -28:11-12-13

¹¹⁹Tekvin, 32: 24-30

ona göründü. Çalı ateşte yanıyor ve tükenmiyordu. Melek burada Tanrı'nın O'na söyleyeceklerini ileten bir elçi görevindeydi...¹²⁰ Yanan alevin bir türlü tükenmemesi üzerine Musa bunun nedenini anlamak için çalılığa yaklaşır. Bunu gören Tanrı onu çalılığa çağırır. Musa Peygambere: "Ayakkabılarını çıkart, çünkü durduğun yer kutsal topraklardır"¹²¹. der. Sonra da şöyle buyurur. Mısır'da baskı altında altınla yaşayan kavminin acısını iştiğini ve onu Mısırlıların elinden kurtarıp süt ve bal damlayan geniş ve iyi bir toprağa kavuşturmak için indığını söyler. Mısır'a gidip İsrailoğullarını Mısır'dan çıkartacağını süt ve bal damlayan topraklara götüreceğini söyle der. Musa kendisine kimsenin inanmayacağını söyler. Tanrı elindeki değneği yere atmasını söyler. Yere atınca değnek yılanı dönüşür ve Musa korkup kaçar.

Musa bu tasvirde başı haleli, sakallı, yaşlı bir şekilde görünür. Karşısında bir canlı alev alev yanmakta çalının içindeki bir madalyon içinde Tanrı'nın imgesi olarak Meryem ve Çocuk İsa portreleri durmakta, çalının içinden bir melek Musa'ya seslenmektedir .(Res.60)

Samson (Şimşon):

İsrailoğulları yine Tanrı'ya karşı geldiler. Bunun üzerine Tanrı onları kırk yıl Filistin'de tutsak etti. Manoah adında ve karısı kısır bir adam vardı. Rabbin meleği kadına görünüp gebe kalıp bir oğul doğuracağını, şarap, içki içmemesini, murdar bir şey yememesini, doğacak çocuğun başına ustura değmeyeceğini çünkü ana rahminden Tanrı'ya vezir olacağını ve İsrail'i Filistinlilerin elinden kurtarmaya başlayacağını bildirdi. Kadın kocasına başından geçenleri anlattı. Manoah bu olaylar olurken karısının yanında değildi ve Rabbine yalvardı; meleğin kendisine de görünüp neler anlatacağını dinlemek istedi. Karısı tarlada otururken Rabbin meleği tekrar göründü ve kadın kocasına seslendi adam meleğe sorular sordu ve onu misafir etmek istedi. Ekmek ikram etti, ancak melek mezbahın aleviyle beraber çıkıp gitti ve Manoah ile karısı yere kapaklandı ve melek bir daha onlara gözükmedi. Kadın bir oğul doğurdu ve adını Şimşon koydu. Çocuk büyüdü ve Tanrı onu mübarek kıldı.

¹²⁰Tevrat ,Çıkış 3: 1-2

¹²¹ Çıkış,3:1-6

Saba Melikesi ve Süleyman:

Süleyman'ın ününden dolayı Saba melikesi onu sınamaya gelir. Saba melikesi altın ve değerli eşyalarla yüklü develerle Süleyman'ın yaşadığı şehre gelir. Süleyman bütün soruları yanıtlar. Saba melikesi bu durumdan çok hoşnut olur ve Süleyman'ı o zamana kadar kimseye armağan edilmeyen altın, baharat ve değerli taslarla ödüllendirilir.¹²² Burada Saba melikesi, Süleyman'ı duyduklarının doğruluğu konusunda sınamaktadır.

Zekeriya:

Herodes'in Yahudiye kralı olduğu günlerde Zekeriya adında bir kâhin vardı. Onun karısı da Harun kızlarından Elisabeth idi. Elisabeth kısır olduğu için çocukları yoktu ve ikisi de çok yaşlıydı. Bir gün Tanrı tapınağında buhur yakma sırası Zekeriya'da iken Rabbin bir meleği ona göründü ve korkmamasını ve karısının bir oğul doğuracağını ve adını Yahya (Ioannes) koyacağını çocuğun Rabbin gözünde büyük olacağını ve İsrailoğullarını Rabbe döndüreceğini söyledi.

Yokahim'in Tapınaktan Kovulması ve Anna'ya Tebşir:

Meryem'in babası olan Yokahim bir gün tapınağa kurban kesmeye gider ve tapınaktan kovulur. Çünkü inanışa göre sadece çocukları olanlar kurban kesebilir. Yokahim'in de çocuğu olmadığı için tapınaktan kovulur. Bunun üzerine Yokahim kırk gün kırk gece dağda çobanların arasında dua edip bir çocuk dileğinde bulunur. Bir süre sonra karısı Anna'ya Başmelek Cebrail görünür ve bir kızı olacağını bildirir. Dağda kurbanını kesen Yokahim şehre inince karısı Anna ile Kudüs'te Altın Kapı'da buluşur. Yokahim ve Anna kucaklaşırlar. Kariye'deki tasvirde "Theotokos'un hamile kalması" yazısı bulunur.

3.7. Havari ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler:

¹²² I.Krallar,2:2-3

Hıristiyanlıkta Meryem ve İsa kadar azizler ve havariler de çok önemlidir. Çünkü dua ederken Hıristiyanlar dualarını “Kutsal Aracıları” ile yaparlar ve böylece dualarının daha çabuk kabul edeceğine inanırlar. Bu kutsal kişiler Tanrı’ya kişiler adına dua ederler ve dualar daha çabuk kabul olur. Bu Kutsal Aracılar da İsa ve Meryem dışında melekler, azizler, havarilerdir. Özellikle ikonlarda bu tip tasvirlerle rastlıyoruz. Aziz ve havarilere daha fazla kutsallık vermek için melekler burada karşımıza çıkarlar. Azizlerin tasvirleri Bizans sanatında kutsal kişilerin sonsuzluğunu hedefler. Dini yapılara gelenler hem bu sayede azizlere dua ederler hem de azizlerin kutsal suretlerini görürler. Yapılış amaçları ibadettir. Aziz ve azize sadece yaşarken değil öldükleri zaman da hayır yapmaya devam ettiklerinden İsa ve Meryem’e gösterilen ilgiliye benzer şekilde tapınım görürler. Öldükten sonra insanlar için dua etmeye devam ederler, insanların hayatlarını doğru bir şekilde devam ettirmeleri için yardımcı olurlar. Bu nedenle onlara çok fazla saygı duyulmuştur. Ancak burada onlara gösterilen saygı ve hürmet İsa’yadır. Azizler bir yol gösterici ve ilk örneğin bir yansımasıdır. Bu tasvirin en güzel örnekleri Meryem’in ölümünde karşımıza çıkar. Havariler Meryem’in başında iken melekler yukarıdan sahneye dahil olurlar.(Res.45)

3.8. Azizler ve Melekleri Birlikte Gösteren Tasvirler:

Aziz Nikolas ve Melek Tasvirleri: Aziz Nikolas, Hıristiyan dünyasında önemli bir azizdir. Rusların önemli bir azizidir. 4. yüzyılda Demre’de doğduğu kabul edilir. Özellikle 6. yüzyılda Bizans İmparatorluğu tarafında O’na ithafen kilise yapılmıştır. 9 ve 11. yüzyılda kendisine Hıristiyan dünyasında büyük önem verilmiştir. Deniz koruyucusu ve çocukların koruyucusu olarak kabul edilmiştir. Çocukların koruyucusu olarak kabul edildiğinden Noel Baba ile bağdaştırılır. Aziz Nikolas, Hıristiyanlığın yayılmasında büyük rol oynamıştır.

Aziz Nikolas tasvirlerinde genellikle aziz büst şeklinde tasvir edilir. Merkezde İsa, solda Meryem ve sağda Yahya vardır. Böylece bir Deisis kompozisyonu oluşturulur. Aziz’in etrafında başmelek Cebrail ve başmelek Mikhail bulunur. Bu kutsal kişiler Aziz Nikolas için Tanrı’dan şefaahat dilerler.

Bu tasvirlerde Azizler meleklerden daha net ve izleyice bakarlar. Melekler ise daha flu biçimde görülürler. Bu da azizlerin sadece bu dünyaya ait olmaları meleklerin ise göğe gidip gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Aziz Theodore ve George ile meleklerin Meryem ve Çocuk İsa'nın yanında yer alırlar. Önde hemen Meryem'in yanında bulunan azizler arkadaki meleklerle göre daha net ve gerçekçidirler. Melekler ise sadece bu dünyaya ait olmayıp göğe de gidip geldiklerinden diğer figürlere göre fludurlar. (Res.61)

3.9. Soylular ve Melekleri Birlikte Gösteren Melek Tasvirleri:

Bizans sanatında tasvirleri incelediğimizde estetik süslemenin yanında başka işlevler de karşımıza çıkar. İster bu dünya ile ilgili materyalist bir görüş olsun ister ruhani bir iddiası olsun mutlaka bir amaca hizmet eder. İster fresko, ister mozaik bir çalışma olsun önemli referans noktaları oluşmakta, ikonografik programlar ve programların yorumlanması ile pratik kullanım arasında bir bağ kurulmaktadır. Tıpkı sanatçının tasvirlerdeki figürler ile toplumsal inanışlar ve uygulamalar arasında bağ kurması gibi. Özellikle dini yapı yaptıran kişilerin ne kadar önemli bir işe imza attıklarını belirtmek gibi. Böylece siyasi ya da sosyal kimliği olan figürler ruhani varlıklar tarafından korunup kutsanırlar. Bunun güzel bir örneğini Hagia Theodara Kilisesin'de görüyoruz. (Res.62)

DEĞERLENDİRME

Bizans dini yapılarını süsleyen duvar resimleri ve ikonalarda sıklıkla karşılaşılan melek tasvirlerinin kökeni çok tanrılı pagan dönemdeki kanatlı varlıklara dayanmaktadır. Kanatlı olan bu varlıklar tanrı ile insanlar arasında iletişimi sağlamakta, insanların koruyucusu olarak yanlarında bulunmaktadır. Görünmeyen bu kanatlı varlıkları insanlar açısından inandırıcı hâle getirmek isteyen din adamları ve sanatçılar bu varlıklara bir görünüm vermek istediklerinde eski kanatlı varlık betimlemelerinde ve kutsal kitaplarda (Eski ve Yeni Ahit) anlatılan imgelerden yararlanmış olmalıdırlar. Zaman içinde bu kişileştirmeler kalıcı hale gelerek kurallaşmış olmalıdırlar.

Yunan ve Roma mitolojilerinde Baş tanrı Zeus ile diğer tanrı, tanrıça ve insanlar arasında aracı olan, ölenlerin ruhunu Hades'e götüren Hermes'in yanı sıra Eros, Psykle, Siren, Nike, Tykhe gibi soyut değerleri temsil eden kavramların ve Nymphé adını taşıyan su ve orman perilerinin, Akdeniz çevresindeki tüm uygarlıklarda görülen kökeni konusunda tartışmaların sonuçlanamadığı bazen arslan, bazen de kuş başlı olan Grifon ve insan başlı arslan gövdeli Sfenks gibi karışık varlıkların kanatlı oluşları, yeri gökyüzünde olana tanrıya ulaşma konusunda onlara bir üstünlük kazandırmış durumdadır. Bu kanatlı varlıklar her zaman iyi işler için var olmamış nadiren de olsa kötü ruhları ve kötülüğü de temsil etmişlerdir. Bu görevler uygarlıkların dini, sosyal, kültürel yapılarına göre değişiklikler göstermiştir. Bir çok yaratığın en güçlü bölümlerinin birleştirilmesinden yaratılan bu karışık varlıkların, genellikle kötülüğe karşı koruyucu (*apotropaik*) oldukları kabul edildiğinden tılsım (*amulet*) olarak sur, saray, tapınak, kilise ve benzeri yapıların anıtsal girişlerinde ve küçük sanat eserleri üzerinde görülmektedirler.

Tek tanrılı dinlere geçişle birlikte bu kanatlı varlıklar unutulmayıp, yeni dinin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde daha mistik özellikler kazanarak Tanrı'nın buyruklarına uygun olarak Tanrı ile seçilmiş kulları arasında bağlantıyı sağlayan meleklerle dönüşmüştür. Kuş gibi iki ya da çok daha fazla sayıda olan kanatları olan, çok değişik görevleri bulunan melekler, iki dünya arasında oldukları için de çok büyük öneme sahip olmuşlardır. Kutsal kitaplarda sıkça adları ve görevleri

geçmektedir. Melekler insanoğlu adına önce dua ederek aracılık edip iyiyi ve kötüyü göstererek ruhların yargılanmasına başkanlık ederler¹²³

Kutsal kitaplarda sadece görevleri ile ilgili değil fiziksel özellikleri ile de bilgi verilir. Yüzleri insan hayvan karışımı olup öküz, insan, aslan, kartal olarak tasvir edilmişlerdir. Kanatları üzerinde gözler bulunur¹²⁴

Tek tanrılı dinlerin ilki olan Musevilik daha sonraki tek tanrılı dinlere de yol gösterici ve rehber olmuştur. Özellikle Hıristiyan inancın oluşumunda ve İncil'in yazımında Yahudilik dini tam bir kaynak olmuştur.

Musevilik dininde melek tasvirleri daha çok Kerubim ve Serafim üzerine temellenir. Bunun dışında baş melekler Mikhail, Cebrail, Uriel, Raziel, Metatron, Sandalfon ve Şeytan (toprak ya da çamurdan yaratılan Adem'e tapınmayı kabul etmediği için reddedilen, tüm kötülükleri simgeleyen düşmüş melek) vardır. Ancak Eski Ahit'in anlatımlarında Kerubim, Serafim ile baş melekler Mikhail ve Cebrail'i yoğun olarak görürüz. Tüm tek tanrılı inançlarda Şeytan, insanoğlunu doğru yoldan çıkarmak için uğraşmaktadır. Musevi, Hıristiyan ve İslam dini ile ilgili tasvirlerde melekler kanatlı varlıklar olarak, gösterişli zengin giysiler içindedirler. Tüm inançlarda ortak olan özellikleri onların cinsiyetsiz olmaları olduğundan genellikle dalgalı saçlı, başlarının üst kısmında sanki üçüncü bir göz gibi duran mücevher şeklinde renkli bir değerli taşta sahip saç bantları olan sarışın, beyaz tenli gençler olarak gösterilirler. Musevi ve Hıristiyanların kutsal yapı ve küçük sanat eserleri üzerinde örneğin İbrahim'in konukseverliği, Yakub'un meleklerle karşılaşması, Musa'nın mucizeleri gibi tasvirlerde bu biçimde görülmektedirler. Kerubim ve Serafimler ise merkezi oluşturan başın çevresindeki dört ya da altı kanatın birleşmesinden oluşan meleklerdir. Diğer meleklerden biraz daha farklı gösterilen tek melek Mikhail'dir. Şeytan'ı yendiği kabul edildiğinden onu bir çok tasvirlerinde savaşçı giysiler içinde zırhlı ve silahlı olarak görmek mümkündür.

İslam inancında melekleri Konya'daki Selçuklu surlarında olduğu gibi, minyatürlerde de birçok kez tasvir edilmiş olarak görürüz. Buradaki tasvirlerde Tanrı'nın ulakları olarak görevleri anlatılmıştır. Doğal olarak giysileri Hıristiyan

¹²³ Levi : 5-6 – Daniel : 6.2

¹²⁴ Matta :

tasvirlerinden daha doğulu tarzda olup, başlarında şapkalar vardır. Saçları genellikle örgülü olup, başlarının iki yanında uzanmaktadır. Tüm resimlerde ortak olan yegane unsur kanatlardır. İslam eserlerinden meleklerin hayatta var olan gerçek varlıklar oldukları kabul edilir. Peygamberlere vahiy getiren melekler aynı zamanda koruyucudurlar. Cenneti korur ve yönetirler. Kur'an okuyan kişiye yakındırlar. Sayıları hakkında kesin bilgi olmasa da çok fazla oldukları bilinir.

Hıristiyan inancında melekler Tanrıların habercileri olarak kabul edilirler. Tıpkı Batı mitolojisinde ölenlerin ruhunu Hades'e götüren, Tanrı Zeus'un buyruklarını diğer tanrı ve tanrıçalara ulaştıran Hermes gibi Başmelek Mikhail'in benzer görevleri olduğundan Hermes'in Mikhail'in öncüsü olarak kabul edilir. Mikhail, Hıristiyan inancında can alan melek olarak da bilinir. İslam inancındaki Azrail'in can alma görevini yerine getirir.

Hıristiyan inancında ve tasvirlerinde en çok Başmelek Mikhail ve Cebrail tasvirlerine rastlanır. Tek tek tasvir edildikleri gibi İsa, Meryem, Azizler, Havariler, İmparatorlar ile de tasvir edilirler.

Hıristiyanlık resim sanatında anlatımcı (narrative) üsluplu kilise ve minyatürlerde birbirini takip edecek şekilde gösterilmiştir. Oldukça yoğun sahneler ve olaylar abartılı anlatılmış, hem mekanı kutsallaştırmış, hem de okuma-yazma bilmeyen halka Hıristiyanlık hakkında bilgi verilmiştir. Sanat ve estetik anlayıştan çok konunun ve hikayenin anlatılması önem kazanmıştır.

İlk melek resimlerine 2.3.yüzyılda İtalya'da rastlanmış, Bizans imparatorluğunun başkenti Konstantinopolis'te, Anadolu'da, Suriye'de, Mısır'da, Rusya'da bu örnekler çoğalmıştır. Bazı bölgelerde melek inancı diğer yerlere göre daha yoğun olarak yaşanmıştır. Anadolu'da Frigya bölgesinde meleklerle çok önem verilmiş onların adına kiliseler dahi yapılmıştır. Melek tasvirleri yapıldıkları yere göre çeşitli anlamlar almışlardır. Meleklerin koruyucu özellikleri olmadığı, en önemli özellikleri Tanrı'nın habercileri olduğu Kutsal Kitaplar da anlatılmış olmasına rağmen meleklerin koruyucu özellikleri olduğu inancı yaygın kabul görmüştür. Meryem'e müjde sahnelerinde Cebrail mesaj ileten bir varlık olarak gösterilir. Bir çok tasvirde ise melekler ölenlerin ruhunu yücelten ve manevi bir hami olarak koruyucu görevini üstlenmişlerdir. Bazen Meryem Ana ve Çocuk İsa figürünün etrafını sarmış onların kutsallıklarını vurgulamış, ona secde etmiş, bazen de

Meryem'in ölümü, İsa'nın çarmıha gerilmesi sahnelerinde üzüntülerini dile getirmişlerdir.

Melekler bazen durağan bazen de hareket halinde gösterilmişlerdir. Sina Manastırı'nda bulunan Sina ya da Konstantinopolis'de encaustic (sıcak balmumu) teknikle yapılmış 6.yüzyıla ait bir ikona da Theotokos'un iki Aziz George ve Theodoros sert ve dinamik bir şekilde tasvir edilmiştir. Arkalarında ise gök yüzündeki tanrıya bakan flu renklerle resmedilmiş yerle-gök arası durağan varlıklar ise iki melektir. (Res. 61)

SONUÇ

Çalışmada Bizans tasvir sanatında(330-1453) melek görünümünü, bu süreç içerisinde nasıl tasvir edildiklerini, Bizans toplumu ve sanatı içerisinde nasıl bir görünüm aldıklarını anlatılmaya çalışılmıştır.

Bizans İmparatorluğu 330-1453 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. Bu süreç içerisinde sınırlar oldukça geniştir. Bu sınırların geniş olması sanat alanında çeşitliliği getirmiştir. Yayıldığı bölgelerin kültüründen etkilenirken kendi etkilerini de bu yayıldığı bölgelere getirmişlerdir.

Bizans tasvir sanatında melekler konusunda çalışırken Bizans sanatının üzerinde oturduğu mitolojiden yola çıkılmıştır. Bizans dini yapısı incelendiğinde Bizans'ın Tevrat ve öncesinde mitoloji üzerine temellendiğini gördük. Bunun en güzel kanıtı Hermes'tir. Hermes'in görevleri ve fiziksel görüntüsü incelendiğinde bunun ilerde Bizans sanatında baş melek Mikhail ile bir prototip oluşturduğu gözlenir.

Mitolojiden sonra Hıristiyan sanatının temellenmesinde en önemli kaynak Tevrat'tır. Tevrat'tan alınan sahneler Hıristiyan yapılarda estetik ve bilgi olarak yerlerini alırlar. Bizans İmparatorluğu'nda toplumda okuryazar oranı düşüktü. Bunun için özellikle dini yapılar bir kutsal kitap görünümünde Tevrat ve Kutsal Kitap'tan alınan tasvirlerle bezenmiştir. İmparatorluk var olduğu dönem boyunca hâkim olduğu tüm bölgelerde bu tasvirler yoğun olarak kullanılmıştır. İstanbul, Trabzon, Kapadokya, Antakya, Suriye, Mısır, Sicilya, İtalya, Yunanistan'da dini yapılar bu tasvirlerle bezenmiştir.

Bizans sanatındaki bu tasvirlerde melek figürlerini incelendiğinde başlangıçtan imparatorluk yıkılana kadar her dönem tasvir edildiklerini görülmektedir. İlk dini yapılar olan katakomplardan itibaren melek figürleri kutsallık katmak ve kutsal kişileri yüceltmek için kullanılmışlardır. Melekler tanrı ile insan arasında haberci oldukları için özellikle İsa, Meryem, aziz ve kutsal kişilerin her zaman yanındadırlar. Bulunmadıkları tasvirler nadirdir. Tıpkı muhafız asker gibi buldukları yerdeki kutsal kişileri yüceltirler, kutsallaştırırlar. Hem yerde hem gökte hem dünyada hem ahrette olabilirler. En önemli fiziksel özellikleri kanatlarıdır. Bu kanatlar tek tanrılı dinler öncesinde de var olmuş ve Bizans sanatında tasvirleri

yapılırken Yunan- Roma mitolojileri araştırılmış ve üslup belirlenmiştir. Tasvirler buldukları bölgenin halkından ve kültüründen etkilenmişlerdir. Ayasofya'daki bir Serafim ile San Marco'daki bir Serafim üslup olarak farklılaşır. Bu farkı sadece melekler için değil İsa ve Meryem için de geçerlidir. Aslında melek figürleri tümüyle tasviri yapan sanatçının hayal gücünün bir ürünüdür. Teolog Wayne Grudem'in dediği gibi; melekler ruhsal varlıklardır, bedenleri yoktur. Burada sanatçıya çok iş düşer; hayal gücü ve tecrübesi onu yönlendirir. Hayali olan ama varlığına inandığımız bu kanatlı varlıkların kesin bir görüntüsü yoktur. Ancak kutsal kitaplardaki anlatımlardan ve dini inanışlarından yola çıkan sanatçı hayalini tasvire taşır.

Bizans sanatında ayrı bir öğretisi de kutsal kişilerin tanrı'ya daha yakın oluşları nedeniyle, duaları tanrıya daha çabuk ulaştırma özelliklerinin olmasıdır. Böylece insanlar duaların tanrıya daha çabuk ulaşması için bu kutsal kişileri araç olarak kullanmışlardır. Bu durum tasvir sanatına ayrı bir ruhanilik ve maneviyat katmış bu da ikona sever bir toplum oluşmasına neden olmuştur. Bu inanış da bizi pagan inanışa giderek ilerisi putperestliğe götürmektedir. Hıristiyan toplumu bunu ne kadar yadsısa da bu inanışlar pagan üzerine temellenmiştir.

İkonoklazma döneminde (726-842) bu tasvirlerle ara verilmiş ve semboller ile haç tasvirleri kullanılmıştır. Bu dönemde yaşanan kaos Hıristiyan sanatına büyük darbe vurmuştur. Bu dönmedeki yasaklar önceki dönemde yapılan sanatı da etkilemiş ve İkonoklazma döneminden önce yapılan tasvirler de bundan zarar görmüştür.

Bizans İmparatorluğu'nun en parlak dönemi olan 6.yüzyılda (I.Iustinianos) tasvirler 726 yılından itibaren zarar görmeye başlamıştır. Yapılan tasvirlerin gördüğü zarar üzerlerinin sembol ve haçlarla kapatılmasıyla sürdü. Her ne kadar bu dönem onarım ve yapılanma dönemi gibi görülse de aslında Bizans sanatına büyük darbe vurmuştur. Bu dönemden sonra sanatta ikona severler ile ikon karşıtı bir gruplaşma olmuştur. İkona severler paganist ve putperestlikle suçlanmışlardır.

9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İkonoklazma sona ermiş Bizans tasvir sanatı kaldığı yerden devam etmeye çalışmıştır. Ancak 12. yüzyıldan sonra hızla toprak kaybı başlamış ve bu da önemli sanatçıların yavaş yavaş imparatorluğu terk edip İtalya ve diğer Hıristiyan ülkelerine göçüne neden olmuştur. Bu göç merkezdeki

üslubun buralara da yansımaya neden olmuş ve buradaki üsluplarla kaynaşarak Geç Bizans Sanatı başlamıştır.

Sonuç olarak melekler Bizans tasvir sanatı içerisinde yoğun olarak kullanılmışlardır. Bu tasvirler yapıldıkları bölgelerin kültürlerine, siyasi, dini sosyal yapısına göre zaman zaman farklılıklar gösterse de aynı amaca hizmet etmiştir: Mesaj iletme, insanoğlunu koruma, iyiliğe yönelme, kötülüğe yöneltme(düşmüş melek şeytanın görevi) güç katma gibi.

KAYNAKLAR

- ALALU, S.-K. ERDİTİ-E. ASAYAŞ-T. BASMACI-F. ENDER- B. HALEVA-D. MAYA- N. PARDO- S. YANAROCAK, **Yahudilikte Kavram ve Değerler- Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar- Dinsel Gereçler**, Gözlem Yayıncılık, İstanbul 2001
- AND, M., **Minyatürlerle Osmanlı İslam Mitolojisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007
- AKKAYA, T., **Ortodoks İkonalarına Genel Bir Bakış**, İstanbul 2000
- AKYÜREK, E., **Bizans'ta Sanat ve Ritüel**, Kabalcı Yayınevi İstanbul 1996
- AKYÜREK, E., **Bizans Dünyası**, Toplumsal Tarih, İstanbul 2003
- BASALEL, Y., **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 2-3 İstanbul 2001
- BAŞEĞMEZ, Ş., **İkonalar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1989
- CAN, Ş., **Klasik Yunan Mitolojisi**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2001
- CARTER, D., **The Symbol of The Animal-Style Art of Eurasia**, New York, 1997
- CHEERY, J., **Mythical Beasts**, British Museum Press, London 1995.
- CÖMERT, B., **Mitoloji ve İkonografi**, Ayraç yayınları, Ankara 1999.
- DAVIDSON, G., **Melekler Sözlüğü**, Sel Yayıncılık, İstanbul 2009.
- DOUGLAS J. D-M. TENNY, **The New International Dictionary of The Bible** Printed in the United States of America 1987.
- ERHAT, A., **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- ELIADE, M., **Dinler Tarihine Giriş**, Kabalcı yayınları, İstanbul 2003.
- ELIADE M.- I. COULIANO, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- EPSTEIN A. W.- A. P. KAZHDAN, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries**, Los Angeles 1985.
- FELD, O.-W. MÜLLER WIENER, **İstanbulur Mitteilunge**, Milet (27-28)1973-75", (1977-78),
- FREELY, J.-A. S. ÇAKMAK, **İstanbul'un Bizans Anıtları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- FERGUSON, E., **Encyclopedia of Early Christianity**, New York-London 1998
- GRABAR, A., **Christian Iconography**, New Jersey, 1980

- GRABAR, A., **Byzantine Painting**, New Jersey,1980
- GENDLE, I., **Ionnes Damascenus**, London,1981
- GLENN, P., **Subtle Bodies**,2001.
- GOHN, L. D.– S. CURZON, **A popular Dictionary of Judaism**, 1995.
- HALDON, J., **Bizans Tarih Atlası**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- HANSPETER, T., **Melekler ve Biz**, Haberci Yayınları, İzmir, 2003.
- HASPELS, **The Highlands of Phrygia, Cities and Monuments**, I-II Princeton 1971.
- İNCİL**, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 1995.
- Jones, L., **A Reinterpretation of the Role of the Archangel Michael in Three Capadocian Rock-Cut Churches**, London , 1989,
- Kramer, J. ,**Architekturfteile des Seyitgazi Tekke und Mikhailskirche in Nakolea**, Jöb 1973
- LEGEND. L.,- UNTERMAN A., **Dictionary of Jewish**, London, 1991
- MAHİR, B., **Osmanlı Minyatür Sanatı**, Kabalcı Yayınevi İstanbul 2004.
- MANGO, C., **The Pilgrimage Centre of St. Mikhail at Germia**, Paris,1986
- MEEK H. A., **The Synagoue**, Phoiden Pres, London 2002.
- MOSCATI, S., **Mezopotamya Sanatını Tanıyalım**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1978.
- PARMAN, E., **Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) Bölgesindeki Bizans Taş Eserleri**, Eskişehir,2002
- VIKAN, G., **Bizans Sanatı**, Sanat Dünyamız: 69-70. sayı (1998).
- SAFRAN, L., **Heaven on Earth Art and The Church in Byzantium**, Pennsylvania 1998.
- Encyclopedia of Early Christianity** (Second Edition Garland Publishing, New York & London,1998.
- The Oxford Dictionary of Byzantium, **Angels**, Cilt 1, London,1991
- Thriskeftiki ke Ithiki Enkiklopedia, Atina 1966.
- TIEFENBACH, H., **Melekler ve Biz**, Haberci Tanıtım İstanbul 2003.
- OUTSTERHOUT, R., **Sanatsal Açıdan Kariye Camisi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 2002.

ZALESSKAYA, V., *Licone d'or de la Vierge Eleousa du musee de'l Ermitage a Saint Petersburg*, London, 1990

Resim 1: İsa'nın Evrende Hükümranlığı, 12. yüzyıl Monreal Katedrali, Sicilya
(Sanat Dünyamız Sayı:69-70, s. 154)

Resim 2: Meryem ve Çocuk İsa İkonası, 12. yüzyıl, Bizans Müzesi, Yunanistan
(Sanat Dünyamız Sayı:69-70, s. 154)

Resim 3: İsa'nın Yüceltilmesi, 6. yüzyıl, St. Vitale Kilisesi, İtalya (La Basilica di San Vitale a Ravenna)

Resim 4: Kanatlı Varlıklar (Nike), 1. yüzyıl, Pompei, İtalya (Foto: Işıl Özalan)

Resim 5: Hermes Roma Dönemi, Vatikan (Bedrettin Cömert,Mitoloji ve İkonografi, s.161, resim 18)

Resim 6: Aşk Çocuğu, Eros, Roma Dönemi , Afyon Müzesi (Phygia Kültür Rehberi,s.483)

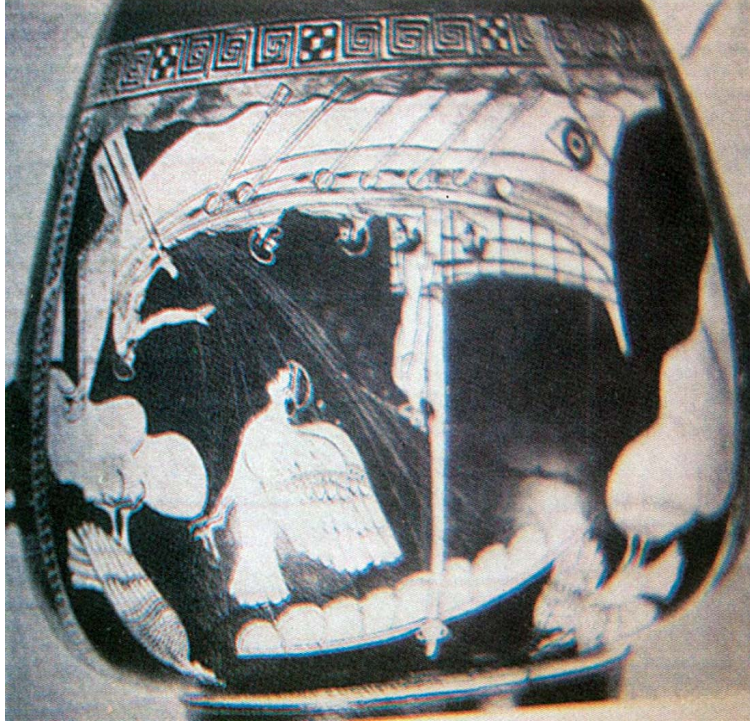
Resim 7: Psykhe Betimli Lahit Parçası, Roma Dönemi, Arkeoloji Müzesi (Foto Işıl Özalan)

Resim 8: Hurma Dalı Tutan Nike Kabartması, 6. yüzyıl, Balat Kapısı (foto Işıl Özalan)

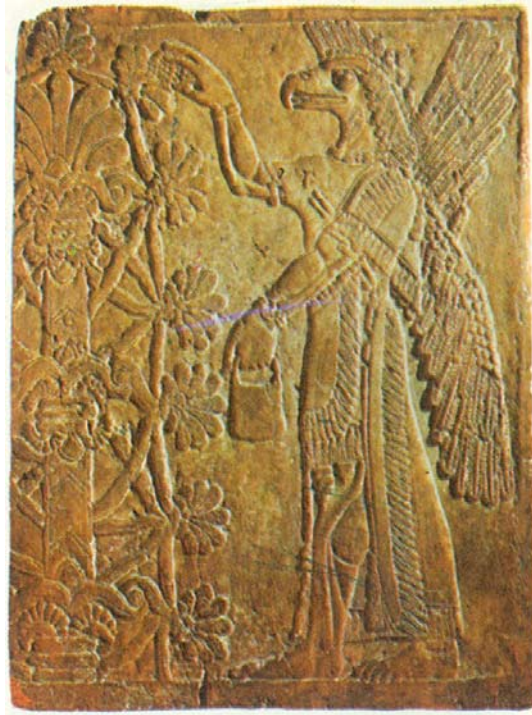
Resim 9: Tyke, Roma Dönemi, Afyon Müzesi (Phygia Kültür Rehberi, s.485)

Resim 10: Direğe Bağlı Odysseus ve Sirenler, İ. Ö. 5. yüzyıl(Bedrettin Cömert Mitoloji ve İkonografi, s.181, res.: 52)

Resim 11: Nike, Bizans Sikkesi, 6. yüzyıl, Atina (Byzantium Faith and Power, res.: 10)

Resim 12: Kanatlı Hayvansal Figür, İ. Ö. 9. yüzyıl, Louvre Müzesi (Sabatino Moscati, Mezopotamya Sanatını Tanıyalım, s.39)

Resim 13: Doğaüstü Amblemler (İnsan Başlı Tanrı), İ.Ö. 8. yüzyıl, Louvre Müzesi (Sabatino Moscati, Mezopotamya Sanatını Tanıyalım, s.45)

Resim 14: Grifonlar, 2. 3. yüzyıl, Antalya Arkeoloji Müzesi (Perge Buluntusu)

Resim 15: Evrenin Yaratılışı (Serafimler), 12. 13. yüzyıl, San Marco Kilisesi (Western Cultural History, res.: 13)

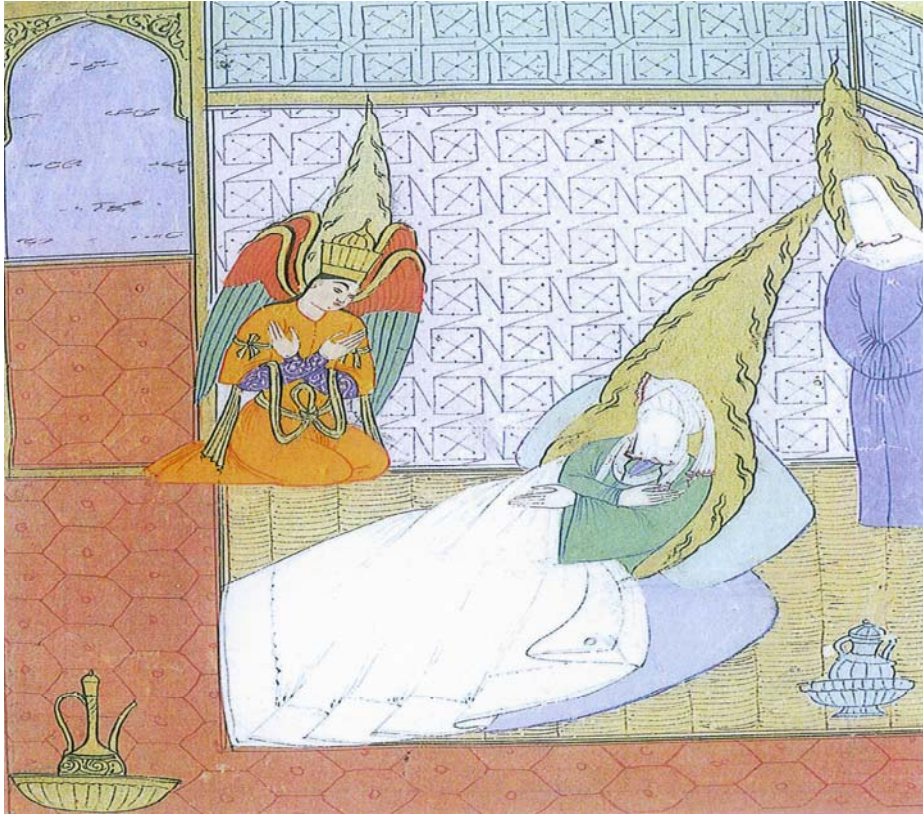
Resim 16: Kerubim, 8. yüzyıl, Bizans Müzesi, Atina (Sakkos, En.No:754)

Resim 17: Başmelek Mikhail, 6. yzyıl, British Museum, London (res.: 49)

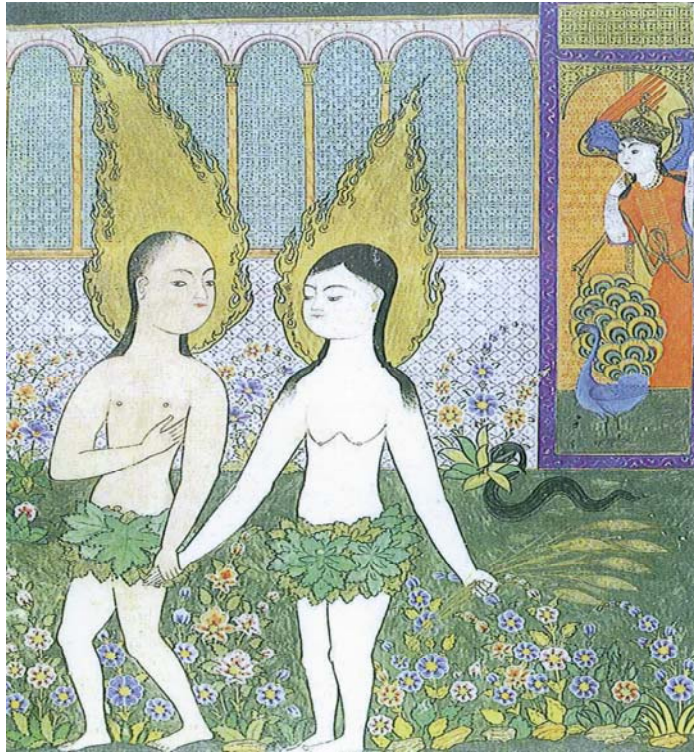
Resim 18: Adem'e Meleklerin Secdesi ve Hizmeti, 16. yüzyıl sonu (Kisasül Enbiya, Hamidiye 980 SK, Metin And, Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.93)

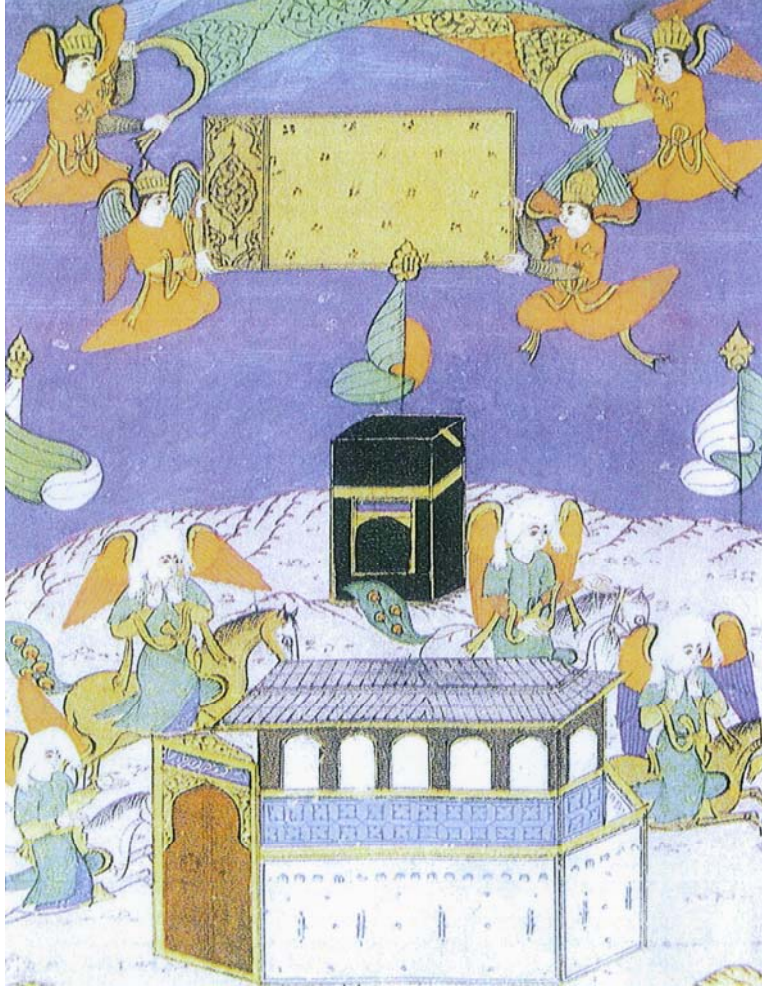
Resim 19: Hz. Muhammed'in Hasta Yatağında Cebraile Konuşması, 16. yüzyıl sonu, Nebi, TSM, H. 1223 (Metin And, Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.144)

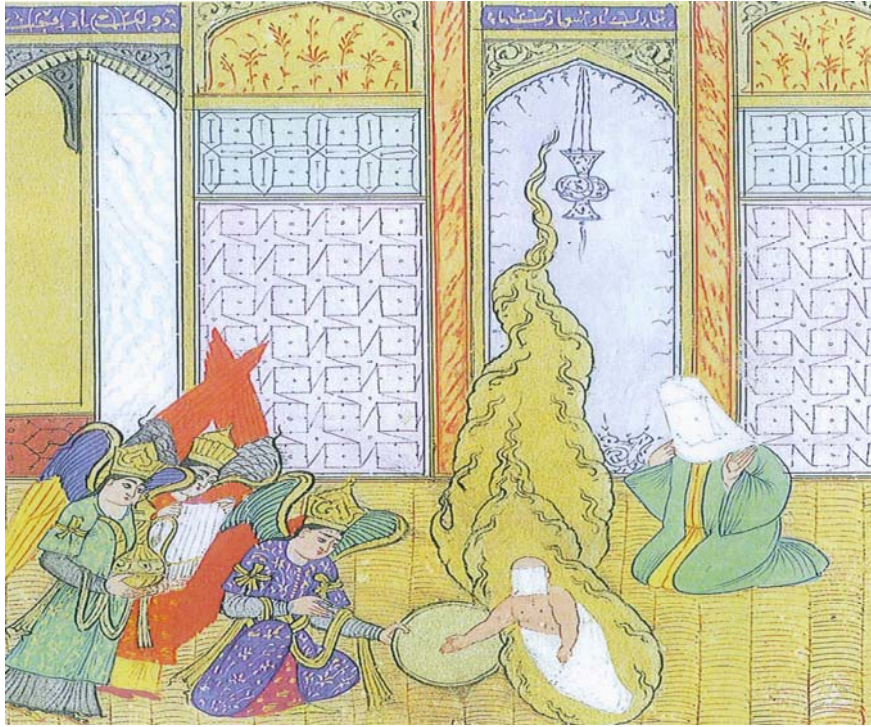
Resim 20: İsrâfil'in Sür'u Üflemesi, Ahval, 16. yüzyıl sonu, Ahval-ı Kıyamet, SK. Hafid Efendi, Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.250

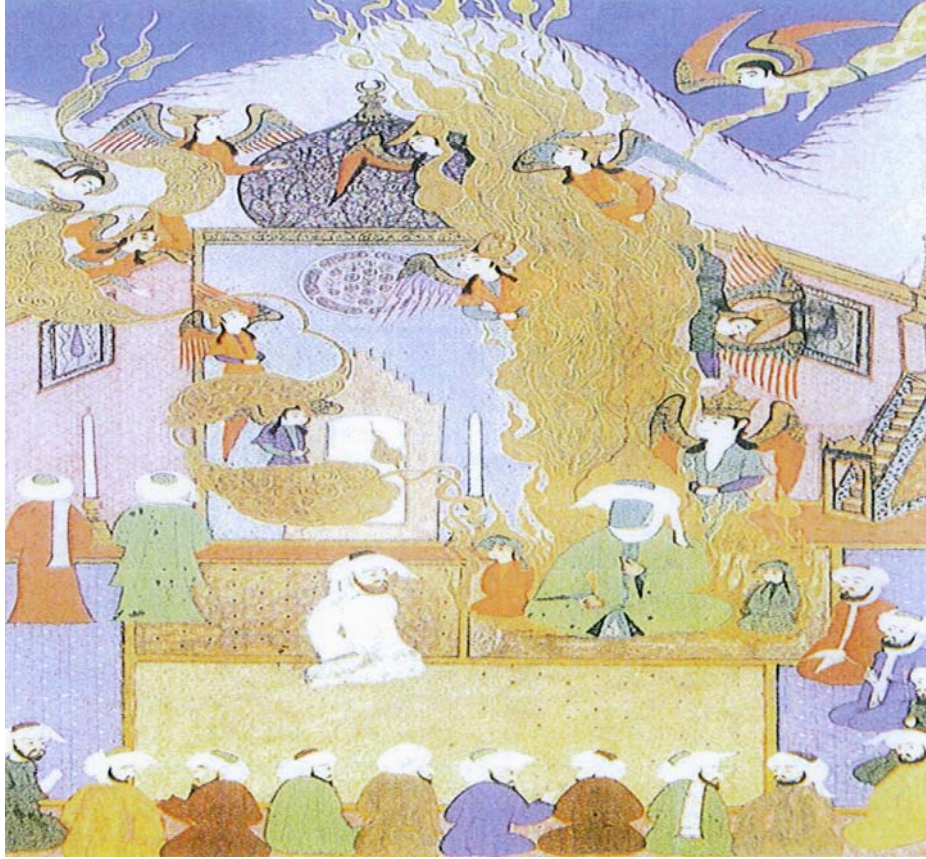
Resim 21: Adem ile Havva'nın Cennetten Kovulması, 17. yüzyıl başı, Falname, TSM, H. 1703 (Metin And, Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.96)

Resim 22: Hz. Muhammed'in Doğacağı Gece, 16. yüzyıl Sonu, Siyer-i Nebi, TSM, H.1221 (Metin And,Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.122)

Resim 23: Hz. Muhammed'in Doğumu Sonrası Sırtına Peygamberlik Mührü Vurulması, 16. yüzyıl sonu Siyer-i Nebi, TSM. H. 1221 (Metin And,Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası,s.126)

Resim 24: Mirac, 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl Başı, Ahval-i Kıyamet, SK. Hafid Efendi 139 (Metin And, Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.201)

Resim 25: Adem ile Havva'nın Cennetten Kovalması, 16. yüzyıl sonu, Hadikatü's Süeda Biblioteque Nationale, Paris (Metin And,Minyatürlerle Osmanlı Mitologyası, s.95)

Resim 26: Mikhail, 5. yüzyıl sonu, Alahan Manastırı (Les Fortifications de. Daura-Europos, res.: 1)

Resim 26a : Mikhael, 5. yüzyıl sonu (26 nolu resimden ayrıntı Mikhail'in Şeytanı ezmesi), Alahan Manastırı (Les Fortifications de. Daura-Europos, res.: 2)

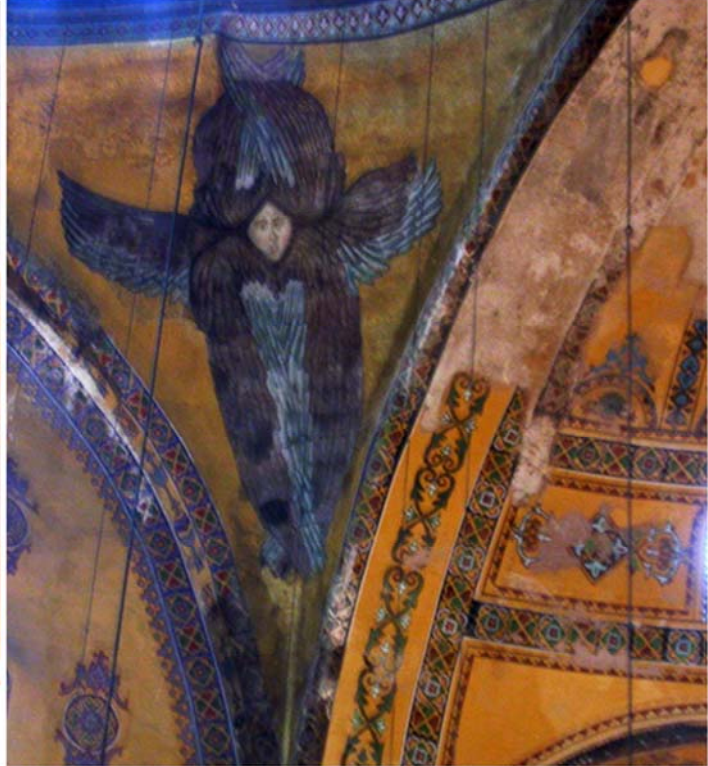
Resim 27: Honoz Mucizesi, 12. yüzyıl (Popular İmagery, res.: 66)

Resim 28: Cebrail, 11.yüzyıl, Karanlık Kilise, Göreme (Kapadokya Kayalardaki Şiirsellik, res.: 39)

Resim 29: Başmelek Cebrael, 12. yüzyıl (Fiesole, Museo Bandini, res.: 162)

Resim 30: Serafim, 9. yüzyıl, Ayasofya Müzesi (Foto Işıl Özalan)

Resim 31: Davut'un Dansı ve Kerubim, 12 yüzyıl (Krallar Kitabı, Biblioteca Apostolica Vatikan, res.: 46)

Resim 32: İsa'nın Yüceltilmesi, 12. yüzyıl, Sarıgözü Lahiti, Arkeoloji Müzesi (Subtle Bodies, res.:3)

Resim 33: Başmelek Mikhail'in Madalyon Portresi, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.: 44)

Resim 34: Melek ve Bir Ruh, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.: 29)

Resim 35: Melekler Ordusu (Şeytan Mahşerde), 14. yüzyıl, Floransa Vaftizhanesi, (Christian Iconography, res.:8)

Resim 36: Meryem'e Eşlik Eden Melekler, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi, (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.:33)

Resim 37: İşaya'nın Kehaneti ve Meleğin Kudüs Önlerinde Asurluların Kılıçtan Geçirmesi, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, res.: 42)

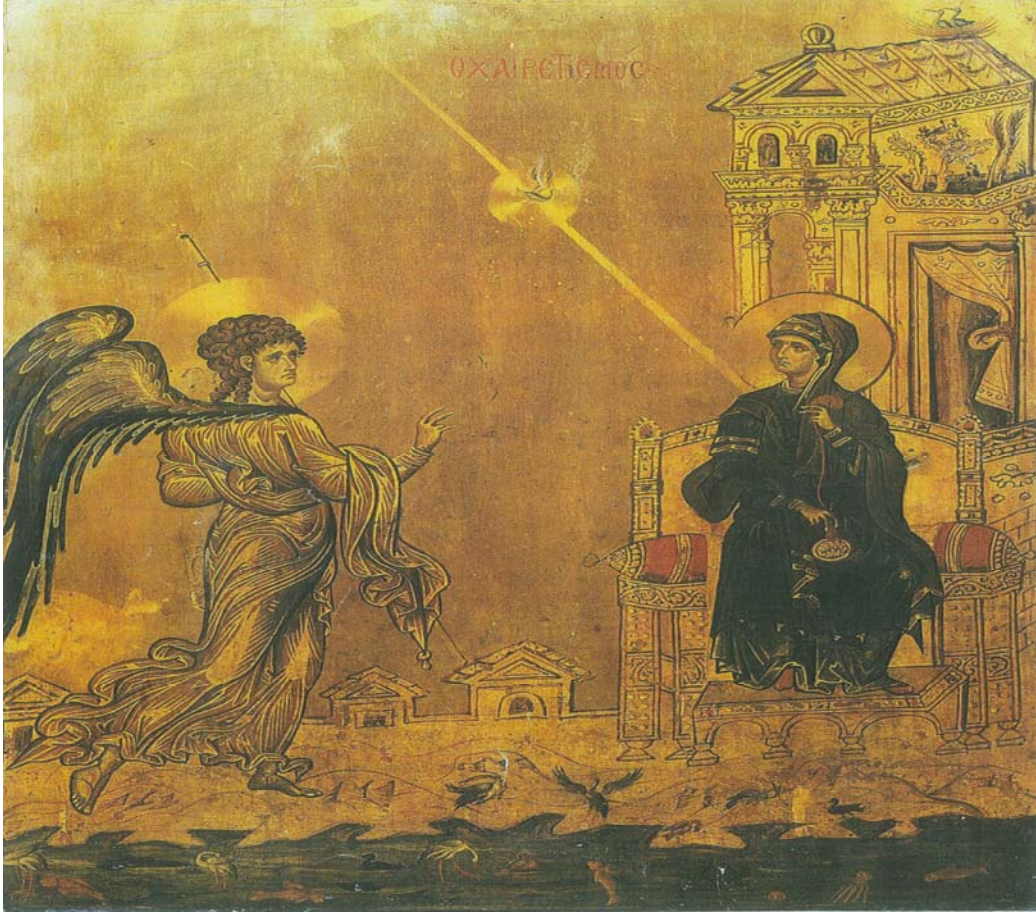
Resim 38: Vaftizci Yahya, 15.yüzyıl ikinci yarısı, (şinasi Bağeğmez, İkonalar, res.:53)

Resim 39: Anna'ya Müjde, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (R. Outsterhout, Sanatsal Açıdan Kariye Camii, resim 16)

Resim 40: Meryem'in Tapınağa Takdimi ve Meryem'in Melek Tarafından Beslenmesi, 11. yüzyıl, sonu, Daphne Manastır Kilisesi (Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries, res.: 23)

Resim 41: Haberci Melek,12.yüzyıl , Katherina Manastırı, Mısır (Western Cultural History, res.: 26)

Resim 42: Meryem'e Müjde, 11. yüzyıl, Daphne Manastırı, Yunanistan (Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries, res.: 29)

Resim 43: Meryem ve Çocuk İsa, 13. yüzyıl, Tretyakov Galerisi, Moskova(Tayfun Akkaya, Ortodoks İkonalarına Genel Bir Bakış, res.: 9)

Resim 44: Meryem'in Ölümü, 11. yüzyıl, Bayerische, Münih (Staatsbibliothek, res.: 119)

Resim 45: Meryem'e Secde, 10. yüzyıl (The Wernher Collection, res.: 123)

Resim 46: Meryem'in Göğe Yükselmesi, 11.yüzyıl (Coptic Müzesi, Kahire, Coptic Church of Saint Menas, res.: 130)

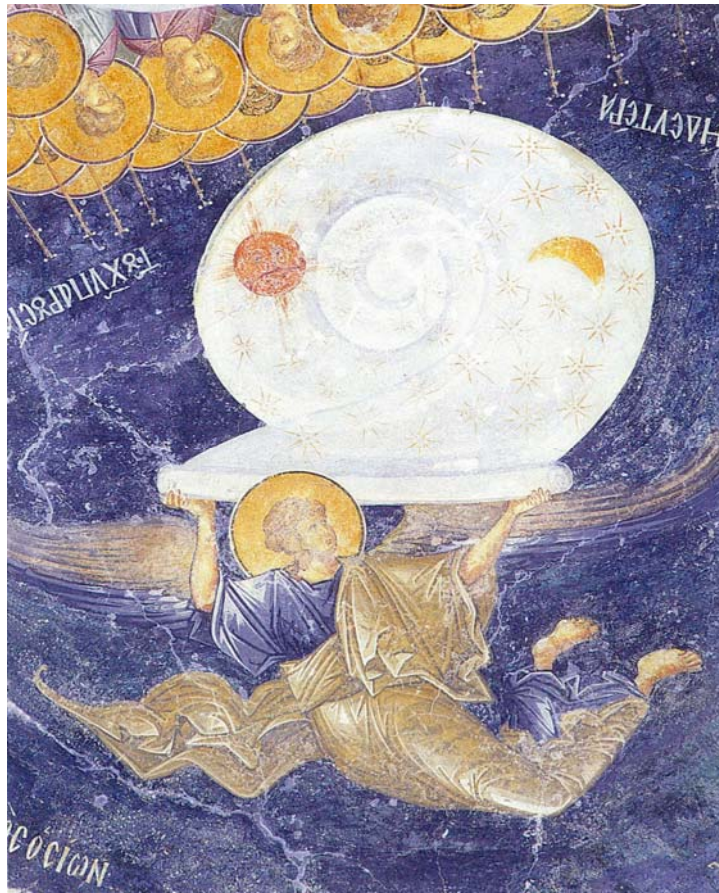
Resim 47: İsa'nın Doğumu ve İlk Banyosu, 11. yüzyıl, Tokalı Kilisesi, Göreme (Açık Hava Müzesi,Kayalardaki Şiirsellik,res.:81)

Resim 48: İsa'nın Çölde Denenmesi, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (Engin Akyürek, Sanatsal Açından Kariye Camii, res.: 47)

Resim 49: Son Yargı, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (R.Outsterhout, Sanatsal Açıdan Kariye Camii, res.: 77)

Resim 50: Gökyüzü Rulosu, 14. yüzyıl, Kariye Müzesi (R.Outsterhout Sanatsal Açıdan Kariye Camii, res.: 78)

Resim 51: İsa'nın Yüceltilmesi, 12. 13. yüzyıl, San Marco Kilisesi (Sanat Dünyamız Sayı:69-70, s.151)

Resim 52: İsa ve Melekler, 11. yüzyıl (1017-37), Sviata Sofia Katedrali, Kiev (Sanat Dünyamız Sayı:69-70, s. 154)

Resim 53: İsa'nın Çarmıha Gerilmesi (İsa'ya Üzülen Melekler), 10. yüzyıl , The British Museum,(e.988)

Resim 54: Tanrı İsa'ya Hürmet, 11. yüzyıl, Dahlem Ehemals Staatliche Museum

Resim 55: İbrahim'in Konukseverliği, 6. yüzyıl, St. VitaleBazilikası (Subtle Bodies, res.: 7)

Resim 56: İbrahim'in oğlunu kurban etmesi, St. Vitale Bazilikası, (Subtle Bodies, res.: 7)

Resim 57: İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban edişi(Elinde bıçak olan İbrahim peygamber) Bedrettin Cömert, Mitoloji ve İkonografi,res.:60)

Resim 58: Yakub'un Melekle Güreşmesi, 12. yüzyıl, Monreale Katedrali, Sicilya, (Thomas F. Mathews, Byzantium from Antiquity to The Renaissance, res.: 5)

Resim 61: Koruyucu Melekler, 6. yüzyıl, Hagia Theodara Kilisesi (Subtle Bodies, s.51)

Resim 62: Koruyucu Melekler, 13. yüzyıl, Hagia Theodara Kilisesi, (Engin Akyürek, Bizans`ta Sanat ve Ritüel res.: 57b)

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında İzmir Karşıyaka'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İzmir'de, üniversite öğrenimini ise İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümünde tamamladı. 1999 yılından 2007 yılına kadar İstanbul'da çeşitli okullarda Tarih ve Sanat Tarihi öğretmenliği yaptı. Evli ve bir çocuk annesidir.